

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक भागवत ज.ना

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव सटवाई

२७-४४ २७-४४ ५८७

२५१

नाटक

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक भागवत ज्ञाना

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव सटवाई

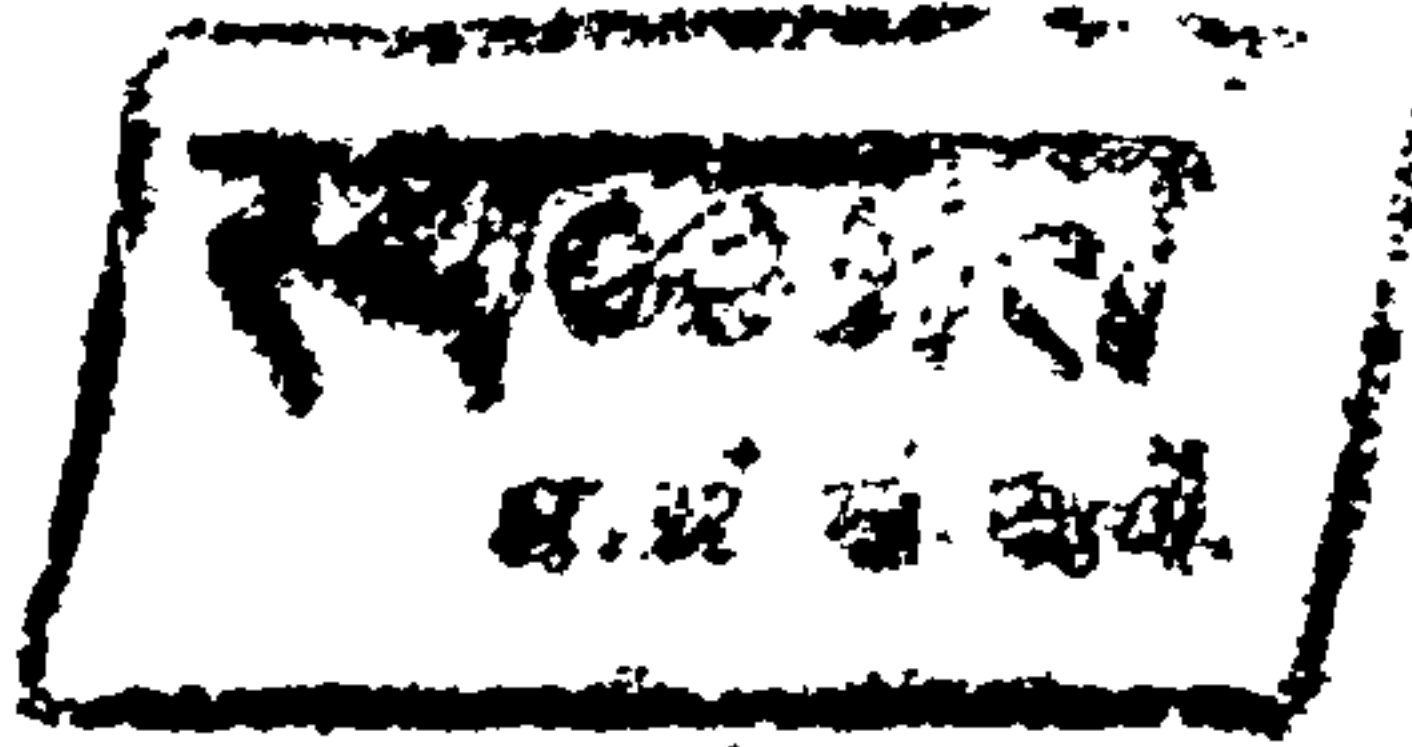
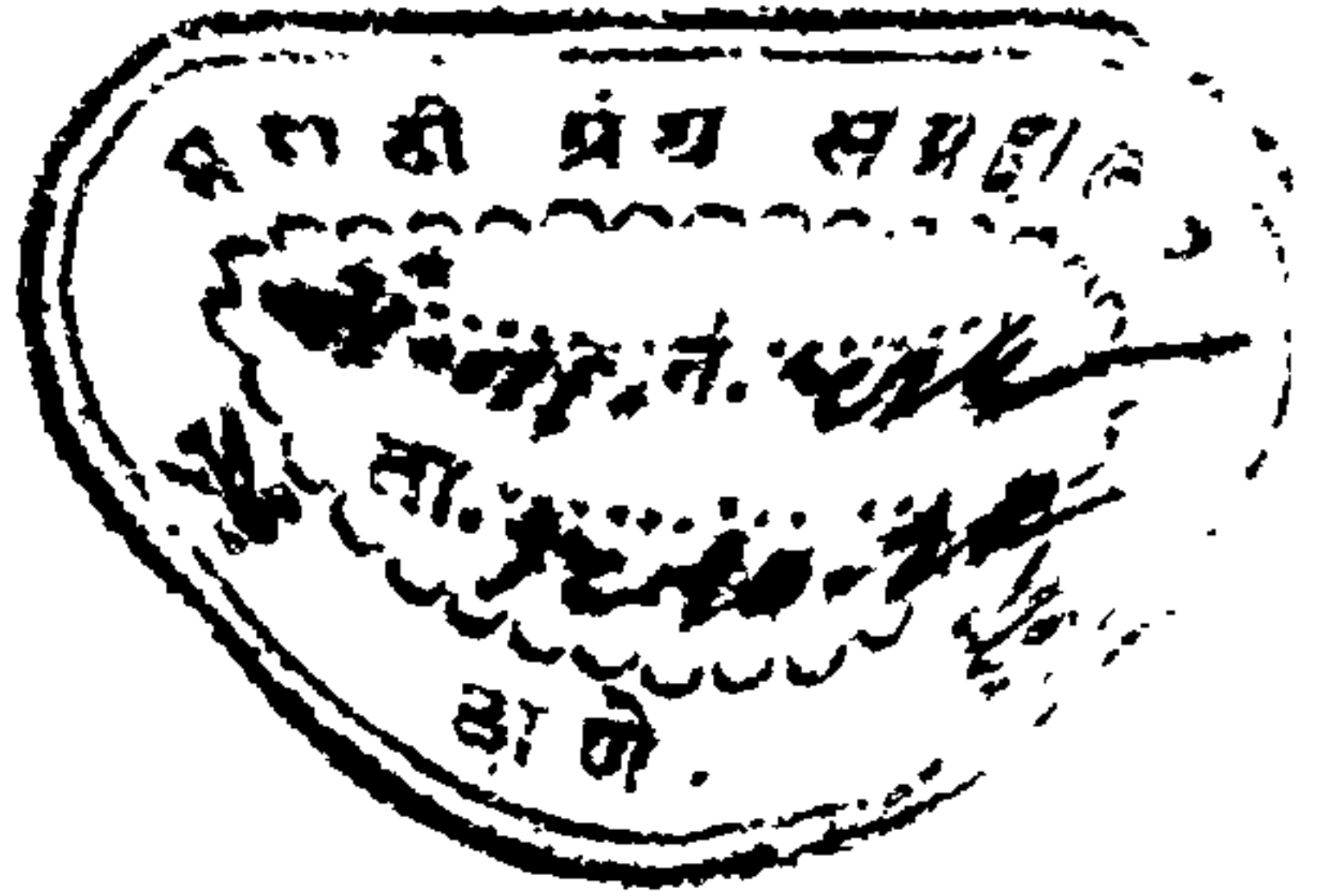
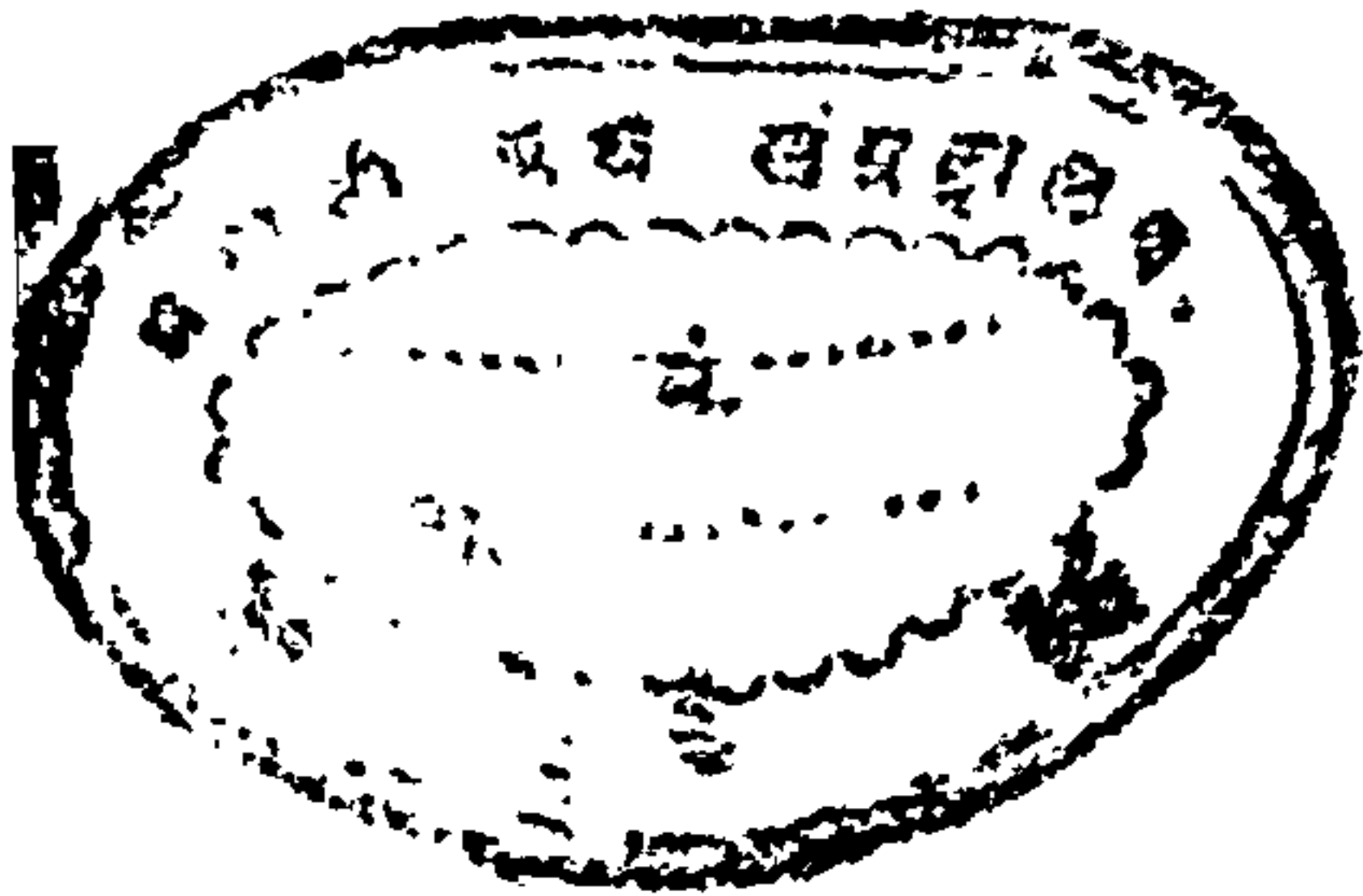
१५१

जातिक

71-
~~91~~

71
~~91~~

71
(71)

प्रजापति प्रयोग संस्थान

625
3

सटवाई.

अथवा

नट मोगच्याची फट फजिती.

अंक १

प्रवेश १

स्थळ—आंबेगांव येथील महिपतरा यांच्या वाड्याजवळच्या रस्त्यावरील एक रिकामी पडवी.

पात्रे—सटवाजी हातांत कंदील घेऊन येतो.

सटवाजी—(आपल्याशी) काय तन वाजले अं! अन्न कोण हा थं चा कडाखा! अशा वेळेला रस्त्यांतून चोरासारखं हिंडण माझ्या सारखं सरळ मनुष्याला अगदीं चमत्कारिक! पण करणार काय ही नोकरी पडली ना? धनी सांगेल तें चाकरानं मुंकाट्या हेकळं पाहिजे, कुरकुर करून उपयोग नाही. छे, बाकीच्या सर्व नोकऱ्यांना आपुक्रमाषुकांच्या नादी लागलेल्या भन्दाची नोकरी करणें फार कठीण! आपुक्रमाषुक नको, ती नोकरी नको, आणि कांहीं नको! याच्यावरून आपुक्रमाषुकांचा मला त्रास येतो, किंवा तो नाद नसावा असें मला वाटतें, असें नाही; पण आमच्या धनीसाहेबांच्या नादांत आणि माझ्या नादांत फरक आहे. त्यांना त्यामुळें जेवण नको, खाणं नको, पिणं नको, झोप नको, कां नको असं होतं; आणि मला, चांगली मूक लागते, त्यामुळें ढंकर येईपर्यंत जी जेवतो; जेवण झाल्यावर चांगली गाढ झोप येते. झोप चांगली आली की जेव्हेही मग चांगली आणि गोड पडतात. पण वेळेला त्या गोड स्वप्नांत मग मजा आणि रंग उडतो, तो तर सांगणं येत नाही. सर्व कांहीं चांगलं हें ग्वरं, पण त्याचा उपयोग काय? सध्यां

चांगली साखरझोंप मोडून थंडीमध्ये कुडकुडत धन्याची वाट पहावी लागते आहेना ? तीन वाजून गेले, तेव्हां आतां आमचे धनीसाहेब गजराबाईकडून परतले असतील. आपण आतां त्यांची वाट येथेच पहात बसावं झालें. (बसून जरा ऐकलेसें करून) काय, सतारीचा आवाज ! (कानावरचें बांधलेलें पांघरूण बाजूला करून) होय, तेच ! यावेळेला सतार कोण वाजवीत येत आहे. (कंडील वर धरून दूर पहातो) शिनचं पुरतं दिसतही नाही. (पुन्हां पाहून) हो, ते आमच्या धनीसाहेबाचे दोस्त रंगराव शितोळे तर नव्हेत ? हो तेच ते ! ते गाण्याच्या मैफलीहून येत आहेत. पण ते रस्त्यांतून जातांना सतार कां वाजवीत येत आहेत ? हं: आतां आलं माझ्या ध्यानांत ! ही स्वारी देखील आमच्या सुंदराबाईकरितां लाळ घोटीत असते, आणि त्यांच्या खिडकीखालून रोज घिरट्या घालीत असते. शिवाय सुंदराबाईनासुद्धां सतार आळत असून चांगली वाजवितांही येते. तेव्हां त्यांच्या खिडकीखालून जातांना आपणच जात आहो ह्मणून त्यांना खूण पटावी, या हेतूनें स्वारी वाजवत चालली आहे झालें. जाउंघा बापडें कोणी कांहीं कां वीना, आपल्याल करयचें काय कोणाशीं ? पण यांच्या या वाजविण्यानें आणि हांसण्याखिळण्यानें आमचे धनीसाहेब मात्र आतां जागे होऊन छोट्या धनीसाहेबांच्या दाचित् तपास करतील; करितां आपण आपलें आतां सावध रहावें हें वरें ! इहींतर शिनची बसून बसून एखादी डुकली घायची.

(इतक्यांत रंगराव सतार छेडीत आणि गाण्याच्या चुटक्याचे आलाप घेत आपल्या एका स्नेहाबरोबर येतो.)

स्नेही—(रंगरावास) अहो महाराज, गतां ती चीज छेडणें आणि त्या ताना मारणें पुरें करा. त्याच्या योगानें अली सुंदरा कांहीं जागी व्हावयाची नाही, हें पक्कें लक्षांत ठेवा. काळ्यापला कंठ इतका मधूर आहे आणि आपला हात सतारीवर इतका जोडनें चालतो आहे कीं, त्यासुळे त्यांना पाळण्यांत घालून, ओंव्या म्हुर् आणि भांड्याचा आवाज करून निजणाच्या मुलाप्रमाणें चांगली झोंप लक्ष !

रंग—अरे पण तिची झोंपमोड व्हावी अशी माझी इच्छाच नाही.

स्नेही—इच्छा नसेल ! कारण तुम्हाला माहीत आहे कीं, ती जरी जागी झाली, किंवा आपल्या गायनवादन रवानें तिला जागी केली, तरी ती आपल्याकडे हुंकून सुद्धां पाहणार नाही.

रंग—छे, असें बोलूं सुद्धां नकोस. खरें काय तें आतांच तुझ्या प्रत्ययास आणून देतो.

(खिडकीतून सुंदराबाई डोकावते.)

सुंदरा—(ऐकलेसें करून) कुणी ही भैरवी छेडली. किती तरी सतारीचा आवाज गोड आहे. ऐकतच राहावेसें वाटते.

(दुसऱ्या खिडकीतून, खिडकी मोठ्याने उघडून महिपतराब मोठ्याने ओरडतो.)

महिपत—(रागानें) कोण गद्धे, पाजी, हलकट लोक हे. भलत्याच वेळीं बाजवून, गाऊन, हांसून खिडकून लोकांच्या झोंपा मोडतात. कोणरे बेशरम लोक तुम्ही ?

रंग—कोण ह्मणजे ? महिपतराब बाबासाहेब, मी रंगराव शितोळे आहे.

सुंदरा—बाबा, रस्त्यांतून जाणाऱ्या येणाऱ्या लोकांवर काय ह्मणून तुम्ही उगीच रागावतां ?

महिपत—चला येथून चालते व्हा ! तुम्हाला जर गाण्याचा आणि वाजविण्याचा इतका शोक असेल, तर गांवाबाहेरच्या ओसाड मारुतीच्या देवळांत जाऊन तेथें आपला शोक खुशांल पुरा करून घ्या. आमच्या घराजवळ येऊन काय ह्मणून कटकट करतां व आमच्या झोंपा मोडतां ? बेशरम कुठले. राम्या, ए सटव्या, गोंद्या, तुळ्या. या पाजी लोकांना देरे येथून हांकलून ?

रंग—या वेळेला (उत्तर रत्नी) भैरवीची काय मजा आणि बहार आहे हें बाबासाहेब, आपल्यासारख्य वृद्धांना आणि अरसिकांना काय माहीत. तो जो यांतील मार्मिक असे त्यालाच त्याची मजा.

महि—मोठे लेकाचे आले आहेत मार्मिक आणि रसिक. हलकटानें जातां कीं नाहीं येथून ?

स्नेही—तुमच्या घरी आला आहे कोण ? रस्त्यावर आपला कांहींएक हक्क नाही. आम्ही रस्त्यांतून वाटेल तें करीत जाऊं. तुम्ही आम्हाला अमकें करूं नका ह्मणून ह्मणणार कोण ? जा, जा, आंथरूणावर जाऊन घोरत पडा, जा.

सुंदरा---बाबा, कोणी कांहींका रस्त्यांत करीना. [रंगरावाकडे वळून] जावें बरें आपण. त्यांचे ह्मणणें कांहीं मनांत आणूं नये.

महि---पोरी, गाढवी, तूं काय ह्मणून उठलीस. चल जा, खिडकी लाव, आणि नीज. लावलीस कीं नाहीं खिडकी अजून ?

सुंदरा—तुम्ही ओरडलांत ह्मणून काय आहे तें मी पहायला उठलें. तुम्ही देखील आतां थोडसें निजा. अजून रात्र बरीच आहे.

(दोघेजण खिडक्या लावून घेतात.)

रंग---कां मित्रा, आतां तुम्ही खात्री झाली कीं नाहीं.

स्नेही---झाली खरी ! दोघेही सारखेच.

रंग---चल तर मग आपलें आतां काम झालें.

स्नेही---चला.

(दोघे जातात.)

प्रवेश २ रा.

स्थळ—रस्त्यांतली गल्लीच्या तोंडाजवळ.

पात्रें—सुंदरराव आणि त्याचा चाकर सटवाजी येतात.

सटवाजी—धनीसाहेब, रात्रभर फिरायचें किती ? अहो. रोज थोडीशी, मी ह्मणतो निदान आठवड्यांतून एक दिवस तरी, चांगली स्वस्थ आणि गाढ झोंप घेतली ह्मणजे बरें !

सुंदर—चूप मुखी, (तोंड वेंगाडून) ह्मणें स्वस्थ आणि गाढ झोंप घेतली तर बरें ! आणि कुंभकर्णासारखी सहा माहिने झोंप घेतली तर याहून बरें नव्हे ? झोंपेचें नांव सुद्धां काढूं नकोस.

सटवा—धनीसाहेब, कुंभकर्णाप्रमाणें नेहमीं आपले घोरत पंडा असें नाहीं मी ह्मणत !

सुंदर—तर मग काय ह्मणतोस, तुजें कपाळ !

सटवा—मी ह्मणतो कीं, चांगली झोंप घेतली ह्मणजे डोकें थंड होऊन जें काम आपण हातीं घेतलें असेल, तें सिद्धीस नेण्याला विचार किंवा युक्त्या प्रयुक्त्या चांगल्या सुचतात.

सुंदर—[रागांन] ए गध्या, शतमूर्खा, तुझी ही वटवट आतां पुरें कर. [आपल्याशीं] त्या सुंदर, पण माझ्या प्रिय गजरेनें मला तर अगदीं वेडापीर बनविला आहे. त्या निर्दयेनें माझी झोंपबिप पार पळविली.

सटवाजी—[आपल्याशीं] अशा थंडीच्या रात्री ती आह्माला तरी स्वस्थ कुठें निजुं देते !

सुंदर—माझ्या एकनिष्ठ आणि निर्मळ प्रेमाची अशा वेळीं तिनें अशी थट्टा करावी अं ! याच्यावरून मला आतां ती पहिल्यापासून कधीं माझ्या-वर प्रीति करित होती कीं नाहीं, याबद्दल शंका येते.

सटवा—[आपल्याशीं] मला तर कधींच आली नाहीं.

सुंदर—तिच्या त्या वेळच्या वर्तणुकेवरून मला असें वाटतें कीं, या स्त्रीजा-तील आपल्याला काय वाटतें किंवा आपल्या मनांत काय आहे हें कित्येक तासपर्यंत कळतच नाहीं.

सटवा—[आपल्याशीं] त्यांना कळतं, वळतं, समजतं, उमजतं, सर्व कांहीं होतं, पण त्या कधीं स्पष्ट बोत्तायच्या नाहींत.

सुंदर—या गजरेसारखी विचित्र आणि चमत्कारिक लहरिचें माणूस जगांत दुसरें कोणी असेल कां ! छे, मला ना ! वाटत कोणी असेलसें !

सटवा—[आपल्याशीं] पण मला माहित आहे ! त्याचें नांव सुद्धां मी सांगेन.

सुंदर—[विचार केल्यासारखें करून] हो, हो दुसरें जें आमच्या सा-रखें तिच्या प्रेमलहरीच्या तडाक्यांत गांपडतात तें !

सटवा—[आपल्याशीं] बरोबर, अगदीं बरोबर ! धनीसाहेब अगदीं खरें बोलले.

सुंदर—यावरून ती मोठी लहरी, खोडसाळ निघूर, हट्टी, कपटी आणि वितंडवादी नव्हे कां ? ती कठोरपणाचें आणि दुर्गुणाचें केवळ आगर आहे. तिची नजर जरी वक्र आणि क्रुद्ध होती, तरी तिचें मधून होत असलेलें मंद, गालातल्यागालांत हांसणें फारच मजेदार होतें. छे, बोवा गजरा जर हातची गेली तर मी वेडा होऊन मागसांतून तरी उठेन किंवा तिच्या ध्यासानें हें जग तरी सोडून जाईन. कांहीं तरी होईल खास.

सटवा—[आपल्याशीं] आग लागो त्या वक्र नेत्रकटाक्षाला आणि त्या मंदस्मित हास्याला. यांनींच सर्वांचा नाश केला आहे.

सुंदर—खरेंच, ज्याचावर आपलें एकदां प्रेम बसतें, त्याच्या अंगचे मोठाले ढळढळीत दिसणारे दुर्गुण, त्याच्या हातून होणारे अपराध, चुक्या वगैरे कांहींएक सुद्धां आपल्याला दिसत नाहीं. त्याची प्रत्येक गोष्ट, आणि प्रत्येक कृति निर्दोषयुक्त आणि चांगलीच दिसते. त्या प्रेमाचरोवर जर त्याचे दुर्गुण आणि चुक्या आपल्याला दिसतील तर आंधळ्या प्रेमाचा अंमल आपल्यावर कधी बसणार नाही, व सारासार विचाराचा व्हासही पण होणार नाही. पण तसें होतें कोठें? पाहाना, जेव्हां ती माझ्यावर खूप रागावे, तेव्हां तिच्या मनाच्या कनकवतपणाबद्दल आणि अप्रयोजकतेबद्दल मला तिची कीव वाटून होतो. फार काय सांगावें, प्रेम त्यावेळीं तिच्या सौंदर्याची एकेक कळा वाढवीत होतें. एकूण प्रेम आंधळे क्षणतात । अक्षरशः खरें.

सटवा—धनीसाहेब, धनीसाहेब, ते आपण, सैही रंगराव शितोळे येत आहेत.

सुंदर—असें काय. तूं पुढें जा घरेः मी आतां तुझ्या मागोमाग आलोंच समज !

सटवा—बरी दोग्या, प्रेमाच्या खोऱ्यांत पाय अडकलेल्या वेड्यापैरांची जोडी जमली. रहा गप्पा ठोक्रीत उभे. नकोरे बोवा ते वक्र नेत्रकटाक्ष, मंदस्मित हास्य आणि ते रात्रीचें थंडीत कुडकुडणें. हीः हीः ! हीः हीः !

[दातखिळी वाजल्यासारखें करून जातो व इतक्यांत रंगराव शितोळे येते]

सुंदर—रंगराव, सटवाजी सांगत होतां कीं, त्यानें तुझाला आमच्या बाचाशा बोलत असतांना सोडलें. आम्हें आम्हा, जागे झाले होते कां ?

रंग—आपले बाबा गाण्याबजावण्याचे मोठे मार्मिक आणि रसिक खरें !
मी गाण्याहून परत येत असतां, तेथें नवीन ऐकलेली चीज भैरवींत छेडीत
चाललों होतो; तेव्हां खिडकींत येऊन मला शिव्या देऊन रागानें ह्मणालें,
“ काय ही आमच्या खिडकीखालीं किटकित लावली आहे, आमची झोंप-
मोड होतें, ” मी त्यांच्या बोलण्याकडे फारसें लक्षच दिलें नाहीं. ह्यातारा
बराच वेळ पिजऱ्यांत कोंडलेल्या वात्राप्रमाणें गुरगुरतच होता. बरें पण
एवढ्या पहाटे तूं कोणीकडे चाललास !

सुंदर—या मार्गशीर्ष महिन्यांत, त्यांतून कन्यागतीं आतां उद्याचाच काय
तो शेवटचा लग्नाचा मुहूर्त आहे. तेव्हां उद्यांच्या मुहूर्तावर गजरेची सा-
वत्र आई, त्या बहिरवराव कां बहिरोबा देशमुखाबरोबर तिचें लग्न खास
लावून देणार.

रंग—त्या थेरड्याबरोबर तिचें लग्न लावून देण्यांत मृतलब !

सुंदर—मृतलब दुसरा काय ? हुंडां, देणगी वगैरे कांहीं घायला नको,
आणि सर्व जिंदगी आपल्या गेरांना मिळावी हा, दुसरा काय ?

रंगराव—मग आपण काय केलेंत !

सुंदर—केलें काय, मी हें केल्यापासून अगदीं निराश झालों. ती जेथें
निजतें तेथें जाण्याला त्यांच्या वाड्याकडील दक्षिणच्या बाजूनें एक दिंडी
आहे, ती नेहमीं बंद असतें, तिची केल्ली मिळविली. तिच्या दासीची मूठ
दाबून तिच्या खोलीची कडी काढून ठेववली, व जाण्यायेण्याच्या रस्त्यांत
कोणी निजूं नये अशी व्यवस्था करवली; आणि आज रात्रीं सुमारे दोन वा-
जतां चोरासारखा लपत छपत तिच्या खोलींत हळूच गेलो. तेथें जाऊन
पाहतों, तों ती जागी असून रडत होती.

रंग—एकूण तूं भाग्यवान खरा !

सुंदर—भाग्यवान कसला तुझ्या कपाळाचा ! पुढचें तर ऐक.

रंग—बरें सांग.

सुंदर—अशा रात्रीं तिच्या खोलीं गेल्याबद्दल तिनें मला चोर, दरबडे
चोर असें ठरविलें न ह्मणलें.

रंग—तिचें मन चोरल्याबद्दल आणि तिच्या सौंदर्यभांडारावर दरोडा घालण्यास गेल्याबद्दल तिनें तुला चोर आणि दरोडेखोर ह्मटलें यांत नवल काय ! अं: त्यांत काय आहे. पहिल्या प्रथम असें व्हावयाचेंच.

सुंदर—इतकेंच नव्हे, तर ती माझा एक शब्द सुद्धां ऐकेना, आणि मला तिनें अशी भीति घातली कीं, जर मी तेथून ताबडतोब निघून जाणार नाहीं तर मोठ्यानें ओरडून आईला उठवीन !

रंग—बरें पण शेवटीं काय ?

सुंदर—शेवटीं, जसा मी गेलों तसाच तेथून मुकाट्यानें परत आलों.

रंग—तिला राग येण्यासारखें तर तूं कांहीं जास्तकमी केलें नाहीस ना ?

सुंदर—छे, छे, तसें मीं कांहीं केलें नाहीं. माझीच मला प्रथम भीति वाटत होती. फक्त प्रेमाच्या भरांत मीं तिचा हात धरला इतकेंच. त्याबद्दल प्रथम रागाचें यत्किंचित सुद्धां चिन्ह तिनें मला दाखविलें नाहीं. माझी खात्री आहे कीं, मी तिच्याशीं फार सम्यपणानें वागलों.

रंग—तिनें तुला हात धरूं दिला ना ! त्यावेळीं ती तुझ्यावर रागावली नाही व तिनें तुला त्याबद्दल झिटकारलेंही नाहीं, झालें तर मग. बरें, पण तूं परत येतांना दिंडीची किल्ली परत घेऊन आलास कीं नाहीं.

सुंदर—नाहीं, मी जेव्हां तिच्या वाक्यांतून बाहेर पडलो त्यावेळीं, ती तिच्या दासीनें माझ्यापासून मागून घेतली.

रंग—असें कां, तर मग तुझे काम फत्ते ! ती आपल्या तुझ्या मागोमाग खास येणार हें पक्कें समज.

सुंदरराव—कोणाला ठाऊक माझ्या मागोमाग येते, कीं तुझ्या येते, कीं आणखी कोणाच्या मागोमाग जाते. मला आतां प्रत्येकाचा संशय येऊं लागला आहे. राजश्री आपण देखील तिच्यावर एकदां फिदा झाला होता; सध्यां मी जसा तिला माझी आराध्यदेवता समजून तिच्या भजनीं लागलों आहे, तसेंच आपण सुद्धां लागला होता.

रंगराव—ती माझ्यावर प्रेम करीत नाही, असें कळेपर्यंत मी तिच्यावर प्रेम करीत होतो. नंतर मला असें वाटूं लागलें कीं, तिच्यावर प्रेम करण्या-

सारखें तिचें अंगी सौंदर्य व गुण कांहींच नाहीत. ज्या तरुणीचें मन आपल्यावर नाही, तिचें सौंदर्य आपल्या काय कामाचें ? जी आपल्याकडे प्रेमपूर्वक (प्रेमभरानें) पाहत नाही, तिच्या चंचळ, पाणीदार आणि काळ्याभोर नेत्रकटाक्षाचा आपल्याला काय उपयोग ? तिच्या बारिक, तांबड्या, लुसलुशीत अधरामृतांत गोडी कुठली. ज्या गोंडस हाताचा प्रेमानें आपल्या मानेभोवतीं विळखा पडत नाही, ते हात गोंडस आणि नाजूक कसलें ! ज्या हृदयांतील प्रेमसागर आपल्याकरितां भरून उंचबळत नाही, तो भरलेला असला तरी कोरडा ठणठणीतच समजायचा; समजलास ? बरें पण तें राहूं दे. तुझी बहिण सुंदरा, हिच्या ठिकाणीं माझे अत्यंत प्रेम आहे व तिचेंही माझ्या ठिकाणीं आहे, याबद्दल तुझी चांगली खात्री आहे, मग आह्मा दोघांना अक्षय सुखांत घालण्याची व आमचीं प्रेमबंधनें, जिवंत आहेत तोंपर्यंत तीं न तुटण्याची तज्ञवीज जर तूं करशील, किंवा तें करण्यांत मला मदत करशील तर, मी तुझा जन्मभरपर्यंत ऋणी होईन आणि गजरेच्या संबंधांत मी तुला कधींही आडवा यायचा नाही.

सुंदरराव—आमच्या कुलशीलाला बद्दा न लागतां जें करण्यासारखें असेल तें, करण्यास मी तुला खास मदत करीन. पण तिला तूं उपटून घेऊन जाणें, हें मात्र मला पसंत नाही.

रंग—तूं मात्र तेवढा गजरेला पळविणार. चांगलें !

सुंदर—अं ! ती निराळी गोष्ट. आपण दुसऱ्याच्या बहिणी, भावजया, बायका, यांकडे पाहतों, ह्मणून दुसऱ्यांनीं आपल्या बायकाकडे पहावें, हें आपल्याला स्वपत नाही. बरें पण, बहिरवराव देखमुखारोबर गजरेचें लग्न उद्यांच होणार. तेव्हां—खरोखर मी किती तरी दुर्दैवी !

रंगराव—अरे तूच काय एकटा, मी नाहीं कां तुझ्या बरोबर ! तुझे बाबासाहेब, तुझ्या सुंदराकरितां त्या खंडेराव देशपांड्याचें स्थळ नक्की करून उद्यां त्यांना वचन—सुपारी सुद्धां देणार. असो. चल आमच्या घरी. या दोन्ही गोष्टीला युक्ती काढूं.

सुंदरराव—नाहीं, सध्यां नाहीं मी येत. उद्यां परवा पाहीन.

रंग—बरे तुझी मर्जी ! येतो मी.

सुंदररा—रंगराव, मी त्याबद्दल खटपट करीन पण, कदाचित् दैवयोगाने माझी बहिण तुला नच मिळाली, तरी मित्रत्वाच्या नात्याने तू माझ्या कामांत मला मदत केली पाहिजे. अवांतर सर्व नाती कदाचित् तुटतात, पण मित्रत्वाचे नाते कधीही तुटत नाही. त्याला सौंदर्य, गुण, श्रीमंती गरीबी वगैरेची मुळीच गरज नसते. तेव्हां तुझे माझे मित्रत्वाचे नाते कसे आहे ते लक्षांत राहू दे, ह्मणजे झाले. दुसरे काय तुला सांगायचे आहे. मग करशील ना माझ्याकरितां खटपट ?

रंग—बरे, बरे, पाहू काय होईल तें. [जातो]

सुंदरराव—(आपल्याशी) जेव्हां जेव्हां मी याच्याजवळ गजरेच्या संबधाने गोष्ट काढतो, तेव्हां तेव्हां तो माझे सर्व बोलणे हांसण्यावारी नेतो; यावरूनच मला त्याचा संशय येतो. त्याचे मघाचे सर्व बोलणे मला फसविण्याकरितां असावे असे वाटते. हा पूर्वी गजरेवर प्रेम करित होता, ती आतां जर त्याच्यावर प्रेम करित असली, तर आमचा अवतार आतां आटोपलाच ह्मणायचा. जरी मला तिच्या प्रेमाबद्दल संशय येण्यास जागा आहे, तरी तिने. मला आपल्या मनांतून अगदीं हुसकावून दिले असे मला वाटत नाही. मी तिचा धरलेला हात तिने न झिडकारणें, रागाचा आविर्भाव दाखविणें, हे सर्व प्रेमाचेच पुरावे ! जर माझा संशय दृढ झाला आणि ती रंगरावावर खास प्रीति करते अशी माझी खात्री झाली तर, मग माझ्या सारखा हतभागी मीच ! मत्सराशीनें या हृदयांस मग पेट घेतलाच ! मत्सराशीचा ताप किती कडक आणि असह्य असतो हे मत्सरी पुरुषासच माहित; दुसऱ्यास त्याची कल्पना सुद्धां व्हावयाची नाही. जिच्यावर आपण प्रेम करतो, जिला आपण जीव कीं प्राण समजतो, तिला दुसऱ्यावर प्रेम करतांना पाहणें, किती दुःखद ! आपल्या प्रेमभागांत दुसरा वाटेकरी आहे हे समजल्यावर, आपल्या प्रेमस्थानाच्या, सर्व चांगल्या दिसणाऱ्या गोष्टी तेव्हांच लयाला जातात. परंतु प्रेम लेकाचे असले आंधळे आहे व ते डोळ्यावर असले पटल आणते कीं, ते जे खोटे असले ते खरेच दिसायला लावते व ते पूर्वीपेक्षां जास्त जास्त प्रिय वाटायला

लागतें. तशीच माझी स्थिती झाली आहे. गजरेविषयी व रंगरावाविषयी जों जों मला संशय येऊं लागतो, तों तों गजरा मला अधिकच प्रिय वाटूं लागते. काय ही माझी दुर्दशा. या कष्टमय स्थितीतून मी कसा पार पडेन, हें प्रभू जाणें. (जातो)

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—महिपतरावाच्या वाड्यांतील सुंदरवाईची खोली.

पात्रें—सुंदराबाई आणि सटवाई येतात.

सुंदराबाई—माझे गडे सटवाई, आपल्या कामांत आपल्याला खास यश येईल असें तुला वाटतें कां ?

सटवाई—मी तुला पुन्हां बजावून सांगतें कीं, त्याबद्दल मला आतां मुळीच शंका नाही. पण त्या कामाला आपणांस आतांच लागलें पाहिजे. तुझ्या त्या पलिकडच्या खोलींत सर्व तयारी जाहे. पुढचें दैवाधीन.

सुंदरा—खंडेराव देशपांड्याबरोबर लग्न लावायला मी तयार होईपर्यंत, माझे तोंड सुद्धां पहायचें नाही, अशी बाबांनीं शपत वाहिली आहे, हें सेलच तुझ्या लक्षांत.

सटवाई—हो, त्याचें स्नेही जानोजीराव मोहिते काल येथें आं ते पती त्यांच्याशी ते जें ह्मणालें तें मीं सहज जातां येतां ओझरतें ऐकू गुण त्यांच्या णालें “ मी तिला खंडेराव देशपांड्याशीं लग्न लावायला तं ते मला मुळीच नाही, असें उद्धां एकदां शेवटचें विचारणार; जर ती कबूल त्या हट्टी पोरीचें ती शुद्धीवर येईपर्यंत मी तोंड पाहणा या गोष्टींत एकाची च्याशीं एक चकार शब्दही बोलणार नाही. ” मांत दोघांची परस्पर-

सुंदरा—ते जें एकदां बोलतील तें ह्मणानें शेवटचाय वाटेल तें वाटूं दे. स्वभावाची आठवण ठेवून, तूं माझे हेतू शेवटास ने आगि सुस्वभावी मनुष्य आहेस ना ? बरें पण या आपल्या कटांत ठकीला मीं मला कांहीं एक दिसत

सटवाई—ती आपल्या कटांत पूर्वीपासूनच

झीस गेल्यानंतर, त्या मेल्या खंडेराव देशपांड्याची चांगली फटफजिती करून खोड मोडण्याचें काम तूं मजवर सोपविलें पाहिजेस, समजलीस ?

सुंदरा—तें मी तुझ्याकडे मोठ्या आनंदानें सोपवीन. तूं त्याला मार, झोड, लूट, लूबाड, वाटेल तें त्याचें कर. माझ्या प्रियकर रंगरावापेक्षां तो दसपटीनें श्रीमंत आहे. तुला त्यामध्ये फायदाही चांगला होईल. या मेल्या सोन्यारूप्याच्या दागिन्यांनीं नटलेल्या मनुष्यरूपीं नंदीबैलापेक्षां गरीब, सुंदर आणि साधेभोळेच माझे रंगराव मला शंभरपटीनें जास्त आवडतात. माझी प्रीति दौलतीवर नाही, तर त्यांच्या मनाचा मोठेपणा, वगैरे गुणांवर आहे; आणि यामुळेच ते मला फार फार आवडतात.

सटवाई—चीप चीप, पोरी, ते पहा तुझे बाबा इकडे येत आहेत. चल आटप लवकर, रंगरावाकडून तुला आणलेलें पत्र लवकर आतां मजक वळ दे. कारण आपल्या सर्व व्यूहाची मुख्य किल्ली तें आहे. जसें कांहीं तें मी तुला अद्याप दिलेंच नाही, हें दाखविण्याकरितां तें पुन्हां चिटकविण्यास मला गुपचूप बाहेर गेले पाहिजे. (ती जाते)

(इतक्यांत सुंदरराव आणि महिपतराव येतात.)

मनामहिपत—काय रे पोरा, तूं देखील रात्रीचा भटकत होतास ना ? हो हात ति ! या रंगराव गंध्यानें किटकिट करून आणि गर्दभराजासारखा रावे ! जर गाऊन, जशी आमची काल झोंपमोड केली, तशी तुझीही दुस-अशी माझी खासिल. तो हलकट रस्त्यानें सतार वाजवीत आणि चीजा हल-झीनें या हृदयांस. आणि ही पोरटी झोंपेंतून उठून काय छान भै-असह्य असतो हें मत्त न खिडकींत येऊन ऐकत बसली होती. मुख पाजी, व्हावयाची नाही. जित्ता जसाळ लोक. (थोडा थांबून) हिनें असा दांडगेपणा समजतो, तिला दुसऱ्या र वृत्ति पतकरली ! आपल्या धाकट्या बहिणीला भागांत दुसरा वाटेकरी अश कित्ता घालून देतां. अहाहा ! आतां तुमचे चांगल्या दिसणाऱ्या गोष्ट देणार नाही. हें पहा पोरी सुंदरे, ते खंडेराव असलें आंधळें आहे व तें दार आहेत आणि उद्यांच्या मुहूर्तावर मी तुझे सेल तें खरेंच दिसायला लावूं कांहीं एका दिवसांत आटपून घेणार.

सुंदरा — बाबा, स्पष्ट बोलतें याची माफी असावी. माझ्या जिवांतजिवि आहे तोंपर्यंत मी त्याच्याशी कधी लग्न लावणार नाहीं.

सुंदरराव — पण बाबा, मला हेंच आश्चर्य वाटतें कीं, तुझाला तो जांवई आवडला कसा ? हं !

महिपत — अहो, उंटावरचे शेंद्रे आपलें मत आह्माला कळलें. मूर्खा, सांग सांगरे त्यांच्यांत काय कमी आणतें ?

सुंदरराव — आपल्यापैसां त्यांचें कुल हळकें आहे

महिपत — पण तो देशपांड्या असून इज्जतवाला आणि पैसेवाला आहे. जाल तर मग. आटोपलें तुमचें. ह्मण कुल हळकें आहे.

सुंदरा — बाबा, तो फसव्या, कपटी, आपस्वार्थी आणि कोल्ह्यासारखा कावेबाज आहे.

सुंदरराव — तो इतका मूर्ख आहे कीं, आपण स्वतां काय करतो हें त्याचें त्यालाच कित्येक वेळां कळत नाहीं. गोफणीनें नेम मारण्याकरितां तयार होऊन, ती कशी फेंकावी हें माहित नसतां त्याच धोंड्यानें आपलें डोकें फोडून घेणाऱ्या शहाण्याप्रमाणें त्याची कृती आहे.

महिपत — बरें आणखी कांहीं तुमचें ह्मणणें आहे कीं संपलें !

सुंदराबाई — बाबा, त्याचे आणखी दुर्गुण मी काय सांगूं ? पण ते पती होऊन सुखासमाधानानें संसार करण्यायोग्य असा एक देखील गुण त्यांच्या अंगीं नाहीं. दुर्गुण मात्र खंडीभर भरले आहेत. शिवाय ते मला मुळींच आवडत नाहीत.

महिपत — पण तूं त्यांना मनापासून आवडतेस. या गोष्टींत एकाची संमती [पसंती] असली ह्मणजे बस आहे. लक्षाच्या कामांत दोघांची परस्परस संमती असतेच असें क्वचितच वडतें. तुला काय वाटेल तें वाटूं दे. मला त्याची गरज नाहीं. तो फार चांगला, सभ्य, आणि सुस्वभावी मनुष्य आहे. तूं त्याला नापसंत करावें असें त्यांच्या अंगीं मला कांहीं एक दिसत नाहीं. मी सर्व तुझ्या हिताचें करीत आहे.

सुंदराबाई—पण मला त्यांचा अत्यंत तिटकारा येतो, तेव्हां मी त्यांच्या-
शीं लग्न कसें लावावे.

महिपत—[तिरस्कारानें] तें मला माहित नाही. लग्न झालें ह्मणजे
परस्परांच्या वर्तणुकींत आणि विचारांत पूर्वीपेक्षां पुष्कळ बदल होतो. वस्स.
मला त्याबद्दल वितंडवाद नको आहे. तूं त्यांच्याशीं लग्न लावायला कबूल
आहेस कीं नाहीस ?

सुंदराबाई—या गोष्टींत मी नाही ह्मणते, आणि त्यामुळे मी आपली
आज्ञाभंग करते असें त्यांत काहीं नाही.

महिपत—तुला तुझ्या वडिलांच्या चित्तस्वास्थाची कांहीं किंमत वा-
टते कीं नाही.

सुंदराबाई—तुमच्या पोरीचें जन्माचें मातरें केल्याबद्दल मागून तुझाला
तळमळ लागून तुमचें चित्त अखंड अस्वस्थ राहूं नये इतकी किंमत वाटते.

महिपतराव—हद्दे धेरी, तुझा जर असा निश्चय आहे तर आतां माझाही
पण ऐक. ' तूं चांगली शुद्धीवर येऊन आपल्या वडिलाची आज्ञा शिरसा-
मान्य मानण्यास तयार होईपर्यंत, मी तुझे तोंड पहाणार नाही, व तुझ्याशीं
एक शब्दही बोलणार नाही. '

सुंदराबाई—बाबा—

महिपत—चूप, चूप, जास्त एक अक्षर सुद्धां काढूं नकोस. आजपासून
ही आणि ती पलिकडची दुसरी खोली, आपलें सर्व जग समज. तुला कोंडून
ठेवल्याशिवाय मी एक क्षणसुद्धां बाहेर जाणार नाही. शिवाय मी जेव्हां
बरीं असेन, तेव्हां तुझ्यावर माझा सक्त पाहरा राहिल; आणि कोणीही मनुष्य
माझ्या बसण्याच्या जागेखेरीज दुसऱ्या मार्गानें तुझ्याकडे येऊं शकणार
नाहीं. पाहूं तुझा हट्ट शेवटास जातो कीं माझा जातो. गाढवी, नीघ नीघ,
माझ्या डोळ्यासमोरून नीघ. जातेस कीं नाही माझ्या दृष्टीआड. जा.
त्या आपल्या खोलींत आपलें आयुष्याचे दिवस खुशाल कंठ. जा बरं,
(तिला ढकलून घालवितो.)

सुंदरराव—बाबा या लक्षाच्या गोष्टींत तार्क्ष्णीही थोडेंसें ऐकलें पाहिजे.

शिवाय रंगराव माझा अगदीं जिवलग मित्र असल्यामुळे त्याच्याकडेही तुम्ही थोडेंसे लक्ष्य दिलें पाहिजे.

महिपत—बरोबर, बरोबर, ते आपले जिवलग मित्र आहेत हें मला सुळीच माहित नाही. वा, केवढी पण जाडी शिफारस. नाही, खरोखर मी तिकडे मुळीच लक्ष्य पोंहचविलें नाही, ही माझी मोठी चूक आहे.

सुंदरराव—आपले जावई होण्याला तोच एक योग्य मनुष्य आहे.

महिपतराव—अगदीं खरें ! पण सुंदरी जर माझी मुलगी नसती तर, असें होण्याला माझ्याकडून कांहींच अडचण नव्हती. बरें पण शहाण्या पोरा, आतां गप्प बसतोस कीं नाही. [ओरडतो.]

सुंदरराव—सुंदरी माझी बहिण ह्मणून मला तिच्याबद्दल इतकें वाईट वाटतें, दुसरें काय ?

महिपतराव—बरें तर. आपल्या वडिलांच्या आज्ञाभगांबद्दल आजपासून आपल्याला पुष्कळ वाईट वाटूं द्या आणि वडिलासमोर आपली जीभ फारशी लांब होऊं देऊं नका.

सुंदरराव—बाबा, माझे कर्तव्यकर्म मीं केलें. माझे दुसरें तिसरें कांहींएक ह्मणणें नाही, फक्त दुसऱ्यावर प्रसंग आला ह्मणजे असें कर, तसें केलेंच पाहिजे; वगैरे रितीनें कडक अंमल गाजवितांना, त्याला काय वाटत असेल, याचा विचार आपल्यावर तसा प्रसंग आला असतां काय वाटतें; त्यावरूनच करावा. (जरा हलके) आईच्यासंबंधानें तुमच्यावर, जर असा प्रसंग आला असतां तर—

महिपत—मला तुझे तें तर—जर—पण—परंतु—असें—तसें वगैरें कांहींएक ऐकायला नको. मी आतां जातो; आणि दिवाणखान्याच्या खालच्या दाराला कुलूप घालतो. तेव्हां पंडित, अहो अरण्यपंडित, आपल्या वडिलांची आज्ञा मोडल्याबद्दल आपल्या बहिणीला जर आपल्याला कांहीं दोन शहाण्णाच्या गोष्टी सांगायच्या असतील तर त्या लवकर सांगा. उगीच चव्हाट मुळीत बसूं नको. समजलांत कां ? (तो जातो.)

सुंदरराव—[आपल्याशीं.] आतां रंगरावाला ताईबद्दल मुळीच आशा

करायला नको. पण आमची ताईसुद्धां खंबीर असून पक्की दृढनिश्चयी आहे. जसजसा बाबांचा त्याच्याबद्दलचा राग वाढत जाणार, तसतसा तिचा प्रेमाही वाढणार. जे लोक कारण नसतां आपल्या दुःखाचें मूल होतात, त्याबद्दल आपल्याला तिरस्कार उत्पन्न व्हावा, ही सहाजिक गोष्ट आहे; आणि अशा गोष्टी आपल्या आयुष्यक्रमांत घडतात. ज्या मनुष्यावर आपण प्रेम करतो, त्याबद्दल आपल्यावर मोठें संकट येऊन पुष्कळ त्रास सोसावा लागला, ह्मणजे, आपलें त्याबद्दलचें प्रेमबंधन जास्त दृढ होत जातें; आणि ही गोष्ट तरूण स्त्रीपुरुषांच्या प्रेमासंबंधानें तर चांगली नजरेस येते.] ऐकल्यासारखें करून] ही आरडाओरड कसली. [पुढें होऊन पाहून] काय आमच्या ताईची दाई सटवाई, बाबा तिची गचांडी धरून तिच्याशीं हिस्काहिस्करी करीत आहेत ! काय आहे तें जाऊन पाहिलें पाहिजे. [तो जातो]

[महिपतराव हातांत पत्र घेऊन, साधारण बुरखा घेतलेल्या सटवाईला ओढीत ओढीत पुढें आणतो.]

महिपत—[आश्चर्ययुक्त रागानें] आपण तर बोवा अगदीं थक्क होऊन गेलों. काय हा माझ्याविरुद्ध माझ्या घरांत फंदफितूर माजला आहे. [सटवाईकडे रागानें पाहून] अग थेरडे, तूं तिची लहानपणची दाई ह्मणून मीं तुला तिला संभाळण्याकरितां सांगितलें, ती तूंच उलटी रंगरावाची मध्यस्थी करून तिला पळवून नेण्याचें माझ्या विरुद्ध कारस्थान करतेस ? अं ! अगं कुटणे.

सटवाई—[जरा रागानें] काय ह्मटलें !

महिपत—कुटणे, कुटणे, दोघांच्यामध्ये मध्यस्ती करणारीण, असें ह्मटलें. आणखी शंभरदां ह्मणेन.

सटवाई—ज्याअर्थीं तें पत्र आपण माझ्या हातून हिस्कावून घेतलेंत. आणि आपल्याला माझे बेत कळले, त्याअर्थीं आतां त्याबद्दल नाकबूल जाऊनही उपयोग नाही. खरें तेंच स्पष्ट सांगितलें पाहिजे. बाबासाहेब रंगरावाची आणि माझी चांगली ओखळ आहे. ह्यातारपणीं डोक्यांत वेड शिरल्यामुळे हद्दास पेटून जसे कित्येक मुलीचे बाप आपल्या पोटाच्या मुलीवर

महाराणा राजसिंह

बंग भाषेंतील प्रसिद्ध कादंबरीकार राव बहा० बाबु बंकिम चंद्र चट्टोपाध्याय यांच्या मूळ बंग भाषेंतील “ राजसिंह ” नांवाच्या ऐतिहासिक कादंबरीचें मराठी भाषांतर आहे. मानसिंह, जयसिंह इत्यादि राजपुतांनीं आपला जात्याभिमान सोडून आपल्या मुलीबाळी दील्लीपतीच्या चरणीं घातल्या व त्यांची अखंड प्रीति संपादिली ! तोच प्रसंग रुपनगरच्या राजतनयेवर आला असतां; तिनें तो प्रसंग महाराणा राजसिंहाचे मदतीनें मोठ्या शौर्यानें व युक्तीनें पार पाडून; दिल्लीश्वरासही कसें धुडकाविलें हें यांत फारच मार्मिकतेनें सांगितलें आहे. पृष्ठें ६० किंमत फक्त पांच आणे. व्हेल्यूपेएवलनें मागवा.

धर्माजीरावाचें कुटुंब

अथवा

बडोदें राजधानींतील साडेतीन वर्षांची कारकीर्द.

आजकालच्या स्थीतिवर एकादें नाटक किंवा कादंबरी लिहिणें हें किती अवघड काम आहे. त्यांत एकाद्या राजक्रांतिसारख्या उलाढालीच्या वेळचा भाग घेऊन, त्याजवर एकादें कथानक, दोहों पक्षां विशेष न लागें असें लिहून मनोरंकत्व आणणें; हें काम फारच नाजूक आहे. तत्राप तें काम ह्या कादंबरींत फारच चांगल्या रीतिनें उतरलें आहे; ह्यांत धर्माचा छल, नीतीस भ्रष्ट करण्याची खटपट, सुमतीस हद्दपार; व सद्गुणास नामशेष करण्याचें कारणांमुळे एका विद्यमान संस्थानावर केवढा प्रसंग गुदरला होता; हें दाखवून, शेवटीं त्या संस्थानास योग्य प्रभू मिळाल्यानें, वरील कुटुंबाचा योग्य तो मान होऊन सर्वत्र आनंदीआनंद कसा झाला. हें फारच चांगल्या रीतिनें दाखविलें आहे. एकावेळ वाचण्यास योग्य असें हें पुस्तक आहे. पृष्ठें २४० किंमत फक्त एक रुपया. व्हेल्यू. पे. नें मागवा. प्रती फार थोड्या शिल्लक आहेत.

कादंबरीसंग्रह

कादंबरीसंग्रहास सहा वर्षे पूर्ण होऊन, हे सातवे वर्ष लागले आहे. ह्या सहा वर्षांत त्यांतून निरनिरळ्या विषयांवर बरीच पुस्तके प्रसिद्ध झाली आहेत, तीं सर्व ऐतिहासिक विषयांवरील आहेत व पुढे त्याच विषयांवरील देण्याची आहेत; परंतु रुचिवैचित्र्याकरितां प्रसिद्ध इंग्रज प्रहसनकार शेराडिन यांच्या “ ड्युएना ” नामक ग्रंथाचे भाषांतर; “सटवाई किंवा नटमोगच्याची फट फजीती” हे ह्या अंकापासून सुरू केले आहे. ते तीन चार अंकांतच संपेल; हे संपल्यानंतर दुसरे ऐतिहासिक विषयांचेच पुस्तक सुरू होईल.

दरमहा थोडीथोडी पाने दिल्याने, वाचकांजवळ संपूर्ण ग्रंथ राहणेस अडचण पडते व वाचनाची गोडीही कमी होते. ही कल्पना कित्येक आश्रयदात्यांप्रमाणे, आमच्या मनांत आली नाही असे नाही; परंतु कांहीं वाचकांना—“दरमहाचे दरमहाच अंक—थोडीथोडी कां पाने असेनांत,” अंक यावेत—असे फार वाटते; दोन किंवा तीन महिन्यांनीं एकदम पुस्तक, येईपर्यंत त्यांस अवकाश नसतो. यामुळे त्यांच्या कारेतां, आह्मासही प्रतिमासी फुटकळ अंक देणे भाग आहे. तत्राप आमच्या कित्येक वाचकांस संपूर्ण ग्रंथ तयार झाल्यावर घेणे इष्ट असेल, त्यांनीं वर्गणी एक रुपया पाठवून नांव नोंदवावे. दरमहा पृष्ठे १६ प्रमाणे १९२ पृष्ठांची जेव्हाही पुस्तके निघतील तेव्हाही पाठविली जातील. अशा वर्गणीदारांचे लिष्ट निराळें ठेवण्यांत येईल. मात्र त्यांच्याकडून किंमती बद्दल एक रुपया आगाऊ आला पाहिजे. मर्जीप्रमाणे कार्डद्वारे कळवावे

पांडुरंग बळवंत देवल.

गायआळी पुणे

वर्गणी टपाल हंशीलासह एक रुपया.

कादंबरीसंग्रह.

यातायातैः सुबहुभिः श्रान्तोसि यदि हे सखे ॥
एकं गुरुघनच्छायं सीतारामपदं भज ॥ १ †

वर्ष ७] फेब्रुवारी १८९९. [अंक २

पुणे येथे " श्रीभागवत " छा० छा०.

ह्यांतील विषयांचें भाषांतर करणें किंवा स्टेज एडिशन
अथवा प्रयोग करणें वगैरे सर्व हक्क देवल यांनीं
आपलेकडे ठेविले आहेत.

प्रकाशक—पांडुरंग बळवंत देवल.

सन १८९९.

किंमत दोन आणे.

पितृबंधमोचन

ही ऐतिहासिक कांदबरी श्री शीवछत्रपतीच्या चरीत्रापैकीं एका भागावर रचलेली आहे. तो काल ह्यणजे इ० स० १६४६ पासून इ० स० १६४९ अखेर पर्यंतचा होय. श्री शीवछत्रपतींनीं, महाराष्ट्राच्या जी मोठी टोलेजंग इमारत उठविली; त्याचें पहिलें तोरण, ज्या तोरणागडावर बांधिलें; त्या वेळेपासून, पुणें, सुपें, चाकण, पुरंदर वगैरे किल्ले व तालुकें हस्तगत होईपर्यंतची सर्व हकिगत फारच मनोरम यांत उतरली आहे. पृष्ठें १८० किंमत अवघी बारा आणे. व्हेल्यूपेवलनें मागवावी.

सवाई माधवनिधन

अथवा

मराठ्यांच्या वैशवाचा शेवटचा पडदा.

आमच्या स्वराज्याला उतरती कळा लागण्याला, कोणकोणांची महत्वाकांक्षा कारणीभूत झाली, हें ह्या नाटकांत थोडक्यांत दाखविलें आहे. हें चार अंकांचेंच नाटक आहे. परंतु प्रयोगास उत्तम साधलें आहे. पृष्ठें १४४ किंमत सहा आणे. मुद्दाम कमी किंमत ठेविली आहे. व्हि. पी. नें. मागवा.

माधवराज्यारोहण.

दुष्ट आनंदीबाईनें श्रीमन्नारायणराव पेशव्यास मारविल्यानंतर, ज्या सचीव विरांनीं आपल्या बुद्धीसामर्थ्यानें, राघोबादादाच्या राज्यलोभी कपटी कारस्थानाला न जुमानतां; सवाई माधवरावास गादीवर बसवून, त्यांच्या नांवाची द्वाही फिरवीली. त्या भागाचें नाटक जोरदार भाषेत लिहिलें गेलें असून, त्यावर रा० व० रानडे आदिकरून विद्वानांचे सुंदर अभिप्राय आले आहेत. ह्यास दक्षिणा प्राईज कमेटीनें वक्षिस दिलें आहे. पृष्ठें २०० किंमत बारा आणे. व्हेल्यूपे० नें मागवा.

एखाद्या कैद्याप्रमाणें कडक अंमळ गाजवितान, तसा आपण सुंदराताईवर गा-
जविण्यास सुरवात केली, ह्मणून मला तिची कीव आली, आणि तिचें कल्याण
कोणच्या रीतीनें होईल हें मी शोधूं लागलें.

महिपत—तुला तिची कीव आली काय ? आतां तुझ्या किवेचा काय
परिणाम होतो तें पहा. बढमाय, बुद्धे, माझ्या मुलीनें भरल्या मार्गानें आप-
ल्या इच्छेप्रमाणें करून, माझ्या कुलशिलाला बड्डा लावूं नये, ह्मणून मी तुला
तिच्यावर देखरेखी करितां ठेविली असतां, तूच तिला त्या मार्गाला लावतेस ?
त्या कारक्याला जर हें मी सांगितलें असतें, तर बहिणीच्या प्रेमाकरितां त्या-
च्याकडून कडकपणा कमी झाला असता; ह्मणून तुझ्या आजपर्यंतच्या स-
चोटीच्या वागणुकीवर आणि वधावर मी पूर्ण विश्वास ठेवला. त्याचें हें
फळ ! ह्यातारडे, लुच्चे, तू आतांच्या आतां माझ्या घरांतून चालती हो.
[वेडावून] ह्मणें मला तिची कीव आली कीव. बरें आहे येऊं दे तुला कीव.

सटवाई—बाबासाहेब, आपण मनुष्य नाहीं, तर मनुष्यरूपी जुलमी,
क्रूर आणि पापाण हृदयीं राक्षस आहांत. ही मी आपल्या घरांतून आतां
चालती होते. जातांना सुंदराताईच्या खोलींत असलेलीं माझीं नवीं लुगडीं
त्रिगडीं, चोळ्याबिळ्या, कांहीं किडूकमिडूक वगैरे जिन्नसा घेण्याला आणि
तिला [गहिंवरून] मी तिच्या आईच्या मार्गें माझे दूध पाजून लहानाची मोठी
केली, त्या सुंदरा ताईला भेटून, दोन शब्द बोलून शेवटचा निरोप घ्यायला
तरी मला एकदां मेहरवानगी करून आपण परवानगी द्यावी. (हात जोडते)

महिपत—(जरा शांत होऊन) बरें, बरें, जा. तुला तुझे जें काय घ्यायचें
असेल तें घेऊन, आणि तिला विचारून अर्ध्या घटकेच्या आंत माझ्या घरांतून
चालतें झालें पाहिजे. (ती जाते) काय हा फितूर ! हें मुलीपासून संसारांत
सुख ! मुलगी असणें ह्मणजे एक जिवंत, जोरवान, आणि वाढता हृद्दोग होय.
जरा समजूं लागलें कीं, त्या हद्दी वरून आपलें कर्तव्यकर्म विसरून, प्रथम वडील
माणनांची अवज्ञा करायला शिकतात; आणखी थोडेसें समजूं लागलें ह्मणजे
त्यांची हेटाळणी करायला लागतात; मग तुम्ही किती त्यांच्याकरितां चांगलें
करा. त्यांना तें मुर्छाच आवडत नाहीं. आणखी जास्त समजूं लागून त्या

आपल्या तारुण्याच्या ऐन भरांत आल्या ह्यणजे, आपल्या प्रियकराकडे चोरून प्रेमपत्रिका पाठवावयला लागतात; एखादें दिवशीं यौवनभराच्या मदानें आपलें कुलशील विसरून, अविचारानें वडील माणसाच्या तोंडाला काळोखी आणतात. नको, नको, असल्या हट्टवादी पोरी असल्यापेक्षां नसल्या बऱ्या.

✓ (इतक्यांत सटवाईचें लुगडें नेसून तोंड न दिसेल असा, पुढें बुरखा घेऊन सुंदरा स्फुंदत स्फुंदत येते.)

महिषत—(ती येत आहे असें पाहून) अहो थेरड्या, फितुरी, मध्यस्थीण मटवाई बाईसाहेब, हा रस्ता आपला. आपल्याला सुंदरीच्या कीवेमुळें रडूं येतें ना ! येऊं द्या. आतां आपलें तोंड खुशाल लपवा. रडून रडून व्रसा कोरडा होईपर्यंत, डोळ्यांतील पाणी ओटेपर्यंत आणि उर फुटेपर्यंत खुशाल रडा. त्याचा माझ्यापाशीं कांहींएक उपयोग न्हावयाचा नाही. तेव्हां रडून तरी आपल्याला उगीच त्रास कां करून घेतां? चला हा आपला रस्ता. निघा. आतां आपल्याला सगळी पृथ्वी मोकळी पडली आहे. ज्याठिकाणीं आपली कामगिरी सफल होईल, तेथें आपलें बिऱ्हाड ठेवा. [खिडकींतून पाहिल्यासारखें करून] तो रंगराव वाटतें—(पुन्हा पाहून) हो, तो रंगरावच, आपली वाट पहात आहे. त्याच्याकडे जा, त्याला आपली सर्व हाकिकत सांगा आणि आज जें आपलें जन्माची चाकरी गेल्यामुळें नुकसान झालें आहे व आपण अन्नाला मोताद झाला आहांत, त्याची भरपाई त्यांच्याकडून करून घ्या. चल सटवे, माझ्या घरांतून चालती हो. (खिडकीकडे पाहून हातानेंच जा जा ह्मणून सांगतो.)

(सटवाईरूपी सुंदरा जाते)

आतां मी स्वस्थ झालों. परमेश्वर पावला. तिची साथीदारीण बालविली हें चांगलें केलें. आतां त्या पोरीवर याहीपेक्षां कडक देखरेख ठेवून, ती आपला हट्ट शेवट्यास नेते कीं, मी आपला नेतो, हें मला पाहयचें आहे आणि तें मी पाहणार.

(जातो.)

प्रवेश ४ था

स्थळ—गल्ली.

पात्रे—गजरा आणि तिची दासी मथुरा येतात.

मथुरा—बाईसाहेब, आपण जाणार तरी कोणीकडे ?

गजरा—जेथें माझ्या सावत्रआईचा जाच चुकेल आणि त्या सुंदररावाची पिरपिर ऐकायला येणार नाही तें जाणार.

मथुरा—दक्षिणेकडील मार्गीलदाराच्या दिंडीची किल्ली आपल्याला मिळाली ह्मणून आपणाला कोणाच्या नजरेस न पडतां घरांतून निघायला सांपडलें. अशा वेळेला ते जर कुठें भेटतील तर किती चांगले होईल. ह्मणजे—

गजरा—त्यांची मुळीच गांठ पडायला नको. त्यांच्या उद्धटपणाचा मला मोठा राग आला आहे.

[इतक्यांत सुंदरा येते.]

सुंदरा—बाबांच्या समोरून तर मी सुरक्षित बाहेर पडलें. त्यांचें तोंड खिडकीच्या बाजूला असून ते रागांत होते, आणि त्यांनीं मला हातानें जा, जा, सांगितलें तें माझ्या चांगलें पथ्यावर पडलें. येथपर्यंत तर सर्व ठीक झालें. पुढें काय वाट. माझे प्रियकर रंगराव मला कोठें बरें भेटतील ! कोणी मला ओळखील कीं काय, या भितीनें त्यांच्याबद्दल मला कोणाला विचारतां सुद्धां येत नाहीं. माझी मैत्रिण गजरा हिला सांगितलें तर ती त्यांचा शोध लावील खरा, पण मी घरांतून अशा रीतीनें बाहेर पडल्याबद्दल ती माझी प्रथम चांगली खरडपट्टी काढील.

मथुरा—तुम्ही तुमची मैत्रिण सुंदराबाई तिच्याकडे चलाना. हो, पण त्यांनीं ठेवून नाहीं घेतलें तर—

गजरा—नको ग बाई, ती तर उलट घरीं कळवील. शिवाय ती पिरपिर आहेना तिथें !

सुंदरा—[आपल्याशीं] गजरेचा स्वभाव आहे जरा चमत्कारिक ती मला याबद्दल दोष दिल्याशिवाय कधीं राहणार नाहीं.

गजरा—अग, ती आपल्या बापाच्या अगदीं अर्ध्या वचनांत असते. तिला माझ्या दुःखाचें कांहींच वाटणार नाही.

[सुंदरा मागे वळून पाहतं तों दोघी तिला दिसतात.]

सुंदरा—[आश्चर्यानें चकित होऊन] ह्या दोघीजणी कोण वरें ! एक गजरा आणि दुसरी मथुरा, खास. कोण गजरा ?

गजरा—कोण सुंदरा तूं कां ! या कुणबीच्या वेपानें कुठें चाललीस ?

सुंदरा—अगं सगळी हकीकत जर तुला कळेल तर तूं आश्चर्यानें अगदीं थक्क होऊन जाशील, व मला रागेही भरशील. गजरे, मी किर्नई बाबांना फसवून घरांतून बाहेर पडलें.

गजरा—आश्चर्य कां नाही वाटणार ! इतकेंच नव्हे तर, त्याबद्दल तुझी चांगली खरडपट्टी काढण्याकरितां मी देखिल बाबांच्या नकळत आले आहे !

सुंदरा—[दोघी एकमेकीला भेटतात] गडे, आपण दोघीजणी समदुःखी आहोंत.

गजरा—वरें, पण तूं चाललीस कोणीकडे ? आणि कशाकरितां ?

सुंदरा—प्रियकर रंगरावाच्या शोधाकरितां तूं देखिल माझ्या दादाला भेटण्याकरितां उत्सुक झाली असशील ?

गजरा—[तिरस्कारानें] आतां नाही मला तुझ्या दादाला भेटावेंसें वाटत. तुझा भाऊ माझ्याशीं अगदीं असभ्यतेनें वागला. त्याबद्दलचा राग माझ्या मनांतून कधींच जावयाचा नाही. कालरात्रीं सुमारें दोन वाजण्याच्या सुमारास जिकडे तिकडे सर्व माममूम झाल्यावर तुझा दादा, आमच्या बाड्याच्या दक्षिणेकडची दिंडी हलकेच उघडून चोरासारखा लपत लपत मी ज्या खोलींत होते तेथें आला. मी अंथरुणावर पडलें होते. माझा डोळाही लागला होता. अशा स्थितीत त्यानें कांहींएक विचार न करितां माझा आपला एकदम हात धरला. नंतर त्यानें केविलवाण्यामुद्रेनें आपलें प्रेम मजजवळ सांगितलें. मी तुझी सध्या मैत्रिण आहे, ती भावजय होऊन पूर्वीचा स्नेहसंबंध जास्त दृढ करावा म्हणून त्यानें मग माझी पुष्कळ विनवणी केली. त्याचें सर्व ऐकून घेऊन, मग जेव्हां मी त्याची चांगली कानउघडणी केली व आईला हांकां मारून आणि सगळ्या

माणसांना उठवून चांगली फाजिती करते; अशी त्याला भीति घातली, तेव्हां स्वारीने तेथून पाय काढला. सुंदरे, मीं जर तसें केले नसतें आणि त्याचा चघळपणा तसाच चालूं दिला असतां, तर त्याची मजल कोठपर्यंत जाऊन पोहचती कोण जाणे !

सुंदरा—बरें, या त्याच्या अपराधाबद्दल त्याला मी तुझ्याकडे क्षमा मागायला पाठविलें असतें; पण मी घरांतून नाहींशी झालें हें त्याला अद्याप कळलेंही नसेल. तें असूं दे. पण तूं कोणीकडे जाणार !

गजरा—नदीच्या कांठाजवळ गांवाच्या शेवटीं माझी दूरची एक मावशी राहते, तिच्या घरीं जाणार ! तूंही तेथेंच माझ्या बरोबर चल. तेथें कोणाला पत्ता लागायचा नाहीं. कारण वर्षोगणतींत ती कधीं आमच्या घरीं येत नाहीं व तिची कोणाला फारशी माहितीही नाहीं.

सुंदरा—छे, छे, मी त्यांचा प्रथम शोध करणार ! हे पहा, समोरून जे गृहस्थ येत आहेत, त्यांनाच मी युक्तीनें त्यांच्या शोधास पाठवितें.

गजरा—कोण हे गृहस्थ ! मूर्ती मोठी विचित्र दिसते !

सुंदरा—कोण ह्मणजे आमच्या बाबांनीं आपल्याकरतां पसंत केलेले जामात.

गजरा—काय तूं त्यांच्याशीं बोलणार ! तुला वेड तर लागलें नाहीं !

सुंदरा—अग, माझा बेत आणि तो यांच्या मार्फत, सिद्धीस नेण्यास हाच मनुष्य योग्य. उद्यांच्या मुहूर्तावर यांच्याशीं माझे लग्न व्हावयाचें ठरलें होतें, तरी आपल्या साऱ्या जन्मांत मला पाहिलें नाहीं व ओळखत नाहीं, असा या अंबेगावांत हाच एक मनुष्य आहे.

गजरा—पण तूं कशी त्याला ओळखतेस !

सुंदरा—तो येथें कालच आला. आमच्या घरीं जेव्हां बाबांना भेटायला आला होता, तेव्हां खिडकींतून मला सटवाईनें त्याला दाखविलें.

गजरा—बरें तर मी जातें आतां !

सुंदरा—गजरे, जरा थांब. मला एक युक्ती सुचली आहे. तुझे नांव मी घेतें. जशी वेळ येईल तसा त्याचा उपयोग करीन. याबद्दल तूं मजवर

रागावूं नकोस बरें.

गजरा—वे बापडी पाहिजे तर. पण त्याच्यापामून तुला हलकेपणा मात्र येईल. मला थांबतां येत नाहीं. ते पहा जवळ येत चालले. येतें मी. (जातां जातां) अग पण मी गांवाच्या शेवटच्या लगत्याला नदीच्या कांडीं, सिद्धेश्वराच्या देवळाजवळ, मोठ्या घराच्या शेजारी माझी मावशी गोजराबाई म्हणून राहते, तिच्या घरीं आहे; असें मात्र आपल्या दादाला सांगूं नकोमहो.

सुंदरा—[हांसून] तूं कुठें सांपडशील याबद्दलचा तूं सांगितलेला हा ग्बुणेचा पत्ता मी त्याला सुळींच सांगणार नाहीं. [गजरा जाते.] हे आमचे मजलेले नंदीबैल आले. स्वारी बरीच ऐटीत आहे. [ती बाजूला होते.]

[इतक्यांत खंडेराव देशपांडे आणि संताजीराव त्यांचे स्नेही येतात.]

खंडेराव—कां संताजीराव, आतां माझा चेहरा खुललेला नाहीं दिसत? मला वाटतें कीं, हजामत केल्यामुळे तर आज तो जास्तच खुलला आहे, व चांगला टवटवीत दिसत आहे.

संताजी—आपल्याला तसें वाटणें बरोबर आहे, पण तो आपल्या भावी पत्नीचा चेहरा खुलवील कीं नाहीं कोणास कळे.

खंडेराव—कां बरें खुलविणार नाहीं. मी आरशांत पाहिलें तेव्हां तो मला मोठा मोहक दिसला. माझी खात्री आहे कीं, तो माझ्या प्रियेचें मन ग्वास मोहून टाकील. त्या गच्च्या न्हाव्यानें ही डावीकडची मिशी आणि हा उजवीकडचा कळु जरा वर सारला. कळु व पिळदार मिशा असल्या ह्मणजे चेहरा मोठा भारदस्त आणि ऐटबाज दिसतो. (सुंदराबाईला पाहून) हा पहा लगेच प्रत्यय. ह्या पोरीची जर माझ्यावर नजर गेली नाही, व ती माझ्याशीं बोलली नाही, तर बच्चाजी मिशी उतरून ठेवीन.

सुंदरा—(पुढें होऊन) महाराज, मजसारख्या गरीब बापडीचें आपण एक कांन कराल कां ? (जरा बुरखा मागे सारतें.)

खंडेराव—अरे, ही पोरगी मोठी गोड आहे. संताजीराव, आला कीं नाहीं प्रत्यय. माझ्याकडे पाहूनच ती माझ्याशीं प्रथम बोलली. नाहीं तर कोणी उर्गाच बोलेल कां ! तिच्या अंतःकरणांत मला पाहिल्यापामून अगदीं गुद-

गुल्या होत असतील. [तिच्याकडे पाहून] पण आपलें नांव काय ? तें मला कळेल तर बरें होईल.

सुंदरा—[आपल्याशीं] तें माझ्यापाशीं तयार आहे. (उघड) माझे नांव गजराबाई पवारीण.

खंडेराव—काय गंभीरराव पवाराची तूं मुलगी ? ती दोन चार वटकेपूर्वी घरांतून नाहीशी झाली असं मी ऐकलें होतें.

सुंदरा—होय महाराज. प्रेमामुळें मला तसें करणें भाग पडलें. माझी खात्री आहे कीं, आपल्यासारखें थोर आणि सभ्य गृहस्थ मला पुन्हां पकडून नेऊन त्या वाघाच्या पिंजऱ्यांत कोंडणार नाहीत. हा दोष कांहीं माझा नाही, त्या प्रेमाचा. तें केव्हां कोणावर बसेल याचा नेम नाही.

खंडेराव—हो, रस्त्यांतून जातां जातां एकदां पाहिल्याबरोबर सुद्धां बसते. पण तुझे मन माझ्याकडे धांवू लागलें नाही ना ? तरुण पोरी, तुला पुन्हां पकडून नेववून त्या वाघाच्या पिंजऱ्यांत कोंडण्यापासून मला काय लभ्यांश आहे. कांहीं नाही. माझ्या मोठेपणावर, मोठ्या कुलशीलावर आणि माझ्या इभ्रतीवर तुझा विश्वास असूं दे. मी कांहीं तुझ्याबद्दल कोणाला ही बातमी देणार नाही. मुली तुझे मन जर मजकडे धांवत असेल तर मात्र तें व्यर्थ आहे. कारण माझे मन तिसरीकडेच गुंतलें आहे.

सुंदरा—महाराज—असें—कां—बरें ?

खंडेराव—त्याला नाईलाज आहे. कारण कांहीं सांगतां येत नाही.

सुंदरा—आपण माझे थोडेंसें ऐकाल कां ?

खंडेराव—ॐ, छे, कशाकरितां ऐकायचें ? तुझ्या सांगण्याचा कांहीं आतां उपयोग नाही. कदाचित् मी तुझ्याशीं इतका मोकळेपणानें आणि अशा रीतीनें वागलों, बोललों, चाललों, याचा भलता अर्थ करून तुला जर एखादा मख्खा चुळत, मावसभाऊ वगैरे कोणी असेल तर, तो लागलाच माझा गळा कापायला तयार होईल. तेव्हां तूं आतां परत घरीं जावें हें मला बरें दिसतें.

सुंदरा—(आपल्याशीं) पुन्हा त्या कोंडवाड्यांत कोंडून ध्यायला ! (उघड) महाराज, मी त्या रंगराव शितोळे-यांच्या संबधानें क्षणत होतें.

खंडेराव—काय तर तुजें मन माझ्याकडे नाही ?

सुंदरा—मुळीच नाही.

खंडेराव—तर मग तूं मोठी दांडगी, उद्धट, आणि लबाड पोरगी आहेस! आतां मला ही गोष्ट तुझ्या बापाला कळविली पाहिजे.

सुंदरा—हाच कां आपला मोठेपणा ! हेंच कां आपलें कुलशील ? हीच कां आपली इभ्रत !

खंडेराव—थांब, काय रंगराव शितोळ्या संबधानें तूं बोललीस ना ? बरें. [एकीकडे] त्याचीही पण यासुळें छान गमत करायला सांपडेल.

सुंदरा—होय, त्यांच्याच संबधानें मी झणालें. आपल्या मनांत जर कांहीं दयेचा लवलेश असेल तर, आपण मला त्यांचा शोध लावून घाल आणि त्यांची गांठही घालून घाल.

खंडेराव—संताजीराव, हे रंगराव शितोळे कोण हें तुला कळलें कां ? हे ते महिपतराव बाबासाहेबांच्या फक्कड पोरीबद्दल लाळ घोटणारे गृहस्थ. त्या कामांत आमचे प्रतिस्पर्धी बरें. असें मी ऐकलें आहे. हिचें जर त्याच्याशीं लग्न लागेल तर मोठी बहार होईल. मग आपल्याला सगळें मोकळें मैदान आहे.

संताजी—फारच नामी. सर्वोत्कृष्ट ! आपल्या वाटेंतला एक कांटा तरी नाहीसा होईल.

खंडेराव—माझे हें डोकें काय सामान्य आहे ? या लहानशा जागेंत अशा एकेक युक्त्या भरल्या आहेत कीं, सर्वजण त्याची तारिफच करीत राहतील. गजराबाई, तुम्ही आमचे हे स्नेही संताजीराव, यांच्यावर विश्वास ठेवा. ते सांगतील तसें थोड्या वेळ ऐका.

सुंदरा—कोणावर—रावसाहेब—आपल्यावर ?

संताजी—होय, माझ्यावर खुशाल विश्वास ठेवा. मी आपल्याला फसवीन असें कधीं होणार नाही. आपण मला आपल्या भावाप्रमाणें समजा. आपण जितक्या मोकळ्या मनानें आमच्याशीं वागलांत तितक्याच मोकळेपणानें आम्हांनी आपल्याशीं वागूं व आपलें हित करण्यास झटूं. आपण अगदीं निशंक आसा,

खंडेराव—संताजीराव, गजराबाईला आपल्या बिऱ्हाडीं घेऊन जा. मलाही आतां महिपतराव बाबासाहेबाकडे गेलें पाहिजे. उशीर वराच झाला. [सुंदराबाईकडे वळून] त्यांची मुलगी सुंदरा तुझाला माहितच असेल, फारच सुंदर आहे ह्मणतात नाहीं. मी पुष्कळ ठिकाणीं असें बोलतांना ऐकलें आहे.

सुंदरा—कोणत्या बापाला आपला मुलगा किंवा मुलगी सुंदर दिसत नाहीं! आईबापांचे डोळे निराळे आणि जगाचे डोळे निराळे. इतकी कांहीं ह्मणण्यासारखी ती सुंदर नाहीं. पण सुंदर तरी कसली. वाळली वात आणि ह्यातारीसारखी खप्पड तर दिसते.

खंडेराव—तुम्ही तरुण पोरिंनीं, दुसऱ्याला ह्मणजे चांगलें ह्मटलें आहे, असें कधीं सुद्धां होत नाहीं. संताजीराव, हिला बिऱ्हाडी ने. तेथें राहूं दे आणि त्या रंगरावाचा शोध लाव. हिची आणि त्याची गांठ घालून दिली ह्मणजे आपण सुटलों. गजराबाई, आमचे संताजीराव फार चांगले माणूस आहेत. यांच्याबरोबर आपण निशंकपणें आमच्या बिऱ्हाडीं जा. मी देखील तुमच्या बरोबर आलों असतां, पण मला महिरावांकडे जायचें आहे; तेव्हां तो संकेत मला मोडतां येत नाहीं. निरुपाय आहे माझा !

सुंदरा—मी परक्या स्थळीं आहे. आपणही मला परकेच आहांत; मी आपल्यावर पूर्ण विश्वास ठेविला आहे, हें लक्षांत ठेवून आपण मला गरीब बापडीला फसवूं नये व माझा विश्वासघातही करूं नये, ही माझी आपणास विनंती आहे. विश्वासघात केल्यानें या जगांत कोणीही मनुष्य सुखी झाला नाही. येतें मी !

[सर्व जातात.]

अक १ समाप्त.

खंडेराव—काय तर तुझे मन माझ्याकडे नाही ?

सुंदरा—मुळीच नाही.

खंडेराव—तर मग तू मोठी दांडगी, उद्धट, आणि लबाड पोरगी आहेस! आतां मला ही गोष्ट तुझ्या बापाला कळविली पाहिजे.

सुंदरा—हाच कां आपला मोठेपणा ! हेंच कां आपलें कुलशील ? हीच कां आपली इभ्रत !

खंडेराव—थांब, काय रंगराव शितोळ्या संबंधानें तू बोललीस ना ? बरें, एकीकडे] त्याचीही पण यामुळें छान गमत करायला सांपडेल.

सुंदरा—होय, त्यांच्याच संबंधानें मी ह्मणालें. आपल्या मनांत जर कांहीं दयेचा लवलेश असेल तर, आपण मला त्यांचा शोध लावून घाल आणि त्यांची गांठही घालून घाल.

खंडेराव—संताजीराव, हे रंगराव शितोळे कोण हें तुला कळलें कां ? हे ते महिपतराव बाबासाहेबांच्या फक्कड पोरीबद्दल लाळ घोटणारे गृहस्थ. त्या कामांत आमचे प्रतिस्पर्धी बरें. असें मी ऐकलें आहे. हिचें जर त्याच्याशीं लग्न लागेल तर मोठी बहार होईल. मग आपल्याला सगळें मोकळें मैदान आहे.

संताजी—फारच नामी. सर्वोत्कृष्ट ! आपल्या वाटेंतला एक कांटा तरी नाहीसा होईल.

खंडेराव—माझे हें डोकें काय सामान्य आहे ? या लहानशा जागेंत अशा एकेक युक्त्या भरल्या आहेत कीं, सर्वजण त्याची तारिफच करीत राहतील. गजराबाई, तुम्ही आमचे हे स्नेही संताजीराव, यांच्यावर विश्वास ठेवा. ते सांगतील तसें थोड्या वेळ ऐका.

सुंदरा—कोणावर—रावसाहेब—आपल्यावर ?

संताजी—होय, माझ्यावर खुशाल विश्वास ठेवा. मी आपल्याला फसवीन असें कधीं होणार नाही. आपण मला आपल्या भावाप्रमाणें समजा. आपण जितक्या मोकळ्या मनानें आमच्याशीं वागलांत तितक्याच मोकळेपणानें आम्हांला आपल्याशीं वागूं व आपलें हित करण्यास झटूं. आपण अगदीं निशंक आसा.

खंडेराव—संताजीराव, गजराबाईला आपल्या बिन्हाडी घेऊन जा. मलाही आतां महिपतराव बाबासाहेबाकडे गेलें पाहिजे. उशीर वराच झाला. [सुंदराबाईकडे वळून] त्यांची मुलगी सुंदरा तुझाला माहितच असेल, फारच सुंदर आहे ह्मणतात नाहीं. मीं पुष्कळ ठिकाणीं असें बोलतांना ऐकलें आहे.

सुंदरा—कोणत्या बापाला आपला मुलगा किंवा मुलगी सुंदर दिसत नाहीं? आईबापांचे डोळे निराळे आणि जगाचे डोळे निराळे. इतकी कांहीं ह्मणण्यासारखी ती सुंदर नाहीं. पण सुंदर तरी कसली. वाळली वात आणि ह्यातारीसारखी खप्पड तर दिसते.

खंडेराव—तुम्ही तरुण पोरींनीं, दुसऱ्याला ह्मणजे चांगलें ह्मटलें आहे, असें कधीं सुद्धां होत नाहीं. संताजीराव, हिला बिन्हाडी ने. तेथें राहूं दे आणि त्या रंगरावाचा शोध लाव. हिची आणि त्याची गांठ घालून दिली ह्मणजे आपण सुटलों. गजराबाई, आमचे संताजीराव फार चांगले माणूस आहेत. यांच्याबरोबर आपण निशंकपणें आमच्या बिन्हाडी जा. मी देखील तुमच्या बरोबर आलों असतां, पण मला महिराबाकडे जायचें आहे; तेव्हां तो संकेत मला मोडतां येत नाहीं. निरुपाय आहे माझा !

सुंदरा—मी परक्या स्थळीं आहे. आपणही मला परकेच आहांत; मी आपल्यावर पूर्ण विश्वास ठेविला आहे, हें लक्षांत ठेवून आपण मला गरीब बापडीला फसवूं नये व माझा विश्वासघातही करूं नये, ही माझी आपणास विनंती आहे. विश्वासघात केल्यानें या जगांत कोणीही मनुष्य सुखी झाला नाहीं. येतें मी !

[सर्व जातात.]

अक १ समाप्त.

अंक २ रा.

प्रवेश १.

स्थळ—महिपतरावाच्या वाड्यांतील दिवाणखाना.

पात्रे—(महिपतराव आणि खंडेराव येतात.)

महिपत—काय ह्मणतां, गंभीरराव पवाराची मुलगी गजरा आपल्या बापाच्या हातावर तुरी देऊन निवून गेली अं: ! अरेरे, गरिब विचारा गंभीरराव !

खंडेराव—ती आहे त्या रंगराव शितोळ्यावर, फिदा. त्याच्याकरितां ती घराच्या बाहेर पडली. मी तुमच्याकडे येत असतांना, ती मला रस्त्यांत भेटली आणि तिला मी आपल्या घरीं पोहचविली. त्याला ती आवडते कीं नाहीं हें मला माहित नाहीं, पण माझ्याशीं प्रतिस्पर्धा करण्याकरितां ती आपल्या इकडे धिरव्या घालता, तेव्हां कसेंही करून युक्तीनें ती घोरपड त्याच्या गळ्यांत अडकविण्याच्या मी खटपटीत आहे. अहो, ठकाला ठकविचेंच फशीं पाडलें पाहिजे. खरें कीं नाहीं?

महिपत—अगदीं बरोबर ! ती घोरपड त्याच्याच गळ्यांत घाला, ह्मणजे ठकास महाठक भेटल्यासारखें होईल. अरेरे गरिब विचाराच्या गंभीररावाची, मुलीमुळें चहूंकडे फटफजिती झाली अं: !

खंडेराव—फजिती नाहीं झाली, त्या ह्यातान्यानें ती आपल्या हातांनें करून घेतली. ह्यातारा मोठा कावेबाज अं: ! लोकाला ठकविण्याची त्याची मसलत !

महिपत—कावेबाज कसला, मूर्ख अगदीं. मूर्खाला ठकविण्यांत कदाचित् कावेबाज असेल. अहो देशपांडे, माझी मुलगी नाहीं मला असें ठकवीत ती. ठकवूं द्या तिला. पाहूं बरें ती मला कशी ठकविते ती. वाटेल तें हरेन त्याबद्दल.

खंडेराव—खरें, घूर्ताला ठकविण्याची यांची काय पुण्याई आहे. मी देखील तसेंच ह्मणतां कीं वाटेल त्यानें आणि तिनें येऊन पैजेनें मला फतवें ! मी कवीं कोणाला फसला नाचचा नाहीं; अशाबद्दल माझ्या आतेचें

मला लहानपणापासून अजिंक्यपत्र मिळाले आहे; आणि यावरूनच ती मला लुच्या कोल्हा ह्मणून प्रेमाने लहानपणी ह्मणत असे.

महिपत—गंभीरराव आणि रंगरावसारखाच हुबेहुब ना ?

खंडेराव—त्याची काय माझ्यापुढे बिशाद लागली आहे.

महिपत—खरे बोवा, अशी मूर्खाची जोडी आपण नव्हती कधी पाहिली. वरें तें असो. तुम्ही एकदां आपल्या वधूला समक्ष पहा, दोन शब्द बोला, तुमच्याविषयी तिच्या मनावर चांगला ठसा उमटवा ह्मणजे ठीक. असें करणें ह्मणजे व्यवहारदृष्ट्या जरा चमत्कारिक आणि अपवादाला कारण खरें, पण तुम्ही बीजवर आणि श्रीमंत, तशीच ती उपवर आणि जाणती, तेव्हां परस्परांनीं परस्परांना प्रथम पाहिलेले असले कांहीं वाईट नाही. शिवाय डोळ्यांत आणि कानांत पुष्कळ अंतर असते. ऐकीव गोष्टीनें वेळेनुसार भलताच ग्रह झालेला असला तर तो डोळ्यामुळे नाहीसा होतो.

खंडेराव—आपण बरोबर असालच ! तेव्हां सर्व.....

महिपत—छे, मी नाही येणार ! ती हद्दी पोर शुद्धीवर येऊन आपल्या बापाची आज्ञा निमूटपणें ऐकायला तयार होईपर्यंत, मी तिचें तोंड पाहणार नाही, व तिच्याशीं भाषण करणार नाही; असा मी निश्चय केला आहे. तुम्ही एकटेच जा आणि तिचें मन वळवा. ती जर आपल्या भाषणानें वळली तर, ती लागलीच संसारसुख ध्यायला आणि वडिलांच्या कृपेला पात्र होईल.

खंडेराव—असला प्रसंग आपल्यावर नव्हता कधी आला ! बाबासाहेब, पहायचें काय ! आपली ती मुलगी, त्याच्यावरून माझी खात्री झालीच आहे. कपाळ इतकें मोठें असावें, नाक असें असावें. डोळे मोठे असावे, ओंठ आणि दांत बारिक असावेत, तोंड वाटोळें असावें, हनुवटी लहान असून अणकुचीदार असावी, अंगलट भरलेली असावी, उंची मध्यम पाहिजे, केस लांब सडक असावेत, चेहऱ्यामध्ये मोहकपणा असावा, डोळ्यांत पाणी पाहिजे, आवाजांत गोडपणा असावा, रंग गोरा असावा, बोलण्यांत चातुर्य व बुद्धिमत्ता दिसलीच पाहिजे; वगैरे सर्व गोष्टींनीं परिपूर्ण आणि सर्व गुणांनीं मंडीत अशी ती रंभापुतकीच असली पाहिजे असें कांहीं नाही. नाकाडोळ्यांनीं

नीटस, हाडकांड्यानें मजबूत, संसारांत दक्ष, नवऱ्याच्या जीवाला जपणारी, आपल्या कुलशीलाप्रमाणें वागणारी, वडिलांची मर्यादा ठेवणारी, साधारण दहा वायकांत शोभणारी; अशी वायको असली ह्यणजे झालें. हातपाय, नाक, कान, डोळे यांत कांहीं व्यंग नसलें ह्यणजे झालें. नाहींतर हातपाय चांगले गोंडस आहेत पण काम येत नाहीं. नाक डोळ्यांनीं सुरेख आहे पण चंचल आणि चटोर आहे. गोरी भुरकी पण नखरेबाज आहे. आवाज चांगला आहे, गाणीं चांगली गळ्यावर ह्यणते, पण त्रासिक, दांडगी, अवज्ञा करणारी आणि ज्याच्या त्याच्या अंगावर खेंकसणारी आहे, अशा गुणांनीं पूर्ण आणि हजारांत एक अशी रूपवान वायको करायची काय ? !

महिपत—ती रूपानें वगैरे कशी आहे, काय आहे हें तुह्यांला प्रत्यक्ष दिसेलच.

खंडेराव—आपली कन्या त्यावरून माझी बहुतेक खात्री झालीच आहे. आपल्याशीं शरीरसंबंध बघणें हें भूषण आहे.

महिपत—रूपानें ती थेट माझ्यासारखी आहे. तिला पाहिल्याबरोबर तुह्मी मनांत अगदीं गारीगार होऊन जाल. इतकें कीं, ती जरा हड्डी चलाख, तापट आणि मानी आहे.

खंडेराव—सुंदर आणि शहाणें माणूस मानी असतेंच.

महि—तिची प्रकृती चांगली आहे, पण अंगकाठी बारीक असल्यामुळे ती अशक्तशी दिसतें. तिच्या तोंडावर टवटवीतपणा आहे. तिचा गळा चांगला असून ती गाणी गोड ह्यणतें. जर तुह्मी तिचें गाणें ऐकाल तर, तें नेहमीं ऐकत राहावें असें तुह्यांला वाटेल. हलकें हलकें तुह्याला सर्व अनुभव येईल. तुह्मी तिच्याकडे जा आणि तिला हस्तगत करा. तिची दासी, ती जेथें असेल तेथें तुह्याला घेऊन जाईल. कोण आहेग तिकडे, ठके—ए—ठके—(पडद्यांतून ओ देतें, यांना सुंदरीकडे घेऊन जा.)

खंडेराव—मी तिकडे जातो, इतक्यांत माझे स्नेही संताजीराव माझ्याकडे आले तर त्यांना थांबायला सांगा, किंवा पा.....

महिप—ठीक आहे. (दोघे जातात.)

प्रवेश २ रा.

स्थळ—सुंदराबाईच्या खोलीपुढील दालन.

पात्रे—(खंडेराव आणि सुंदराची दासी ठकू येतात.)

ठकू—महाराज, आमच्या बाईसाहेब आतां येतील. आपण येथें जरा क्षणभर थांबावें. (ती खोलीकडे जाऊं लागते)

खंडेराव—सावकास येऊं दे. त्यांना उगीच घाई करूं नकोस. (ती जाते)
[आपल्याशीं] आतां कसें होईल कोणास कळे. मोठ्या परीक्षेची वेळ आहे खरी. पहावें कितपत सिद्धी येते ! वाटेनें येतांना धुरळा तरी किती उडाला.
[खिशांतून रुमाल काढून तोंड पुसतो अंगारख्याचे बंद बांधतो. अंगावरचा शेला सांवरतो; व विड्याची डबी काढून विडा खाऊन आरशीत ओंठ रंगले कीं नाहीं हें पहातो. पुन्हा वर पाहून] ती पहा, लफ्फेदार लुगडें नेसून ती सुंदराच येत आहेशी वाटते. हो ती सुंदराच खास ! तिनें प्रथम बोलण्याला सुरुवात केल्याबांचून आपण बोलूंच नये.

[सुंदराबाईचा वेष घेतलेली सटवाई येते.]

सटवाई—(आपल्याशीं) कांहीं वेळ मी आपल्या धनिनीच्या सोंगाची जर चांगली बतावणी केली, तर पुढें मला देखील चांगलाच लाभ व मौज पाह्याला मिळण्याचा संभव आहे. कसें होतें तें पाहिलें पाहिजे. [उघड] आपण केव्हां आलांत ? मी आपणाम—

खंडेराव—[आपल्याशीं] तिनेंच प्रथम आरंभ केला. बोलणें तर आदबीचें आहे. (उघड) सुंदराबाई—नाहीं—बाईसाहेब—आतांच आलों. नाहीं—नाहीं—आपण खुशाल बोला मी ऐकण्याला तयार आहे.

सटवाई—असें कसें महाराज ! ऐकण्याचा धर्म आमचा आहे.

खंडेराव—(आपल्याशीं) तिचा चेहरा चांगला दिसत नाहीं. टक लावून पाहणें कांहीं बरोबर नाहीं.

सटवाई—आपण कांहीं विचारांत पडल्यासारखें दिसतां. बसावें त्या बैठकीवर.

खंडेराव—(आपल्याशीं) आदर सत्कार ही जेव्हां इतका करते, तेव्हां बरेच काम झाले ह्यागायचे. (उबड) आपणही बसा. आपल्या आदरसत्काराने मला मोठा आनंद झाला. मला वाटले की, आपल्याला राग येईल अशी कांहीं माझ्या हातून गोष्ट नकळत घडली की काय ? (सुंदरा जरा बुरवा मागे करिते निळा पाहून तो थकक होतो.)

सटवाई—आपण चकित झाल्यासारखे दिसतां.

खंडेराव—नाहीं—नाहीं—असे कांहीं नाहीं. पण जरा चमत्कारिक वाटले खरे. [आपल्याशीं] ही कां महिपतरावांची मुलगी सुंदर सुंदरा ती? छे, ही सुंदरा नव्हे. दुसरीच कौगी आहे. ही तर चांगली तिसी चाळीशीच्या जवळ आलेली, आमच्या आत्याबाई एवढी दिसते.

सट—प्रथम मला जे वास्त होते ते आतां खोटे वाटू लागले. बाबा सांगत होते तेच खरे.

खंडेराव—(आपल्याशीं) दुसरी नाहीं, त्यांचीच मुलगी. पण ही थोरली की धाकटी ! याच्यावरून कित्येक बापाचे, आपल्या मुलासंबंधाचे मत किती चमत्कारिक असते, हे स्पष्ट दिसते.

सटवाई—महाराज—

खंडेराव—[आपल्याशीं] त्या गजरेने सांगितलेले खरे बरे ! ही चांगली वयातीत आहे अं ! वय जरा जास्त असले ह्याणून काय हरकत आहे. दोघांमध्ये थोड्याशा महिन्याचे अथवा दिवसाचे अंतर असले ह्याणजे झाले. कशी झाली तरी, ही महिपतराव बाबासाहेब लक्षाधीश जहागीरदारची मुलगी आहे की नाहीं ? बस, एवढे पुष्कळ आहे. बाबासाहेब आपल्या मुलीच्या लग्नांत खर्च पुष्कळ करून चांगली देणगीही फार करून देतील.

सटवाई—महाराज, बोलायचे नाहीं कां ? विचार कसला करितां. [ती जरा दूर बसते.]

खंडेराव—नाहीं, विचार कसला नाहीं करीत ! [आपल्याशीं] बायका गालांत हांमायला लागल्या असतां त्यांच्या गालाला, लहानसा खळगा पडला ह्याणजे ते एक त्यांच्या सौंदर्यांत भर घालते, पण हिच्या गालाला तर चांगले

मोठे खड्डे पडले आहेत, व ही बरीच खप्पड दिसते. (उघड) आपल्या-कडे पाहून मला जरा कसेसेच वाटले.

सटवा—महाराज, तसे आपल्याला वाटले असेल यांत कांहीं नवल नाही. हे मी कबूल करते की, पहिल्या प्रथम मी जेव्हां आपल्याविषयी ऐकले, तेव्हां मला आपला अगदी तिडकारा आला. नंतर बाबाकडून जास्त त्रास होऊं लागल्यामुळे मला दुसऱ्याविषयी विचार मनांत आणावा लागला. असे होण्याला फक्त आपल्याविषयी भलते भलते बोलतांना ऐकले हेच !

खंडेराव—आपल्याविषयी देखील मी तसेच अगदी उलट ऐकले होते.

सट—आतां आपली मूर्ती जेव्हां प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिली, तेव्हांपासून माझ्या मनाला काय वाटते; ते कांहीं वाई सांगतां येत नाही.

खंडेराव—माझी देखील आपल्याचसारखी स्थिती झाली आहे; आणि क्षणूनच मी मनांपासून इतका गोंधळांत पडलों आहे.

सटवा—आतां परस्परांविषयींचा गैरसमज दूर झाला. मी दांडगी, उद्धट, द्वाड अशी असेन, असे आपल्याला वाटले ना! वाटले असेलच. आपण देखील ताडासारखे उंचच उंच, काळसर, तोंडावर देवांचे पुष्कळसे वण, नाक आणि गाल वर आलेले, लहानसर कपाळाचे, आणि हाडकुळे आहांत असे मी आपल्याबद्दल ऐकले होते.

खंडेराव—[आपल्याशी] हे सर्व तिने आपले वर्णन हुबेहुब केले.

सटवाई—त्यापेक्षां आपण किती तरी निराळे आहांत. बोलण्यावरून आपला सभ्यपणा, भिडस्तपणा आणि मोठेपणा स्पष्ट दिसतो. चेहऱ्यावर तजेला आणि टवटवीतपणा असून डोळे किती पाणीदार आहेत. हंसण्यांत, बोलण्यांत, बसण्यांत, उठण्यांत, ऐट आणि मोहकपणा किती आहे क्षणून सांगू.

खंडेराव—(आपल्याशी) हिच्याकडे लक्षपूर्वक पाहिले क्षणजे ही इतकी कांहीं वाईट दिसत नाही.

सटवाई—चांगल्या मोठ्या वराण्यांतील मनुष्याप्रमाणे आपले वर्तन सरळ आणि बाळबोध आहे.

खंडेराव—[आपल्याशीं] हां कांहीं दांडगी, हट्टो, आणि कर्कश दिसत नाहीं. बरीच सुशिक्षित आहे.

सटवाई—महाराज, आपली मी उगीच स्तुती करते, असें आपल्याला वाटत असेल; पण तसें कांहीं नाहीं. आपल्याला आतां प्रत्यक्ष पाहिल्यानंतर मला जें खरें दिसतें तें, आपोआपच माझ्या तोंडून बाहेर पडत आहे.

खंडेराव—छे, तसें कांहीं नाहीं. आपण उगीच माझी स्तुती करतां !

सटवाई—थोर माणसांना आपली स्तुती आवडत नाहींच. गडे पण ते मोठे मोठे कळे चांगले दिसत नाहींत. ते पुढच्या खेपेला काढून टाकावेत. त्या लांब लांब व जाडी जाडी आणि काळ्याभोर भिव्या जरा कातरून बारिक कराव्या. नाकांतले मिशीमध्ये मिसळलेले केंस काढून टाकावे. दोन्ही कानां वरची ती ऐटवाज दिसणारी झुलपें जरा कातरावी.

खंडेराव—(आपल्याशीं) पुढच्या खेपेला सर्व गोष्टी खास करायच्या व हजामतही चवथ्या पांचव्या दिवशीं करून ती खूप घोंटून घोंटून करायची ह्मणजे चेहरा याहीपेक्षां खूप खुलून उठेल. [उघड] आपल्याला गाणीबिणी चांगली ह्मणतां येत असतीलच फार करून.

सटवाई—[हांसून] येतात आपली साधारण ह्मणतां.

खंडेराव—ह्मणजे तीं उत्तमच येत असली पाहिजेत. श्रीमंत आणि मोठ्या वराण्यांतील स्त्रियांच्या अंगीं जितक्या गोष्टी असायला पाहिजेत, तितक्या आपल्याच अंगीं पूर्ण आहेत, अशी माझी खात्री झाली. माझ्या स्पष्टपणाबद्दल आपण मला वाटेल तें ह्मणा, पण मला वाटतें कीं, शरिरसंबंध व्हावा तर तें अशाच ठिकाणीं व्हावा. फार काय सांगूं. माफ करा—आपल्याशिवाय मला दुसरें स्थळच पसंत नाहीं व मी दुसरें पाहणारही नाहीं.

सटवाई—काय बाई या नशिबीं आहे कोण जाणें ! दैव मेलं नेहमीं आपल्या मनाप्रमाणें कुठं घडवितें. मनाप्रमाणें सगळें होईल तेव्हां समजाय कीं झालें ह्मणून ! माझी देखील आपल्यासारखीच इच्छा आहे.

खंडेराव—झालें तर मग. मी बाबासाहेबांस आतां जाऊन सर्व सांगतं.

महाराणा राजसिंह

बंग भाषेंतील प्रसिद्ध कादंबरीकार राव बहा० बाबु बंकिम चंद्र चट्टोपाध्याय यांच्या मूळ बंग भाषेंतील “ राजसिंह ” नांवाच्या ऐतिहासिक कादंबरीचें मराठी भाषांतर आहे. मानसिंह, जयसिंह इत्यादि राजपुतांनीं आपला जात्याभिमान सोडून आपल्या मुलीबाळीं दील्लीपतीच्या चरणीं घातल्या व त्यांची अखंड प्रीति संपादिली ! तोच प्रसंग रूपनगरच्या राजतनयेवर आला असतां; तिनें तो प्रसंग महाराणा राजसिंहाचे मदतीनें मोठ्या शौर्यानें व युक्तीनें पार पाडून; दिल्लीश्वरासही कसें धुडकाविलें हें यांत फारच मार्मिकतेनें सांगितलें आहे. पृष्ठें ६० किंमत फक्त पांच आणे. व्हेल्यूएबलनें मागवा.

धर्माजीरावाचें कुटुंब

अथवा

बडोदें राजधानींतील साडेतीन वर्षांची कारकीर्द.

आजकालच्या स्थीतिवर एकादें नाटक किंवा कादंबरी लिहिणें हें किती अवघड काम आहे. त्यांत एकाद्या राजक्रांतिसारख्या उलाढालीच्या वेळचा भाग घेऊन, त्याजवर एकादें कथानक, दोहों पक्षां विशेष न लागें असें लिहून मनोरंकत्व आणणें; हें काम फारच नाजूक आहे. तत्राप तें काम ह्या कादंबरींत फारच चांगल्या रीतिनें उतरलें आहे; ह्यांत धर्माचा छल, नीतीस प्रष्ट करण्याची खटपट, सुमतीस हद्दपार; व सद्गुणास नामशेष करण्याचें कारनामामुळें एका विद्यमान संस्थानावर केवढा प्रसंग गुदरला होता; हें दाखवून, गावटीं त्या संस्थानास योग्य प्रभू मिळाल्यानें, वरील कुटुंबाचा योग्य तो मान घेऊन सर्वत्र आनंदीआनंद कसा झाला. हें फारच चांगल्या रीतिनें दाखविलें आहे. एकेवेळ वाचण्यास योग्य असें हें पुस्तक आहे. पृष्ठें २४० किंमत फक्त एक रुपया. व्हेल्यू. पे. नें मागवा. प्रती फार थोड्या शिल्लक आहेत.

जाहिर पांच वर्षांचें पंचांग पुस्तक.

शके १८२१-१८२२-१८२३-४१२५

ह्या पुस्तकांत शके १८२१ सालांत सत ग्रह एका राशींत आं
भाहेत त्यांचे फलाचा विचार, पंचागाशिवाय पाहिजे त्या तिथीकरून
तारीख व तारखेवरून तिथी काढण्याची जंत्री, वारचक्र, शीघ्र पर्जन्य
पडण्याचीं लक्षणें, जमिनींत पाणी कोठें असतें ह्या संबंधी माहिती, वर्ष
वरांचे टिपणावरून घटित गुण किती येतात व दोष कोणकोणते आहेत
हें पाहण्याचें पत्रक, गोत्रावली, प्रत्येक दिवसाचा स्पष्ट सूर्य, लग्न सारणी
व शिवाय इतर उपयुक्त विषयांचा संग्रह केला आहे. ह्या पंचांग पुस्त
काची किंमत दहा आणे व टपालखर्च दोन आणे पडेल. ह्या शिवाय ज्योति
षमंत्र्यां, शालोपयोगी, व इतर सर्व पुस्तकें आमचेकडे विकत मिळतील.

आमचेकडे कोणी जन्म कुंडली अगर पत्रिका पाठविल्यास त्यांची फलें
लिहून पाठवूं. पत्रिका करणें असल्यास जन्म वेळ पाठवावी. त्याचप्रमाणें वर्ष
प्रवेश व मासप्रवेश करून फलें कळवूं. जसें काम असेल त्याप्रमाणें फी घेण्यांत
येईल. पत्र पाठवून खुलासा मागविला असतां फीचे दर कळविण्यांत येतील.

पत्ता—नासिक येथें । विष्णु रावजी रहाळकर ज्योतिषी.
आदितवार पेठेंत. । विष्णु गणेश चितळे ज्योतिषी.

पांच वर्षांचें पंचांग कर्ते.

सवाई माधवनिधन

अथवा

मराठ्यांच्या वैभवाचा शेवटचा पडदा.

आमच्या स्वराज्याला उतरती कळा लागण्याला, कोकोणाची महत्वा
कांक्षा कारणीभूत झाली, हें ह्या नाटकांत थोडक्यांत दाखविलें आहे.
चार अंकांचेंच नाटक आहे. परंतु प्रयोगास उत्तम साधलें आहे पृ
१४४ किंमत सहा आणे. मुद्दाम कमी किंमत ठेविली आहे. वि. पी. नें. मागणी

त्यांनीच मला आपल्याकडे पाठविले होते. त्यांच्या मनांतून तर पूर्ण आहे. फक्त आपली संमति पाहिजे होती.

सटवाई—काय ह्मणतां आपण ? बाबांनीच आपल्याला इकडे पाठविले होते. पहा मेलें देव कसे इतक्यांत आडवे आले तें, त्यांना जें पसंत तें मला मुळीच पसंत नाहीं.

खंडेराव—कां, असें कां ?

सटवाई—तसेंच कांहीं आहे.

खंडेराव—पण तें काय ? हें कळलें ह्मणजे बरें.

सटवाई—दुसरें तिसरें कांहीं नाहीं. रागाच्या आवेशांत माझ्या ह्मणण्याप्रमाणें ऐकायला तयार होईपर्यंत मी तुझे तोंड पाहणार नाहीं, व तुझ्याशीं एक अक्षरही बोलणार नाहीं; ह्मणून त्यांनीं शपत वाहिली; त्याचवेळीं, यांनीं पसंत केलेल्या मनुष्याशीं मी कधीं लग्न लावणार नाहीं; अशीं मीही त्यावेळीं शपत घेतली. ती मी जिवंत आहे तोंपर्यंत कधींही मोडणार नाहीं.

खंडेराव—मग ?

सटवाई—मग काय ! आपल्या मनांतून जर आपल्या हेतूप्रमाणें घडून आवें असें असेल, व आपल्या अंगीं तितकी हिंमत असेल तर एक युक्ति आहे.

खंडेराव—कोणची ती !

सटवाई—ती युक्ति लढविण्यांत आपण जर कांकूं करीत असाल तर—

खंडेराव—छे, मी कांकूं मुळीच करीत नाहीं.

सटवाई—त्या युक्तीनें आपण दोघे एकदां घराच्या बाहेर पडूं या. आपलें कसेंही करून उघांच्या मुहूर्तावर एकदां लग्न लागलें ह्मणजे, मग त्यांचें कांहीं एक चालणार नाहीं.

खंडेराव—(आपल्याशीं) बाबासाहेबांची तर संमती आहेच. पण अशा रितीनें हिला घेऊन जाऊन लग्न लावलेलें त्यांना कळलें, तर ते जरा रागावतील तर खरे. पुढें आपण त्यांच्याशीं क्षमा मागून आणि पाया पडून त्यांचा राग घालवूं. देगणी, वर दक्षिणा, आहेर बिहेर, मेजवान्या ह्या जातात कोठें ! आहेतच मागून आपल्या. हिच्या ह्मणण्याप्रमाणें युक्ति लढवून ही तर

प्रथम हस्तगत करून घ्यावी, मग पुढच्या पुढे. याच्यामुळे अशी गंमत होईल की, रंगरावाला चांगला फसवून या ह्याताच्या आणि त्या गंभीररावाला नांवे ठेवणाऱ्या सावध बाबासाहेबांच्या डोळ्यांत धूळ चांगली टाकल्यासारखे होईल. हट्टवादी बापाला असेच तोंडवशीं पाडले पाहिजे. ह्मणजे मग लोक माझ्याही शहाणपणाची पण तारिफच करीत राहतील.

सटवाई—काय, झाला आपला निश्चय की नाही. आपण असे स्तब्ध कां बसलांत ?

खंडेराव—आपले चातुर्य, आपले शहाणपण आणि धैर्य पाहून मी थक झालो. आपल्या ह्मणण्याला माझी पूर्ण संमति आहे.

सटवाई—कसेही करून माझ्याबरोबर बागेत येण्याची, फिरण्याची व बोलण्याची बाबाकडून आपण परवानगी मिळवा. आपण बागेत गेलो ह्मणजे झाले. मग सहज बाहेर जातां येईल. पण सध्यां माझी आपल्याविषयी पसंती आहे, आपले आंतून ठरले आहे; वगैरे कांहींएक त्यांना कळतां उपयोगी नाहीं.

खंडेराव—छे, छे, त्यापैकी एक अक्षर सुद्धां त्यांना कळणार नाही, याबद्दल पूर्ण स्त्री ठेवा. पहा तर खरी या बहादुराची युक्ति. बाबासाहेबांना असे पैचांत आणतो कीं यव ! हे पहा, आज कांहीं आपल्याला या कोंडवाड्यांत मी राहू देत नाहीं.

सटवाई—बरे तर पुढची सर्व तजवीज लावण्याचे मी आपल्यावर सोंपविते. आपल्याला ह्मणजे कोणी फसवील, व आपणही ह्मणजे सहज फसले जाल असे कांहीं मला वाटत नाहीं.

खंडेराव—या, या खंडेरावाला, या देशपांड्याला, या बहादुर गड्याला फसाविण्या इतकी कोणाची पुण्याई आणि अक्ल आहे. त्याविषयी आपण बिलकूल काळजी करूं नका. जगाला टकाविणाऱ्या या पठ्याला कोण फसवितो !

[इतक्यांत ठकी येते.]

ठकी—महाराज, आपले स्नेही संताजीराव आले आहेत.

खंडेराव—संताजीराव माझे चांगले जिवलग स्नेही असून, मोठे विश्वासूक

आहेत. ते येथे आले तरी हरकत नाही. जा त्यांना इकडे पाठवून दे.
(ती जाते व संताजीराव येतो.)

संताजी—(एकीकडे तोंड करून आणि हलक्या स्वराने) गजरेला मी
आपल्या बिऱ्हाडी पोंहचविली. रंगरावाचा पुष्कळ शोध केला, पण कांहीं
पत्ता लागला नाही.

खंडेरा—बरे, मी स्वतां आतां त्याचा शोध करीन. संताजीराव, जमले,
काम फत्ते !

संताजी—बरे पण, आपल्या बाईसाहेब कोणच्या !

खंडेराव—अरे ती पलिकडे उभी आहे ती !

संताजी—[पाहून] तीच कां ! ती तर खप्पड, काळी अस्वलीन दिसते.

आपल्या आत्याबाई—

खंडेराव—मूर्खा चीप, चीप.

संताजी—तिची मोलकरी—

खंडेराव—अरे चिप, बोलूं नको ह्मणतो न शहाण्या ! [त्याच्या तोंडावर
हात ठेवतो.]

सटवा—काय ह्मणतात आपले विश्वासूक जिवलग स्नेही.

खंडेराव—(वळून) उगीच आपल्या इकडच्या तिकडच्या गोष्टी.

आपल्याला पाहून त्यालाही मोठा आनंद झाला.

संताजी—इतका की, असा पूर्वी जन्मांत कधी झाला नव्हता.

सटवा—त्यांचेच स्नेही आपण ! बरे महाराज, मी आतां येते, आपण
मात्र सांगितलेले विसरूं नये.

खंडे—छे, मुळीच विसरणार नाही. त्याबद्दल मी आपला अत्यंत आभारी
आहे. (ती जाते)

संताजी—छे बाबा, असला हा आपला राजहंसाचा जोडा आपण
कधीच पाहिला नव्हता. ब्रह्मदेवानेच हा निर्माण केला आहे, ह्मणूनच
तुम्ही परस्पर भाळलात आणि एकमेकांच्या सौंदर्यसागरांत बुड्या मारूं
लागलात. दांत पडून तोंडाचे बोकळे झालेले, हाडे वर येऊन, पिचकुडे डोळे

पाताळांत गेलेले, वाळली वात आणि भुज्या केसांची सुंदर पुतळी आपल्याच करतां ब्रह्मदेवानें निर्माण केली आहे खास! यांत कांहीं शंका नाही. हिच्या समागमानें आपला संसार, सुखानें होऊन आपल्याला आनंदाच्या रात्रीं नेहमीं येवोत.
(दोघे जातात.)

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—महिपतरावाचा दिवाणखाना.

पात्रें—महिपतराव आणि सुंदरराव येतात.

महिपत—अरे तो रंगराव अगदीं दरिद्री, कंगाल आणि भिकारी आहे. यापेक्षां त्याच्या अंगीं आणखी दुसरा कोणता मोठा दोष पाहिजे.

सुंदर—बाबा, तो गर्भश्रीमंत नाहीं हें खरें, पण तो इतका कंगालही नाही. खाऊन पिऊन सुखी, असा मध्यम स्थितींतला असून मोठ्या जुनाट घराण्यांतला आहे.

महिपत—कंगाल लोकांचों घराणीं जुनाटच असतात. नुसत्या जुन्या घराण्याला करायचें काय पोरं ! त्यांत कां अब्रू आहे.

सुंदर—त्या घराण्याला शोभण्यासारखे त्यांच्या अंगीं गुणही आहेत बाबा!

महिपत—तो कंगाल दरिद्री आहे, बस ! तो हलकट, छचोर, व्यसनी असून त्यानें आपली सर्व दौलत ख्यालीखुशालींत उडविली.

सुंदर—वडिलोंपार्जित असें त्याच्याजवळ राहिलें होतें काय ? जें काय थोडें बहुत होतें, तें आपल्या कुलाच्या नांवाप्रमाणें जरा फाजील औदार्य दाखविण्यांत नाहीसें झालें. आपल्या पूर्वीच्या लौकिकाप्रमाणें त्याला खर्च ठेवावा लागला. तो मात्र त्याच्या उत्पन्नाच्या मानानें जास्त होता, असें जरी होतें तरी त्यानें वेळप्रसंगीं आपल्या घराण्याचा लौकिक जाऊं दिला नाही.

महिपत—काय शहाणा गाढव आहे पहा ! अरे पैशाशिवाय त्या घराण्याला, मोठेपणाला आणि लौकिकाला घेऊन करायचें काय ? मूर्ख कुठला ! दारोदार, गांवोगांव, देशोदेशीं हिंडायचें आणि खणायचें काय कीं, आम्हीं

राजकुलातले आहोंत, आणि राजघराण्याशी आमचा ह्यणे सात पिढ्यापूर्वी संबंध झाला आहे.

सुंदर—खराच जो नंगा नबाब असेल त्याची ही गोष्ट ! तशांतला कांहीं तो नव्हे !

महिपत—ज्याला पैशाच्या बाबतींत आपलें हितअनहित कळत नाही, तो नंगा नबाब नसला तर थोडक्यांत होणार खास ! पैसा, पैसा बाबा, जगांत पैशाचे सर्व खेळ आहेत. नुसतें जुनें पुराणें घराणें, आणि पूर्वीचा लौकिक व्यर्थ. ते पहा खंडेराव देशपांडे आले. फार करून स्वारी काम फत्ते करून आली वाटतें.

सुंदर—यांच्या सौंदर्यानें आणि ऐटीनें यांची चांगली फत्ते केली असेल खरें ! [इतक्यांत खंडेराव येतात.]

महिपत—कां देशपांडे कसा काय आहे रंग ?

खंडेराव—अगदीं सोळा आणे !

महिप—काय ह्यणतां, सोळा आणे फत्ते !

खंडेराव—बाबासाहेब, आपण ह्यणत होता, इतक्या त्या मानी, हट्टी आणि रागीट अशा आपल्याला मुळीं वाटल्या नाहींत. माझा त्यांनीं चांगला आदरसत्कार केला.

महिपत—अस्से, अस्से !

खंडेराव—कितीपण आदरसत्कार ! बसण्यांत, उठण्यांत, बोलण्यांत, चालण्यांत, पाहण्यांत, हांसण्यांत, इतकेंच नव्हे तर, त्यांच्या प्रत्येक कृतींत आदरसत्कार दिसत असे.

महिपत—हें ऐकून मला मोठा मोठा आनंद होतो. तिच्या रूपाला पाहून तुझी मनांत गार होऊन गेला असाल.

खंडेराव—कसा पण अगदीं थंडगार होऊन गेलों ! त्यांना पाहिल्या बरोबर गरमी राहते कसली ? पण त्यांचें वय काय असावें !

महिपत—वीस वर्षांचें आहे !

खंडेराव—वीस, वीस वर्षांचें वय ! ह्यणजे वीस दीडे तीस, अथवा वीस

दोन्ही चाळीस, आणि चाळीस निम्मे वीस अं: ? अगदीं वीसच वर्षांचें, कां कांहीं कमी जास्ती.

महिपत—अहो, गेल्या आश्विनमासीं तिला वीसावें वर्ष लागलें.

खंडेराव—वीस वर्षांचें खास नाही. चाळीस वर्षे जरी झालीं नसलीं तरी त्यांची तशी तर खास उलटलीच आहे. एवढी घोडनवरी आपण नव्हती कधीं पाहिली.

महिपत—ती उंच कांठीची आहे क्षणून तुझाला ती इतकी मोठी वाटली. तिच्या इतकी सुंदर या आंब्रेगांवांत आपल्याला एकही आढळणार नाही.

खंडेराव—अहो आंब्रेगांवांतच काय, साऱ्या दुनियेंत सांपडणार नाही.

महिपत—नाकाडोळ्यांनीं ती थेट माझ्यासारखीच आहे.

खंडेराव—(आपल्याशीं) वयानें देखील तशीच !

महिपत—तिचे डोळे पाणीदार आहेत.

खंडेराव—[आपल्याशीं] पाणीदार काय, पाण्यानें नेहमीं भरलेले आहेत.

महिपत—ती जितकी सुंदर आहे तितकी ती जर आज्ञाधारक असती तर तिच्यासारखी मुलगी नव्हती मुलगी ?

खंडेराव—(आपल्याशीं) ती जरा दहा पंधरा वर्षांनीं लहान असती तर बरें झालें असतें. वीस वर्षांनीं चाळीशी येणार काय आणि आतां आली काय एकच. फारसें कांहीं अंतर नाही.

महिपत—देशपांडे, आपल्याशीं पुटपुटनां काय तिकडे ! चांगलें मोठ्यानें बोला काय बोलायचें तें ! [रागानें] मला असलें दुष्टपी आणि लेचपेचें मुळींच खपत नाही.

खंडेराव—आवासाहेच, त्यांचें वय वीसच वर्षांचें आहे अशी आपली ग्वात्री आहे ? आणि सुंदरपणांत सुद्धां तशीच !

महिपत—संशयच कीं काय ! तिच्यासारखी स्वरूपवान मुलगी एक देखील येथें सांपडायची नाही.

खंडेराव—(आपल्याशीं) खरेंच बोवा नाही सांपडायची ? निदान मला

तरी अशी आढळायची नाही. (उघड) अहो ती तुझी ह्यणतां इतकी सुस्वरूप नाही, कुरूप आहे कुरूप ?

महिपत—मला वाटते, तेथे गेल्यावर आपण तो दुसराही डोळा झांकला होता.

खंडेराव—कशीही शेंबडीं लेबडीं, कुरूप, मोठीं मुलें बापाला आपलीं सुस्वरूप आणि लहानच वाटतात.

महिपत—लांब केंस, भव्य कपाळ, तरतरीत नाक, पाणीदार डोळे, कमानदार भुवया, वाटेळें तोंड, सडपातळ बांधा, गोंडस हातपाय, गोरेपण, या सर्व गोष्टी असणें ह्यणजे जर सुंदर ह्यणायचें नाही, तर सौंदर्य आहे तरी कशांत आणि सौंदर्यवान ह्यणायचें तरी कोणाला हें कांहीं आपल्याला कळत नाही.

खंडेराव—बापाची दृष्टी किती आंधळी असते तें पहा ! अहो बाबासाहेब, इतक्या सर्व गोष्टी नसल्या तरी त्या पैकीं दोन चार, निदान एक तरी चांगली असायची होती. अहाहा, काय तें सौंदर्य आणि काय तो तारुण्याचा भर !

महिपत—काय हो तुझी ही थट्टा चालविली आहे. अशा रितीचा माझ्या मुलीचा आणि माझा केलेला अपमान मला मुळीच आवडायचा नाही. साफ सांगतो. चला, चालते व्हा येथून !

सुंदर—(पुढें होऊन) बाबा काय झालें इतकें रागावयाला !

महिपत—हे शहाणे गृहस्थ, तुझी बहिण कुरूप आणि तिशी उलटलेली आहे, असें ह्यणतात. काय ह्यणावें काय यांना ?

सुंदर—मला वाटते हे दोन्हीही डोळ्यांनीं आंधळे तरी असले पाहिजेत किंवा अकल शून्य असें बिन शिंगा शेंपटीच बैल तरी असले पाहिजेत.

खंडेराव—(आपल्याशीं) बहिण, भाऊ, आईबाप, सर्वजण आपल्या बहिणभावांविषयीं, आणि मुलामुलीविषयीं असेंच पक्षपाती आंधळे असतात. छे, हें प्रकरण बरेच विक्रोपाला गेलें.

सुंदर—यांनीं आपल्या ताईला पाहिली नसावी. यांत कांहीं तरी चुक झाली आहे.

महिपत—तू देखील त्यांच्याच जोडीचा बैल आहेस. गाढवा, चूकरे कोठून होणार ! तिला तिच्या खोलीकडे पाठवून तिच्या पुढच्या दिवाणखान्याला मी स्वतां कडीकुलूप घालून किल्ली आपल्या कंत्रेला लाविली आहे. त्या ठकीला बोलावून तिच्याच बरोबर यांना मी तिकडे पाठविले, तेव्हां चूक होणार कशी ! (तोंड वांकडे करून) ह्मणे कांहीं तरी चूक झाली आहे चूक ! हे माझी अशा रितीने थट्टा आणि उपमर्द करतात. तेव्हां यांना चांगले हिने (काठी उगारून) बक्षिस दिले पाहिजे.

खंडेराव—[आपल्याशी] कसेही करून या थेरड्याच्या एकदां तावडीतून सुटले पाहिजे. ती मिळणे कांहीं सोपे काम नाही. [उघड] बाबासाहेब, आपला उपमर्द करावा किंवा आपली थट्टा करावी, अथवा आपल्याला उगीच राग आणावा, अशी माझी मुळीच इच्छा नाही. आपली मुलगी मला मनापासून आवडली. ती मग आपल्या ह्मणण्याप्रमाणे असो, अथवा माझ्या ह्मणण्याप्रमाणे असो किंवा कशीही असो. आपल्याशी शरीरसंबंध व्हावा ही माझी इच्छा आहे.

सुंदर—[रागाने] आतां एक, मघांशी एक ! असा तुम्ही चावटपणा मांडला आहे नाही ? बऱ्या बोलाने आपण येथून चालते व्हाल तर ठीक आहे, नाही तर शोभा करून घालवून देईन. समजलांत !

खंडेराव—इतके आपण हुमरी तुमरीवर येऊं नका. जरा शांत व्हा. बाबासाहेब जाऊंदा ते सर्व. विसरा मागले. मी आपली क्षमा मागतो. पाया पडतो. माझ्याकडून चूक झाली, माफ करा.

महिपत—ही देखील थट्टाच असेल.

खंडेराव—ते आपले उगीच ! आपले मत पाहण्याकरतां फक्त !

महिपत—वा, आपण दीडशहाणे आहांत ! बरे असो, सुंदरा सु-
रेल आहे ना ?

खंडेराव—खरोखर सुंदर आहे.

महिपत—तुम्ही लवकर शुद्धीवर आलांत एवढ्याने बरे झाले. मघाशी आपले भांगेच्या तारेत असल्याप्रमाणेच बडबडत होता.

सुंदर—ही सर्व थट्टा अं: ! बाबा हे खंडेराव देशपांडे मोठे काफर आणि लफंगे दिसतात.

महिपत—सुंदरराव, थोडेंसें साखरपाणी घेऊन ये, तें घेतल्यावर मला जरा बरें वाटेल. लागलेच विड्याचें तबकही आणा. आपल्या घरीं आलेल्या पाहुण्यांचा चांगला पाहुणार केला पाहिजे. तूं घेऊन ये, तोंपर्यंत आम्ही बागेंतून फिरून येतो. नाहीतर त्या कारंज्याजवळच्या मंडपांत आणून ठेवं. खंडेराव देशपांडे, चला आम्ही तुम्हाला आपला छोटेखानी बगीचा दाखवितों.
(सर्व जातात.)

प्रवेश ४

स्थळ—खंडेराव देशपांड्यांचें विन्हाड.

पात्रे—सुंदरा एकटी बसली आहे.

सुंदरा—माझ्या सारखी कोणत्या तरी मुलीची स्थिती असेल कां ? बाबांनीं मजकरितां पसंत केलेल्या मनुष्याला, मी माझ्या योजलेल्या पतीच्या शोधाकरितां लावून दिलें. तो त्यांना घेऊन केव्हां येईल कोण जाणें ! ते येईपर्यंतचा हा मधला वेळ, कांहीं केल्यानें जातां जात नाहीं. एकदां ज्यानें मनाला चटका लावला, त्याचा विरह मग एक क्षणभर सुद्धां सहन होत नाहीं. एकेक क्षण घटकेप्रमाणें, घटका दिवसाप्रमाणें आणि दिवस महिन्याप्रमाणें मोठे वाटतात. (इनक्यांत संताजीराव येतो.) कां त्यांचा कांहीं शोध लागला कां ?

संताजी—गजराबाई, त्यांचा कांहीं मला पत्ता लागला नाहीं. पण खंडेराव खास त्यांना शोधून आणतील.

सुंदरा—आपण त्यांचा तपास नीट केला नसेल. असो, दुसऱ्याचें दुःख जर आपणाला कळतें, तर आपण इतकी हयगय या कामांत मुळीच केली नसती. माझ्या हृदयांत काय होत आहे हें आपल्याला कशांनें समजणार ? आपल्यावर असा प्रसंग आला असतां ह्मणजे दुसऱ्याच्या दुःखाची आपल्याला कल्पना झाली असती. आपली कोणावर कधीं प्रीति बसली होती कां ?

संताजी—हो, बसली होती; पण काय, परमेश्वरानें लवकरच गाऱ्हाणें ऐकलें आणि मला या संसारांतून मोकळें केलें.

सुंदरा—द्वणजे आपली स्त्री आपल्या मनाप्रमाणें नव्हती वाटतें ! आपण इतके संसाराला वैतागल्यासारखें झालांत, तेव्हां ती इतकी त्रासिक आणि द्राष्ट होती काय ?

संताजी—नाहीं तसें कांहीं नाहीं, पण आतां पुन्हा संसारांत पडण्याची मात्र इच्छा नाहीं.

सुंदरा—ते पहा, तुमचे स्नेही खंडेराव रंगरावांना वेऊन येत आहेत. मी पलिकडच्या दालनांत बसतें. [ती जाते. खंडेराव आणि रंगराव येतात.]

रंगराव—अहो खंडेराव, तुम्ही अगदीं चुकला असाल. गजरा, माझ्यावर फिदा होऊन घरांतून निघाली, आणि तिनेच तुम्हाला माझ्या शोधास पाठविलें, ही गोष्ट कालत्रयींसुद्धां होणार नाहीं. मला वाटतें, तुम्ही भ्रमांत आहांत.

खंडेराव—मी भ्रमांत आहे कीं आपण भ्रमांत आहांत, हें तुम्हाला आतां प्रत्यक्षच समजेल. संताजीराव, त्या गजराबाई, कोठें आहेत ?

संताजी—त्या, त्या पलिकडच्या दालनांत आहेत.

रंगराव—त्या जर खरोखर येथें असतील, तर ज्या माझ्या मित्रावर फार दिवसापासून त्यांची प्रीति जडली आहे, त्याची मी गांठ घालून द्यावी ह्मणून त्या आल्या असतील, व त्याकरितांच माझा शोध करित असतील. त्या माझ्याकरितां मुळींच आल्या नसतील.

खंडेराव—अहो महाराज, अहो रावसाहेब, त्या आपल्या मित्राकरितां घरांतून निघाल्या नाहींत, तर खुद्द आपल्याकरितां आल्या आहेत, आपल्या-शिवाय तिला दुसरें कोणी नको. उगीच आतां ओढून चंद्रबळ कां आणतां. जिनें आपल्याकरितां इतकें साहम केलें, व जी आपल्याकरितां मुरते आहे तीच ती !

रंगराव—ती माझ्याकरितां मुरत असेल, पण मी कुठें तिच्याकरितां मुरतो आहे.

खंडेराव—आपण त्या सुंदराबाईकरितां झुरत असाल नाहीं? पण रावसाहेब, तो नाद आतां आपण सोडा. तिचें दुसऱ्या ठिकाणीं जमलें सुद्धा. कदाचित् आज किंवा उद्यां तिचें लग्न लागून जाईल. तेव्हां नाहीं होय, ह्मणून, आपण होऊन आपल्या पायांनें माळ घालण्याकरितां चालत आलेली लक्ष्मी उगीच आपल्या हातांनें मागे कां फिरवितां? जें आलें आहे तें पदरांत पाडून घ्यावें. नाहींतर तेल जाईल, तूप जाईल आणि धुपाटणें मात्र नुसतें हातीं येईल ह्मणून सांगतां.

रंगराव—आपल्या मनाला कसेंसेंच वाटतें.

खंडेराव—काय वेडेपीर आहांत हो तुम्ही. कसलें मन आणि कसलें काय ! आपल्या मतलबाला जर तुम्ही शहाणे नाहीं, तर तुम्ही मनुष्य कसले. बरें, आंत जाऊन तिला भेटा, तिच्याशीं बोला तर खरें.

रंगराव—तुम्ही सांगतां ह्मणून तसें करायला माझी हरकत नाहीं.

खंडेराव—बरें मी सांगतां ह्मणून कां होईना. जा, जा तर खरें, त्या तिकडे आंतल्या खिडकीशी उभ्या आहेत.

(त्याला ढकलून तिकडे घालवितो.)

संताजीराव—आतां या स्वारीची कशी लटपट उडते ती आपण पाहूं. [पाहून] तो पहा प्रथम कसा अगदीं गोंधळल्यासारखा दिसतो. अरे, इतक्यांत गडी गुलगुल गोष्टी सांगून हांसण्यापर्यंत देखील मजल येऊन पोहचली अं: ! हा तरी अगदीं लुटपुटूनच गेला. या वेळेला स्वारीचें तें कसेंसेंच वाटणें, तें मन, वगैरे चट सारें कोणीकडच्या कोणीकडे नाहींसें झालें.

संताजी—खंडेराव, पहा, पहा तर खरी त्यांची गम्मत, अरे तीं दोवें आतां चांगलीं मोठ्यांनें खिदळायला लागलीं.

खंडेराव—हो बोवा, दोघांचें जमल्यासारखें दिसतें. मला वाटतें, ज्या आपल्या मित्राबद्दल तो यावेळपर्यंत लांब लांब बात झोंकित होता, त्या गरिब विचाऱ्याला छानदार फसविल्याबद्दल आणि आपल्या दोघांच्या चानुर्याबद्दल तीं दोवें हांसत असतील. अरे, बरीच बापडा फुकट आपल्या मित्रावर विश्वास ठेवून फसला.

संताजी—अरे ती पहा, त्यानें आतां तिच्या हातावर टाळी सुद्धां दिली.

खंडेराव—मग तर थोडक्या वेळांत चांगलेंच यांचें मेतकूट जमलें ह्मणा-
यचें ! कां कशी युक्ती काढून ती घोरपड याच्या गळ्यांत अडकविली.
याबद्दल तूं माझी पाठ थोपटली पाहिजेस. या डोक्यांत कशा एकेक अजब
युक्त्या भरल्या आहेत.

संताजी—खरें बोवा, [ऐकल्यासारखें करून] तुझ्याकडे कोणी तरी
कामानिमित्त आलें आहे. मी खालीं जाऊन काय आहे तें पाहून येतो. (तो
जातो.) (रंगराव आणि सुंदरा येतात.)

रंगराव—खंडेराव, तुमचें महिपतराव बाबासाहेबांच्या मुलीशीं लग्न खास
ठरलें आणि तें आतां कधीं फिरायचें नाहीं, अशाबद्दल यांनीं माझी पूर्ण
खात्री केल्यावरून मी तिकडचा आतां सगळा नाद सोडून दिला. मी तुमच्या
ह्मणण्याप्रमाणें कबूल आहे.

खंडेराव—तुम्ही माझ्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून वागलांत यापेक्षां दुसरी
उत्तम गोष्ट कोणची ? तुम्हाला कदाचित् तुम्ही आपल्या मित्राजवळ लपंडाव
खेळलांत, याबद्दल जरा वाईट वाटेल, पण त्याचें कांहीं फारसें नाहीं. व्यवहा-
रांत, आणि या असल्या प्रेमाच्या झगड्यांत असे लपंडाव खेळावे लागतातच.

सुंदरा—हें आपण जाणतां यानें मला मोठा आनंद होतो.

खंडेराव—हं ! दुसऱ्याचे लपंडाव समजण्या इतकी अक्कल असली
ह्मणजे झालें. पाहूं बरें, या बहादुराशीं कोण लपंडाव खेळून जातो तें !
असो. तुम्ही दोघे शेवटीं एकमेकांना पसंत पडून, तुमचीं अंतःकरणें मिळालीं
हें पाहून मला मोठा संतोष होतो. आतां तुमचीं दोघांची ही प्रेम गांठ, विवाह
बंधनानें चांगली दृढ होवो ह्मणजे झालें; व ते लवकरच व्हावें ही माझी
मनापासून इच्छा आहे.

सुंदरा—आपली जर अशी इच्छा आहे तर परमेश्वर तसेंच घडवील.

खंडेराव—रंगराव आतां तुमचा आमचा विरोध मुळींच राहिला नाहीं.
आपण दोघे स्नेही झालों.

रंगराव—ही गोष्ट मला मनापासून मान्य आहे.

खंडेराव—राव, तुम्ही आणि मी एकमेकांचे प्रतिस्पर्धी असतांना, मी तुमच्या कल्याणांकरितां जितके श्रम घेतले, असे प्रत्येक मनुष्यानें घेतलें असतेच असें तुम्ही समजू नका.

रंगराव—छे, छे अशी गोष्ट होणें मुळींच शक्य नाही. आपल्यासारख्या उदार आणि परोपकारी गृहस्थाची गोष्ट काय सांगावयाची आहे. आपल्यासारखे मोठे लोक जगांत विरळा.

खंडेरा—बरं आतां तर आपण तिकडला नाद अगदीं सोडला ना !

रंगराव—अगदीं पार सोडला.

खंडेराव—मला वाटतें अद्यापी तिकडे आपलें मन थोडेसें तरी धांवतें, किंचित्.

रंग—छे हों, तुमच्या गळ्याशपत तिकडे मुळीं सुद्धां जात नाही. मग धांवणें कुठलें.

खंडेरा—नाहींपग, मोठ्या हुंड्याबद्दल आणि देणगीबद्दल मनाला थोडी, थोडी, चुटपुट लागली असेल.

रंगराव—अहो मला तो हुंडा नको, व ती देणगी नको. तिच्या बरोबर तुमच्या नशिबानें तुम्हाला जें मिळेल, तें तुम्ही खुशाल व्हा व मौज करा.

खंडेराव—रूपाच्या आणि वयाच्या बाबतींत तर तुमचा सवदा छान पटला. यांचें वय वीसच वर्षांचें असून या फार सुंदर आहेत. ज्याअर्थी तुम्ही आणि मी मित्र झालों आहोंत त्याअर्थी मी तुम्हाला एक गुप्त बातमी सांगतां.

रंगराव—कोणची बरें ती !

खंडेराव—आज संध्याकाल झाल्यानंतर सुंदरा माझ्या बरोबर आपल्या घरून निवून येणार आहे.

सुंदरा—खरें कीं काय ?

खंडेराव—अगदीं अक्षरशः खरें ! तिच्या बापानें तिला जो नवरा पसंत केला असेल, त्याच्याशीं मुळींच लग्न लावायचें नाही अशी तिनें शपत घेतली आहे. ह्मणून तिचें मन वळवून घेण्याकरितां, व जरा मोठ्या मनानें बोलण्याल दोघांना सवड सांपडावी ह्मणून. आमची दोघांची गांठ निवांतपणें बागेत प

द्यावी, अशा हेतूनें मी त्याचें मन वळविलें आहे. त्यालाही माझे सांगणें खरें वाटून त्यानें त्याचद्दल आपली संमति दिली. संध्याकाळीं आमची दोघांची गांठ बागेत पडेल. अंधार पडेपर्यंत आम्ही इकडे तिकडे फिरूं, बोलूं चालूं आणि मग तेथून युक्तीनें पसार होऊं.

मुंदरा—बाबासाहेबांना यापैकीं कांहीं एक माहिती नाहीना?!

खंडेरा—छे, त्यांना यापैकीं एक अक्षरसुद्धां माहित नाहीं. खुबी तर सर्व तेथेंच आहे. यावरून त्या ठकाला या महाठकानें चांगलें फसविलें असें नाहीं कां तुम्हाला वाटत ? तिच्याशीं एकदां लग्न लागलें ह्मणजे मग बाबासाहेबांचें काय चाळगार ! प्रथम जरा रागावतील. मागाहून सर्व देणगी, हुंडा, मेजवान्या; त्यांचा राग शांत झाला ह्मणजे करतील. बरें याचद्दल माझ्या पदराला एक पैशाचामुद्धां खार लागगार नाहीं. कां, कशी आहे युक्ती. आहे कीं नाहीं मी ठकाला महाठक ?

रंगराव—भेटलांत खरें बोवा तसें.

खंडेराव—जेव्हां खरें काय तें बाहेर येईल, त्यावेळीं बाबासाहेबांच्या वरीं अशी मजा उडेल कीं ज्याचें नांव तें !

मुंदरा—अगदीं खरें ! असा हांशा पिकेल कीं, हांसतां हांसतां पोटें दुखून येतील. [इतक्यांत संताजीराव येतो.]

संताजी—लग्न झाल्यानंतर मित्रमंडळाला पानसुपारी करायची, त्यावेळीं नायकिणीचा ताफा जो आपण ठरविला होता, त्याची केव्हां जरूर आहे तें विचारण्याकरितां ते लोक आले आहेत.

खंडेराव—आतांच कांहीं जरूर नाहीं. पण आपल्याला नांवाप्रमाणें आणि आपण त्यांना मांगितलें होतें ह्मणून आतां त्यांची थोडीशी तरी समजूत केली पाहिजे. बरें रंगराव, मी खालीं जाऊन त्यांची समजूत करतो. मग मला बाजारांत जायचें आहे तिकडे जाईन.

रंगराव—ठीक आहे. आम्ही आपला खोळंबा करीत नाहीं.

खंडेराव—कांहीं जरूर लागल्यास हे आमचे स्नेही संताजीराव आहेत आपल्या तैनातील. गजराचई, रंगराव, आपल्या हेतूप्रमाणें परमेश्वर सर्व

लवकर घडवून आणवो. [आपल्याशी] या गर्जने याला कसा पाजी बनवून सोडला आहे. यंवेरे बहादर ! (जातो)

सुंदरा—संताजीराव, यावेळपर्यंत जशी आपण मजबदल तसदी घेतलीत, तशी आणखी कांहीं वेळ व्यावी. मला माझ्या नदीच्या कांठीं गांवाच्या शेवटच्या गल्लींत विश्वेश्वराच्या देवळाजवळ माझी मैत्रिण राहते, तिच्या घरीं मला नेऊन पोहचवा, ह्मणजे झालें.

रंगराव—तिच्या घरीं इतक्या लांब आतांच कशाला जायचें !

सुंदरा—कांहीं काम आहे. आपण मजबरोबर येणें यावेळीं ठीक नाहीं. मी तेथून बाबांना पत्र पाठविन. मीं कोणत्या कारणास्तव असें वं कां केलें, हें त्यांना सांग कळल्यावर त्यांना पश्चाताप झाल्याखेरीज राहणार नाहीं.

रंगराव—त्यांना पश्चाताप होईल अशी मला आशा नाहीं. प्रिये—

सुंदरा—जरा धीर धरावा. इतकी उतावळी काय बरें कामाची ? आपणही संध्याकाळच्या आंत तेथें यावें; ह्मणजे सर्व कांहीं आपल्याला इत्यंभूत समजेल.

रंगराव—तुझ्या सांगितल्याप्रमाणें करतो.

सुंदरा—संताजीराव, चलतांना माझ्याबरोबर ! त्यांच्यावर असा प्रसंग आलेला असेल. तेव्हां आपलें गुह्य तें बाहेर फोडणार नाहीत असें वाटतें.

संताजीराव—आपण त्याविषयीं अगदीं वेफिकीर असावें. अधम मी कधींही होणार नाहीं. विश्वासासारखी बिनमोल वस्तु नाहीं, आगि अविश्वासासारखें पातक नाहीं.

[सर्व जातात.]

अंक २ समाप्त.

अंक ३ रा.

प्रवेश ?.

स्थळ—महिपतराव बाबासाहेबांचा दिवाणखाना.

पात्रे—महिपतराव आणि त्यांचा चाकर सद्—

महिपत—अशी गोष्ट माझ्या साऱ्या जन्मांत मीं कधीं पाहिली नाही. ज्याच्याबरोबर मी तिचें मोठ्या थाटानें लग्न करून देणार होतों, आणि ज्याला ती नाकारीत होती, त्याच तिच्या भावी पतीबरोबर तीनें मला न कळवितां घरांतून निघून जावें, केवढें आश्चर्य हें ! छे, अगदीं खोटी गोष्ट !!

सद्—धनीसाहेब, तिची दासी ठकी सांगत होती कीं, बाहेर फिरायला आपणच तईसाहेबांना परवानगी दिली होती. बऱ्याच रात्रपर्यंत बागेचें फाटक ओढून घेतलेलें होतें. यावेळपर्यंत त्यांचा पत्ता नाही. [जातो]

महिपत—मोठीच आश्चर्याची गोष्ट आहे. यांत कांहीं तरी विलक्षण गौड-बंगाल आहे. याठिकाणीं माझी अक्कल कांहीं काम करीत नाही. अग कारटे, अवदसे—

[इतक्यांत दुसरा चाकर येऊन महिपतरावास पत्र देतो.]

चाकर—धनीसाहेब, हें ध्या पत्र ! हें त्या खंडेराव देशपांड्याकडून आलें आहे.

महिपत—आण पाहूं. (पत्र घेतों व चाकर जातो) यावरून सर्व हकीकत कळेल. पाहूंया काय लिहितो तें—[पत्र उघडतो]

“वडिलांचे सेवेशीं, विज्ञापना विशेष. आपल्याला न कळवितां आम्ही उभयतां अशा रितीनें निघून आलों, याबद्दल आपल्याला चमत्कारिक वाटून कदाचित् रागही आला असेल ” आला असेल काय ! आलाच आहे. “ पहिल्याच भेटिला त्यांनीं माझी भागणी कबूल केली. ” अरे लफंग्या. “ आपल्या कन्येविषयीं, तिनें आपली अवज्ञा केल्याबद्दल जशी आपण शपत घेतली होती. तशीच आपण ज्याला पसंत कराल, अथवा जो आपल्याकडून येईल, त्याच्याशी

महाराणा राजसिंह

बंग भाषेंतील प्रसिद्ध कादंबरीकार राव बहा० बाबु बंकिम चंद्र चट्टोपाध्याय यांच्या मूळ बंग भाषेंतील “ राजसिंह ” नांवाच्या ऐतिहासिक कादंबरीचे मराठी भाषांतर आहे. मानसिंह, जयसिंह इत्यादि राजपुतांनी आपला जात्याभिमान सोडून आपल्या मुलीबाळी, दील्लीपतीच्या चरणीं घातल्या व त्यांची अखंड प्रीति संपादिली ! तोच प्रसंग रूपनगरच्या राजतनयेवर आला असतां, तिनें तो प्रसंग महाराणा राजसिंहाचे मदतीनें मोठ्या शौर्यानें व युक्तीनें पार पाडून; दिल्लीश्वरासही कसें धुडकाविलें हें यांत फारच मार्मिकतेनें सांगितलें आहे. पृष्ठे ६० किंमत फक्त पांच आणे. व्हॅल्यूपेबलनें मागवा.

पितृबंधमोचन

ही ऐतिहासिक कादंबरी श्री शिवछत्रपतीच्या चरीत्रापैकीं एका भागावर रचलेली आहे. तो काल खणजे इ० स० १६४६ पासून इ० स० १६४९ अखेर पर्यंतचा होय. श्री शिवछत्रपतींनीं, महाराष्ट्राच्याची जी मोठी टोलेजंग इमारत उठविली; त्याचें पहिलें तोरण; ज्या तोरणागडावर बांधिलें; त्या वेळेपासून, पुणे, मुपे, चाकण, पुरंदर वगैरे किल्ले व तालुके हस्तगत होईपर्यंतची सर्व हकिगत फारच मनोरम यांत उतरली आहे. पृष्ठे १८० किंमत अवघी बारा आणे. व्हॅल्यूपेबलनें मागवावी.

छापैकीं कोणास कांहीं पुस्तकें लागल्याम तीं मागील पत्यात मागविण्याची मेहरबानीनें तजविज व्हावी.

कादंबरीसंग्रह ।

कादंबरीसंग्रहास सहा वर्षे पूर्ण होऊन, हे सातवे वर्ष लागले आहे. ह्या सहा वर्षांत त्यांचा निरनिराळा विषयांवर बरीच पुस्तके प्रसिद्ध झालीं इत. ऐतिहासिक विषयांवरील आहेत व पुढे त्याच विषयांवरील दृष्यांची आहेत; परंतु रुचिवैचित्र्याकरितां प्रसिद्ध इंग्रज प्रहसनकार शेरिडन यांच्या “ ड्युएना ” नामक ग्रंथाचे भाषांतर; “सटवाई किंवा नटमोगच्याची फट फजिती” हे ह्या अंकापासून सुरू केले आहे. ते तीन चार अंकांतच संपेल; हे संपल्यानंतर दुसरे ऐतिहासिक विषयांचेच पुस्तक सुरू होईल.

दरमहा थोडीथोडीं पाने दिल्याने, वाचकांजवळ संपूर्ण ग्रंथ राहणेंम अडचण पडते व वाचनाची गोडीही कमी होते. ही कल्पना कित्येक आश्रयदात्यांप्रमाणें, आमच्या मनांत आली नाही असें नाही; परंतु काहीं वाचकांना—“दरमहाचें दरमहाच अंक—थोडीथोडां कां पाने असेनात,” अंक यांत—असें फार वाटते; दोन किंवा तीन महिन्यांनीं एकदम पुस्तक, येईपर्यंत त्यांस अवकाश नसतो. यामुळे त्यांच्या करितां, आत्मासही प्रतिमामी फुटकळ अंक देणें भाग आहे. तथापि आमच्या कित्येक वाचकांस संपूर्ण ग्रंथ तयार झाल्यावर घेणें इष्ट असेल, त्यांनीं वर्गणी एक रुपया पाठवून नांव नांदवावे. पृष्ठें १६ प्रमाणें १२२ पृष्ठांचीं जेव्हाही पुस्तके निघतील तेव्हाही पाठविलीं जातील. अशा वर्गणीदारांचें लिष्ट निघालें ठेवण्यांत येईल. मात्र त्यांच्याकडून किंमती बद्दल एक रुपया आगाऊ आला पाहिजे मर्जीप्रमाणें काडेंद्वारे कळवावे.

पांडुरंग बळवंत देवल.

गायआळी पुणें.

वर्गणी टपाल हंशीलासह एक रुपया.

कादंबरीसंग्रह.

यातायातैः सुबहुभिः श्रान्तोसि यदि हे सखे ॥
एकं गुह्यनच्छायं सीतारामपदं भज ॥ १ ॥

वर्ष ७] एप्रिल १८९९. [अंक ४

पुणे येथे "श्री भागवत" छा० छा०.

ह्यांतील विषयांचें भाषांतर करणें किंवा स्टेज एडिझन
अथवा प्रयोग करणें वगैरे सर्व हक्क देवल
यांनीं आपलेकडे ठेविले आहेत.

प्रकाशक—पांडुरंग बळवंत देवल

सन १८९९.

किंमत दोन आणे.

जाहिरात पांच वर्षांचे पंचांग पुस्तक.

शके १८२१।२२।२३।२४।२५

ह्या पुस्तकांत शके १८२१ सालांत सात ग्रह एका राशीस आठे आहेत त्यांचे फलांचा विचार, पंचांगाशिवाय पाहिजे त्या तिथीकरून तारीख व तारखेवरून तिथी काढण्याची जंत्री, वारचक्र, शीघ्र पर्जन्य पद्धत्याचीं लक्षणें, जमिनींत पाणी कोठें असतें ह्या संबंधी माहिती, वधू-वरांचे टिपणावरून घटित गुण किती येतात व दोष कोणकोणते आहेत हें पाहण्याचें पत्रक, गोत्रावली, प्रत्येक दिवसाचा स्पष्ट सूर्य, लग्न सारणी, व शिवाय इतर उपयुक्त विषयांचा संग्रह केला आहे. ह्या पंचांग पुस्तकाची किंमत दहा आणे व टपालखर्च दोन आणे पडेल. ह्या शिवाय ज्योतिषसंबंधी, शालोपयोगी, व इतर सर्व पुस्तके आमचेकडे विकत मिळतील.

आमचेकडे कोणी जन्म कुंडली अगर पत्रिका पाठविल्यास त्यांचीं फळे लिहून पाठवूं. पत्रिका करणें असल्यास जन्म वेळ पाठवावी. त्याचप्रमाणें वर्ष-प्रवेश व मासप्रवेश करून फलें कळवूं. जसें काम असेल त्याप्रमाणें फी घेण्यांत येईल. पत्र पाठवून खुलासा मागविला असतां फीचे दर कळविण्यांत येतील.

पत्ता—नासिक येथें } विष्णु रावजी रहाळकर ज्योतिषी.
आदित्यवार पेठेंत. } विष्णु गणेश चितळे ज्योतिषी.

पांच वर्षांचे पंचांग कर्ते.

महाराष्ट्र

अथवा

मराठ्यांच्या वैभवाचा शेवटचा पडदा.

आमच्या स्वराज्याला उतरती कळा लागण्याला, कोकोणाची महत्वा-
कांक्षा कारणीभूत झाली, हें ह्या नाटकांत थोडक्यांत दाखविलें आहे. ह्या
चार अंकांचेंच नाटक आहे. परंतु प्रयोगास उत्तम साधलें आहे पृष्ठे
१४४ किंमत सहा आणे. मुद्दान कमी किंमत ठेविली आहे. वि. पी. नं. मागवा.

लग्न लावायचें नाहीं, अशी तिनेही शपत घेतली होती. तेव्हां मला नाइत्या-
जास्तव आपल्या मुलीच्या ह्यणण्याप्रमाणें करावें लागलें. ” असं अस्सं. मी
पसंत केला ह्यणून तो नको. “आह्मीं लवकरच आपल्या चरणाच्या दर्शनाक-
रितां व आशिर्वादप्रसाद घेण्याकरितां येणार आहोंत. कळावें लोभ असावा
हे विज्ञापना.

मुसऱ्गांवचें खंडेराव देशपांडे.

काय छंदिष्ट आणि विलक्षण मुलगी पहा ! त्याच्याशीं लग्न लावलें तर मी
जीव देईन ह्यणून सकाळीं ह्यणत होती आणि संध्याकाळीं त्याच गृहस्था-
बरोबर निघून गेली; किती गैर. मूर्ख, गाढव, लबाड पोरटी, बरें, शेवटीं तर
माझाच निश्चय सिद्धीस गेला कीं नाहीं. यग तो कोणत्याही रितीनें जावो.
तीं दोघें संध्याकाळीं येतील तेव्हां पाहतां येईल.

(चाकर पुन्हां येऊन त्याच्या हातीं दुसरें पत्र देतो.)

चाकर—धनीसाहेब, ज्यानें हें पत्र आणलें. तो ह्यणतो कीं, हें आपल्या
ताईसाहेबांनीं पाठविलें आहे. [तो जातो.]

महिपत—(पत्र उघडतां उघडतां) काय सुंदरीकडून? होय, तिचेंच हें अक्षर.
दोघांना एकदम लिहावयास वेळ सांपडला नसेल. पाहूं काय लिहिते ती !

“ माझे परमप्रिय बाबासाहेब—वडिलांचें सेवेशी. शिरसाष्टांग नमस्कार
विज्ञापना विशेष. बाबा, मी जी थोड्या अविचाराची गोष्ट केली, त्याबद्दल मी
आपली कोणत्या रितीनें क्षमा मागूं ? तसें करण्यांत माझा खरा हेतू काय
होता, हें मी कशा रितीनें कळवूं ? ज्यानें माझ्याशीं असभ्यतेची वर्तणूक
ठेविली, त्याबद्दल जर मला राग येतो, तर जो माझ्याशीं प्रेमानें आणि सभ्य-
तेनें वागतो, त्याबद्दल माझ्या हृदयांत प्रेम कसें उत्पन्न होणार नाहीं. ” त्या
छत्रोर, पार्जानें खास तिच्याशीं चवळपणा केला असेल. दुष्ट मनुष्याचा
अनुभव आल्याखेरीज चांगल्याची किंमत कळत नाहीं. “ ज्यांच्या घरीं मी
आहे त्यांच्याशीं माझे लग्नही लागून, ते माझ्यावर अत्यंत प्रेम करतात. ”
खंडेराव तिच्यावर अत्यंत प्रेम करीत असेल यांत कांहीं शंका नाहीं. “ या
करितां माझ्या अपराधाची क्षमा करून राग सोडता आणि माझे करणें

आपल्याला पसंत आहे, अशा आशयाचें आपल्याकडून उत्तर यावें. त्या-
शिवाय माझ्या जिवाची तळमळ राहणार नाही, व मला आपल्यापुढें येऊन
पदर पसरण्यास व आशिर्वाद प्रसाद घेण्यास धीर येणार नाही. करितां उत्तर
सत्वर यावें, कळावें लोभ असावा हे विज्ञापना. ”

आपली आवडती सुंदरा.

पोरी, आतां माझ्या मनांतला सर्व राग गेला. शेवटीं माझ्या हेतूप्रमाणें
झालें यांतच मला संतोष आहे. तिला उत्तर पाठवून तळमळ घालविली
पाहिजे. पोरांच्या हट्टावद्दल राग काय धरायचा आहे. त्यांनीं आपल्या
ह्मणण्याप्रमाणें शेवटीं केलें ह्मणजे झालें. धर्म्या, गोंद्या, स सद्या—

(सदोबा येतो.)

अरे आतां ज्यानें मागून पत्र आणलें, त्याला जरा थांबायला सांग. मी
त्याचें उत्तर देतो. बरें माझा रुमाल आणि कलमदान इकडे घेऊन ये.
आणखी सद्या, दिवाणजीना संध्याकाळीं सत्यनारायणाची तयारी करायला
सांग. पन्नास पाने होतील.

सदोबा—जी धनी साहेब.

महिपत—आणखी आपल्या सोयऱ्याकडे आणि इष्टमित्राकडे बोलावणी
करायला सांग ! मोठ्या दिवाणखान्यांत बैठक घालून रोषनाई चांगली कर.
बरें कां ? शेवंतीच्या फुलांचे, गुलाबाचे चांगले मोठे मोठे हार, तुरे आणाय-
ला सांग. महिपतराव बाबासाहेबांच्या घरचा नुसता सत्यनारायणाचा थाट
आणि बेत पाहून लोकांनीं चकित होऊनच गेलें पाहिजे. [तो जातो.]

[बाबासाहेब जातात.]

प्रवेश २ रा.

स्थळ—गल्ली.

पात्रे—सुंदरराव आणि त्यांचा चाकर सटवाजी येतात.

सुंदर—हाय ह्मणतोस ? गजरेविषयी, ती कुठें गेली केव्हां गेली वगैरे

बद्दल काहींच बातमी लागत नाही ! तुझा याबद्दल कांहीच तर्क चालत नाही ! प्रिये, गजरे —

सटवाजी — नाही धनीसाहेब कांहीं बातमी लागत नाही. ती घरांतून नाहीशी झाली, एवढें मात्र प्रत्येकाच्या तोंडी आहे. स्वतां गंभीरराव तिच्या शोधांत फिरत आहे. परंतु त्या कुठें गेल्या आणि त्याचें पुढें काय झालें, याबद्दल खात्रीपूर्वक बातमी कोणीच सांगत नाही.

सुंदर — चल गड्ढा, ह्मणे खात्रीपूर्वक बातमी लागत नाही. ती गावांतून खास बाहेर गेली नाही.

सटवाजी — असें मला देखील वाटतें. धनीसाहेब, कोणी ह्मणतात कीं तिनें आपल्या मनाप्रमाणें होत नाही, ह्मणून जीव दिला. कोणी ह्मणतात कीं, त्या रंगरावाबरोबर गेल्या —

सुंदर — शतमूर्खा, गाढवा, लंबकर्णा, असें कोणी देखील ह्मणणार नाही.

सटवाजी — कदाचित् मी भलतेंच ऐकलें असेल, किंवा समजलों असेन. धनीसाहेब.

सुंदर — ए बैला. नीच माझ्या समोरून. काळें कर येथून आणि तिच्या-विषयीं पक्की बातमी आणीपर्यंत मला तोंड दाखवूं नकोस. चालता हो. [तो जातो.] या गजरीनें तर मला वेडेंपिसें करून टाकलें आहे.

(इतक्यांत खंडेराव येतो.)

खंडेराव — ती घरीं आतां सुरक्षित आहे. फक्त कृष्णभटजीना बोलावून आणून सर्व विधी आजच्या आज एका दिवसांत उरकून घेतलें पाहिजेत. तेवढें झालें ह्मणजे मी मोकळां झालों. तिकडे त्या रंगरावाचें आणि गजरेचें लग्न लागो अगर न लागो; मला त्याच्याशीं आतां काय करायचें आहे. ती घोरपड त्याच्या गळ्यांत अडकवली. वस्स.

सुंदरराव — (पुढें होऊन आश्चर्यानें) काय, आपण आतां गजरेबद्दल काय ह्मणत होता ?

खंडेराव — [आश्चर्यानें] कोण सुंदरराव, आमचें भावी शालक ! वाहवा या वेळेला भेटलात काय नामी गोष्ट झाली.

सुंदर—(त्रासिकपणानें) तें राहूं द्याहो. पण त्या गजरेविपर्यां काय, तें सांगा प्रथम ?

खंडेराव—सांगतो. तें तुझाला आतांच कळेल. सकाळीं मी घरीं जात असतां, रस्त्यांत मला एक सुंदर तरुण मुलगी भेटली. तिनें आपलें नांव गजरा असें सांगितलें.

सुंदर—पुढें !

खंडेराव—पुढें तिची जास्त विचारपूस करतां असें कळलें कीं, ती आपल्या बापाच्या ह्मणजे गंभीरराव पवाराच्या घरून त्यांना नकळत निघाली.

सुंदर—कारण ?

खंडेराव—तरुण मुलींना आपल्या आवडत्या प्रियकराकडे जाण्याशिवाय दुसरें कारण कोणचें असणार ! ती आपल्या प्रियकराकरितांच बाहेर निघाली होती.

सुंदर—तिनें असें आपल्या तोंडानें कबूल केलें.

खंडेराव—हो, हो, तिनें अक्षरशः कबूल केलें. पण ती असें ह्मणाली कीं, यात्रदल त्याला मुळींसुद्धां माहिती नाहीं, अथवा ती असें करील अशी त्याला सुद्धां शंका वाटली नाहीं.

सुंदर—[आनंदानें आपल्याशीं] गरीब विचारी. खरेंच मला यापैकीं कांहीं एक माहित नाहीं, व मला वाटलेंही नाहीं. खरोखर धन्य आहे मा ! [उघड] बरें पुढें मग ?

खंडेराव—मग तिनें आपल्या प्रियकराचा पत्ता विचारला, व तो भेटल्यास त्याला आपल्याकडे घेऊन येण्यास तिनें मला विनंती केली.

सुंदर—किती आनंदाची गोष्ट ! बरें, चला. आतां एक क्षण फुकट घालवूं नका. चला, चला लवकर. चलाहो. (त्याला हात धरून ओढतो.)

खंडेराव—चलायचें कुठें ?

सुंदर—अहो तिथें. असें घाबरल्यासारखें कां होता. कां आणखी कांहीं जास्त कमी झालें कीं काय ?

खंडेराव—जास्त कमी काय व्हावयाचें ! तिची स्थिती ऐकून मला फार वाईट वाटलें. तिची कांय आली हो; आणि मी तिची विनंती मान्य केली.

सुंदर—बरें पण ती संध्यां आहे कुठें ?

खंडेराव—कुठें ह्मणजे ती आपल्या प्रियकराच्या घरीं.

सुंदर—छे, तुम्ही माझी थट्टा करता ! मी तिला सुळींच पाहिली नाहीं.

खंडेराव—तुम्ही आपल्याविषयीं समजलांत कां ? तुमच्याविषयीं ह्मणलें कोणी ! वा. काय चमत्कारिक मनुष्य आहांत हो. अहो तुमच्याविषयीं नाहीं, त्या रंगरावाविषयीं मी ह्मणालें. ती आतां त्याच्या घरीं असेल आणि त्यांचें लग्नही लागलें असेल.

सुंदर—(आपल्याशीं) काय वेडेपणा हा ! (उघड) काय त्या रंगराव शितोळ्याविषयीं तुम्ही ह्मणता.

खंडेराव—हो हो, तोच तो रंगराव शितोळे ! पहिल्याप्रथम तर तो तिचें नांव ऐकल्याबरोबर लाजल्यासारखा झाला. तिची भेट व्यायची व तिच्याशीं नुसतें बोलायचें; ह्याबद्दल त्याला फार भीति वाटूं लागली. “ मनाला कसेसंच वाटतें, आपल्या मित्राचा विश्वासघात होतो. ” वगैरे त्यानें बरेंच त्यावेळीं व्याख्यान चालविलें होतें. पण आम्ही तें त्याचें कांहीं चालूं दिलें नाहीं. आणि ती घोरपड वळेंच त्याच्या गळ्यांत अडकविली.

सुंदर—तुम्ही अं: ! त्याला विश्वासघात करायला लावलेत.

खंडेराव—त्या दोघांची जेव्हां भेट झाली, तेव्हां तें त्याचें पूर्वीचें बोलणें पार कोणीकडच्या कोणीकडे नाहीसें झालें. बरें ती गजरा सुद्धां—“ प्रेमाच्या कामांत अशाच लटपटी कराव्या लागतात, कसला विश्वासघात आणि कसलें काय, कांहीं कां होईना आतां तुमच्या मित्राचें—” अशा उलट मग गोष्टी सांगूं लागली.

सुंदर—[आपल्याशीं] मला आतां येथून निसटलें पाहिजे. नाहीतर रागाच्या आणि निराशेच्या वेदनेनें माझ्या हातून भलतेंच होईल. [उघड] बरें येतों मी !

खंडेराव—अहो सुंदरराव, थांबा जरा, पुढची गंमत तुम्ही अद्याप ऐकिली नाहीं.

सुंदर—(त्रासिक्रमणानें) जळो ती तुमची गंमत !

खंडेरा—कां इतक्यांत तुझाला असें काय झालें करायला. तुझाला मौज वाटावी ह्मणून मी सांगतों.

सुंदर—(रागानें) रागानें माझ्या अंगाचा भडका व्हावा, माझ्या सर्व अंगाला साप, विंचू, इंगळ्या डसल्याप्रमाणें वेदना व्हाव्या ह्मणून—

खंडेरा—काय, तुमची तिच्यावर प्रीति होती? मला वाटतें कीं नव्हती. खात्रीनें नसेल. असेल तर मोठी मजाच झाली ह्मणायाची हः हः हः हः [हासतों]

सुंदर—काय तुझाला मजा वाटते? दुसऱ्याचा संताप होत असतां तुझाला हांसू येतें. अरे चोरा, हरामखोरा, बैरडा, हें वे तुला वक्षिस- (त्याला धक्के देतो.)

खंडेराव—अहो सुंदरराव, हें काय करतां. मी तुमचा शालकना. आगि माझी अशी शोभा करता? हें असें आदरातिथ्य आपल्या सरुव्या मेहुण्याचें. तुमच्या आवडत्या बहिणीच्या आवडत्या पतीशीं तुमची अशी सभ्यपणाची वागणूक. तुमच्या वडिलांच्या जावयाचे असें तुम्ही पाहुणचार करता. बरें, केव्हां तरी मी पुढें तुझाला नाक घासायला लावीन हें पक्कें लक्ष्यांत ठेवा.

सुंदररा—पण मी तुला आतांच घासायला लावतों [त्याचें नाक धरतो व तरवार उपसून] गड्ढा, ए शहाप्याच्या कांध्या, ती आपली वटवट बंद करून बऱ्या बोलानें तों देवेंजग कुठें गेलीं आहेत तें सांगतोस कीं, या तरवारीनें तुम्ही ती फार लांब झालेली जीभ आंखूड करूं बोल ?

खंडेराव—अहो मेहुणेपंत, शालकगज, तर मला बोलतां कसें येईल. थांवा, सोडा. जरा आठवण करून सांगतों.

सुंदर—कर, लवकर आठवण कर !

खंडेराव—अहो करतां करतां. पण ! दम धरा जरा. सगळ्यांची स्मरणशक्ती कुठें तरतरीत असते. कोणाची तीव्र असते, कोणाची मधु असते, कोणाची साधारण असते, कोणाची बुद्धि लोकांना फसविण्यांत खूप चालते; असें कांहीं कांहीं तिचे प्रकार आहेत. त्यांतून नागची तलवार, कट्यार, सुरी, चाकू, कातरी वगैरे कांहीं हत्यारें दुसऱ्याच्या हातांत असलेलें मी पाहिजे ह्मणजे माझी स्मरणशक्ती कोणीकडे जाते, तिचा पत्ता लागत नाही.

सुंदर—ए नंदीत्रैला, खरें सांगितलेंस तर सुटशील. नाहीतर—

खंडेराव—अहो कसें झालें तरी मी तुमचा मेहुणा, शालक आहे, निदान थोड्या वेळानें होईन तरी. त्या आपल्या भावी शालकावर हात टाकायला आपला धीर होणार कसा ! नाहीच होणार !

सुंदर—हे लंबकर्ण आलें पुन्हां हुंगायला व बारिक सूर काढायला. यांच्या पाठींत चांगले वडगेच घातले पाहिजेत. (त्याला मारतो) बोल सांगतोम कीं नाही खरें.

खंडेराव—सांगतो, सांगतो, तुमच्या या हाताच्या चलाखीपुढें माझ्या जिभेची गती बंद पडते. अहो शालक, ती तरवार म्यानांत घाला आणि मी सांगतो तें ऐका.

सुंदर—[तरवार म्यानांत घालून] वरें सांग लवकर. रड काय तें.

खंडेराव—तेंच करतो अं ! मी आठवण करतो. मला असें माहित आहे, नाही वाटतें, आठवतें, स्मरतें कीं, आमचे स्नेही ह्मणजे तुमच्या मेहुण्याचे दोस्त असें सांगत होते कीं, गजरा नदीच्या कांठीं शेवटच्या गर्हांत सिद्धेश्वराच्या देवळाजवळ तिची कोणी मैत्रिण आहे तिकडे गेली.

सुंदर—काय ? आपल्या मैत्रिणीच्या घरीं गेली.

खंडेराव—आणि तो रंगराव तिला तेथें घेऊन भेटणार होता.

सुंदर—अगदीं खरें हें !

खंडेराव—खरें, खरें. अगदीं खरें. मीं आपल्या मेहुण्याशीं खोटें कसें बोलें.

सुंदर—चल बेवकुबा, मला तुझा सूड घेऊन काय करायचें आहे. ज्या हरामखोरानें माझा असा विश्वासघात केला, त्याला माझ्या रागाचा सपाटा आणि सूडाचा भयंकर परिणाम समजून येईल.

खंडे—त्या लुच्चाची चांगली खोड मोडा. त्याला जखमी करा, टार मारा. उडवा; लंबा करा.

सुंदर—त्याचा तर मी सूड घेणारच. पण त्या दुष्ट कपटी गजरेचें काय करावें. छे, तिचें नांव नको. ती माझ्या रागाला मुळींच पात्र नाही.

खंडेराव—खरोखरच ती आतां माझ्या शालकाच्या रागाला मात्र राहिली नाही. आतां ती कवडीमोल. विचारतो कोण तिला.

सुंदरा—मोठमोठ्या राजपुत्रांच्या योग्य ती आहे, असें लोक ह्मणत होते तें सर्व खोटे.

खंडेराव—निसंशय खोटे. आपल्याबद्दल मला फार फार वाईट वाटतें.

सुंदर—बेरडा लुच्या, कोल्ह्या; माझ्याबद्दल तुला फार फार वाईट वाटतें काय ?

खंडेराव—आपलें माझे आतां नातें जुळणार, तेव्हां मला आपल्याबद्दल वाईट कसें वाटणार नाही. आपल्याला राग आला असेल तर माफ करा.

सुंदर—हरामखोरा, गाढवा माझ्यासमोरून काळें कर. छे, तूं तसा कुठला ऐकायला ! तुला हेंच पाहिजे. [धक्के आणि लाथ मारून त्याला चालवितो.] तुझ्या भित्रेपणाबद्दल मला तुझ्यावर शस्त्र उगारावेसें वाटत नाही.

खंडेराव—(आपल्याशीं) बरेच झालें. यामुळें तरी कोणी माझ्यावर शस्त्र उगारणार नाही. [उघड] बरें आहे सुंदरराव, येतो मी. [आपल्याशीं] कोण हा लेकाचा आग्यावेताळ आहे. उठला सुटला तरवा-गीशी गांठ. दसऱ्याच्या दिवसाखेरीज नागव्या तरवारीचें, आह्याला उभ्या वर्षांत काम पडत नाही ! (दोघे जातात.)

प्रवेश ३ रा.

स्थळ—गजरेच्या मावशीच्या घरांतील आंगण.

पात्रें—गजरा आणि सुंदरा येतात.

सुंदरा—गजरे, माझ्या दादांची आणि तुझी गांठ पडूं नये. कदाचित् पडलीच तर तूं त्याला ओळखूं येऊं नये, अशी कां तुझी खरोखर इच्छा आहे.

गजरा—अग हो, तशीच माझी इच्छा आहे. त्याशिवाय कां मीं हा दासीचा वेष घेतला असता ?

सुंदरा—त्यानेच कशाला, दुसरें कोणीही आपल्याला ओळखूं नये व आपलें काम फसूं नये ह्मणून तूं घेतला असशील

गजरा—सुंदरा, तुझ्या दादानें काल माझ्याशीं धीटाईचें आणि उद्धटपणाचें वर्तन केलें. त्यामुळें मला त्याचा असा—

सुंदरा—नाहींग वेडे, त्या देशमुखशीं तुझें लग्न खास होणार, तूं आतां कांहीं आपल्याला मिळत नाहींस, या निराशेमुळें त्याचें मन बहकलें असेल आणि त्यामुळें त्याच्या हातून चुकून अविचार झाला असेल. एन्हवीं तो असें कधीं करायचा नाहीं. बरं पण आतां तर तुझ्या मनांतला राग गेलाना? तूं त्याला त्याबद्दल आतां क्षमा करशीलना? अति प्रेमांमुळें कधीं कधीं हातून अविचार होऊन जातो.

गजरा—ते जर यावेळीं येथें असते तर कोण जाणें, बाई माझ्या हातून माझी शपत पाळली गेली असती कीं नसती. काल रात्रीं तर मी त्यांची खूप निर्भत्सना केली. मनास वाटेल तसें त्यांना बोललें, इतकेंच करून थांबलें नाहीं, तर घरांतील सर्व माणसांस उठवून तुमची फजिती करतें, नाहींतर आले तसे चालते व्हा, अशी भीतिही घातली. ते गेल्यानंतर मीं हें काय केलें, त्यांना इतकें उगीच बोललें; असें मग मागून माझेंच मला वाईट वाटूं लागलें. मी तरी काय करूंंग ! घरच्या त्रामानें माझें मन आधींच ठिकाणीं नव्हतें. त्यांत त्यांनीं हा असा अविचार केला. मग मला कशाचेंच भान राहिलें नाहीं.

सुंदरा—आतां तर मन जरा स्वस्थ होऊन, तें तुझ्या डोक्यांतलें बैरागीण होऊन जाण्याचें वेड गेलें कीं नाहीं ?

गजरा—बैरागीण तर मी होणारच ! कारण आपल्या मनाप्रमाणें एक देग्वील होत नाहीं. मग कसें आणि कुठें तरी आपल्या आयुष्याचे दिवस घालवायचे झाले; आणखी काय ?

सुंदरा—पण तुला कांहीं हें बैरागीणीचें सोंग शोभत नाहीं. तूं बैरागीण झालीस हें त्याला कळलें कीं, तो तुझ्यामागून बैरागी झालाच ह्मणून सनज. तुझ्यासारखी राजाच्या किंवा सरदाराच्या; अथवा एखाद्या जहागिरदाराच्या घरीं पडणारी सुंदर मुलगी बैराग्याच्या मठांत मुळींच शोभणार नाहीं.

गजरा—आतां सर्व प्रपंचसुखाच्या गोष्टी विसरल्या पाहिजेत. [बाजूला

पाहून] ते पहा आपले प्रियपती रंगराव संकेताप्रमाणें आले. तूं त्यांच्यावा-
टेकडे एकसारखे डोळे लावून बसली होतीस. मी आंत मावशीकडे जाते.
दावांत तिसरें नको. उगीच अडथळा.

मुंद्रा—चावट मेली ह्मणे बैरागीण होते. (गजरा जाते.)
(रंगराव येतो.)

रंगराव—कसें काय, येथें तुला सोडल्यापासून कांहीं कमी ज्यास्ती खबरवात.

मुंद्रा—छे, अद्यापर्यंत कांहीं नाही. पाठविलेला मनुष्य देखील अद्याप
आला नाही.

रंगराव—आपल्याला अनुकूल असें त्यांच्याकडून उत्तर येईल असें
मला वाटत नाही.

मुंद्रा—ही देखील एक परीक्षेची वेळ आहे. आपलें माझ्या ठिकाणीं
किती प्रेम आहे हें मी जाणतें. आपली खरी स्थितीही मला माहित आहे.
दगित्री असतांना, अगर सर्व आंतील बाहेरील स्थिती समजून उमजून जें
कृत्य हातून होतें, त्याबद्दल मागून मग वाईट वाटत नाही. संसारांत पैशाला
जितकें लोक मानतात किंवा आपलें आदिदेवत समजतात; तसें खऱ्या प्रेमाला
समजून लागलें तर मग त्यासारखा आनंद आणि सुख दुसऱ्या कशांतही
आढळणार नाही.

रंगराव—माझे खरें अंतःकरण तूं ओळखलेस. मी तुझ्यावर जी प्रीति
करतां, ती तुझ्याशीं लग्न लावून सासऱ्यापासून बराच मोठा हुंडा, देणगी,
वगैरे डबोळें उपटावें ह्मणून नव्हें; याबद्दल तूं आपली खात्री करून घेतलीस,
आणि एकंदर स्थिती तुला माहित असून तूं माझ्यावर निष्कपट प्रेम ठेवलेस,
व मजकरितां एखाद्या मोठ्या सरदाराला, जहागीरदाराला, अथवा एखाद्या
मोठ्या धनाढ्य सावकाराला अगर इनामदाराला नाकारून टाकलेस, मजबरो-
वर जगांत हवें तें सुख भोगायला तयार होऊन आपला दृढनिश्चय कायम
ठेवलास व तो हरतऱ्हेनें शेवटासही नेलास; यामुळे मी आपल्याला खरोखर
धन्य समजत आहे. माझ्यापाशीं विपूल संपत्ति नसल्यामुळे तिची तुला
स्वामीण करता येत नाही, परंतु या देहाची आणि प्राणाची तूं धनीनच

आहेस. हिरे, माणिक, मोती, वगैरेचे अमोलीक अलंकार बनवून ते एखाद्या मुंदर आणि नकशीदार अशा चंद्रनाच्या पेटींत घालून, ती पेटी तुझ्या स्वाधीन करण्याचें जरी माझ्या कप नशीबानें मला सामर्थ्य नाही, तरी माझ्या प्रेमाची ठेव ठेवलेली अंतःकरणाची पेटी मी तुझ्या स्वाधीन मोठ्या आनंदानें करीन. जो हात अभि, देव, देवता, यांच्या समक्ष धरला, त्या हाताखेरीज मुग्धदुःखाचें ओझें उचलणारा दुसरा कोण ! संसारसागर तरून जात असतां, मध्यें जर तुझान झालें, तर युक्तीनें, शहाणपणानें, नेटानें आणि धैर्यानें परती-गला सुखरूपपणें नेऊन पोहचविणारा याशिवाय हुशार नावाडी दुसरा कोणचा? जगांतील सर्व संपत्ति, राज्यवैभव देखील ज्याच्या बरोबर तोललें जाणार नाही, अशी वस्तु हें एक निष्कपट आणि निर्मळ प्रेमच होय.

[माणूस पत्र घेऊन येतो.]

मुंदरा—हें वाचाकडून पत्र आलें असावें !

रंगराव—त्यांत त्यांच्या स्वभावाला अनुसरून तुला शिव्या, श्राप, टोमणें. वाक दपटशा वगैरेच असतील.

मुंदरा—पाहूंतर खरें, काय आहे तें. [ती पत्र वाचते.]

“ माझे लाडके ताई. ” अनेक आशिर्वाद. तूं केलेंस हें जरा गैर केलेंस. परंतु असो. झालें तें झालें त्याबद्दल मी तुला क्षमा केली आहे. आतां आपल्या पतीसह मला संध्याकाळीं येऊन भेट. कांहीं एक मनांत भीति बाळगूं नकोस. कळावें हे आशिर्वाद.

रंग—मला वाटतें, तूं भलतेंच कांहींतरी वाचीत आहेस. थडा करतेस झालें.

मुंदरा—थडा कशाला करूं. आपण वाचून पहावें ह्मणजे झालें. वाचावे !

रंग—[पत्र पाहून] अग खरेंच! चमत्कारिक आहे बोवा! कांहींतरी यांत चूक झाली आहे. असो कांहीं कां होईना. त्याशीं आपल्याला काय करायचें आहे. मग संध्याकाळीं तुला माहेरी जायचें ना ! आतां उशीर कशाला करशील.

मुंदरा—आपण नाहीं कां येणार ! आपल्याला देखील बोलावणें आहे.

रंगराव—वरें तर आलीही तुमच्याबरोबर चळूं. [तो जातो.]

[गजरा येते.]

गजरा—माझी मैत्रिण सुंदरा आणि रंगराव किती बरे सुखी. विचारे दोघेजण ह्यातारे होवोत. पण मी मेली अभागी पहा कशी ती. जिथं तिथं, हें फुटकें दैव आडवें येतें. असो त्याविषयीं विचार करून आतां काय करायचें आहे. (इकडे तिकडे पाहून) अग वाई, हे सुंदरराव वाटतें. हें येथें कसे आले ! यांना कोणी हें ठिकाण सांगितलें. मुद्रा अगदीं रागावलेली आणि कावरी बावरी दिसते.

(सुंदरराव येतो, ती आंतल्या बाजूला होते.)

सुंदर—(पाहून) तीच तीं दोघेजण ? माझी बातमी कांहीं खोटी नाही.

(जाऊं लागतो.)

गजरा—(पुढें होऊन) महाराज, आपलें येथें काय काम आहे ?

सुंदर—(न ऐकून) तोच चांडाळ, घातकी, रंगराव. आणि ती जारिणी गजरा. अरे चोरा—

गजरा—(आपल्याशीं) ही स्वारी अगदींच बहकून गेली आहे.

सुंदर—वाटेल तें सोंग तिनें घेतलें तरी मी तिला ओळखीन.

गजरा—[आपल्याशीं] बहकूंदे ! ही स्वारी भलतेंच समजली आहे.
[उघड] अहो महाराज—

सुंदर—[त्रासून] ए, बटके कां उगीच डोकें उठवितेंस ! त्याच्याशीं हांमत काय होती, खिदळत काय होती, त्याच्याशीं गुलगुल गोष्टी काय करीत होती, पहा अग चांडाळणी. या बायका बरे बायका ! (दांतओठ खातो.)

गजरा—महाराज, आपल्याला कोण पाहिजे ? माझ्याशीं कांहीं काम.

सुंदर—अग बटके, कुळंबिणी तुझ्याशीं माझे कांहीं काम नाही. तूं आपल्या कामाला चालती हो कशी. अग ए ती जी तुझ्याजवळून आतां आंत गेली ती गंभीरराव पवाराची मुलगी गजरा नव्हे कां ? आणि तिच्याबरोबर जो बोलत होता तो रंगराव, होय ना ?

गजरा—होय, ते रंगराव शितोळे होते !

सुंदर—बरे पण तीं दोघें एवढ्या लगबगीनें गेली कुठें.

गजरा—तीं गेली आपल्या घरीं.

सुंदर—घरीं जावोत, नाहींतर मसणांत जावो. मला त्यांच्याशी आतां करायचें काय. [मोठ्यानें सुस्कारा टाकून] पण गजरे—गजरे—दुष्टे—इतकी—माझ्याशीं—बेईमान झालीस अं: ! [तो जातो.]

गजरा—(आपल्याशीं) सुंदरा ती मीच समजून, रंगरावाविषयीं रागानें स्वारी अगदीं बेफाम होऊन गेली आहे. मत्सरबुद्धि मनांत एकदां उत्पन्न झाली ह्मणजे दृष्टी जास्त तीक्ष्ण व बारीक होते असें ह्मणतात, पण तें खोटें. रागानें अगदीं बेफाम होऊन गेल्यामुळे कोण, काय वगैरे स्वारीला कांहीं एक दिसत नाही. स्वारी आतां माझ्या तावडींत चांगली सांपडली आहे. त्यांच्या पाठोपाठ जाऊन काय काय चमत्कार करतात तें पहावें. आणि मग ओळख घ्यावी. यांना पाहिलें ह्मणजे मग दुसरे सर्व विचार नाहींसें होतात. कदाचित् देवयोगानें माझेही हेतू सिद्धीस जातील. (ती जाते.)

प्रवेश ४

स्थळ—रस्ता.

पात्रें—खंडेराव लग्नगीनें जात असतां मागून रंगराव येतो.

रंगराव—(मोठ्यानें) अहो महाराज, अहो राव, अहो खंडेराव, अहो मुसळगांवचे खंडेराव देशपांडे, अहो, अहो खंडेराव देशपांडे महाराज.

खंडे — [मागे वळून] कोण रंगराव शितोळे ! घा, घा हातावर टाळी घा. आणि महिपतराव बाबासाहेबाच्या सुंदराला या गबरूनें उपटून सुरक्षीत आपल्या घरीं सुद्धां नेली; याबद्दल चांगली शाबासकी घा.

रंगराव—खरें कीं काय ? भले बहादर ! [त्याला शाबासकी देतो.] याला ह्मणावें काम ! हें ऐकून मला अगदीं मनापासून आनंद होतो, इतकेंच नव्हे तर आनंदाच्या उकळ्या फुटत आहेत. बरें पण इतक्या लग्नगीनें चालला कोणीकडे ?

खंडेरा—अहो घरची अद्याप सर्व व्यवस्था लागायची आहे. बाजारांतून दुची कापड चोपड, सामान सुमान, आणायचें आहे. मंडळीला पानसुपारीला बोलावले आहे. शिवाय सोनाराकडे, सराफाकडे, अत्तरवाल्याकडे जायचें

आहे. कितीतरी आज माझ्या मागे उद्योग आहेत; आणि हे सर्व करायचे एकट्याला. इतके सर्व आटपून पुन्हा संध्याकाळी सासुरवाडीस सत्यनारायणाच्या पुजेला जायचे आहे जोड्याने ! आपणही पानसुपारीला आले पाहिजे.

रंग—होय. मला देखील तेथे आमंत्रण आहे. उभयतां परत येतांना तुमच्या घरी पानसुपारी घेऊन जाऊं, घर आपलेच आहे. आतां स्नेही झटल्यावर तेथे दुसरा परका विचार थोडाच ठेवायचा आहे.

वंडे—बरे येतो मी, माफ करा. (जलदीने निघून जातो.)

रंग—(गेलासे पाहून) सुंदरा तू उपटलीस की मी उपटली हे लवकरच समजेल. [तो जातो.]

प्रवेश ५ वा.

स्थळ — रंगरावाचे घर.

पात्रे — रंगराव आणि सुंदरा येतात.

रंगराव—काय ह्मणतेस ! सुंदरराव तुझा आणि माझा शोध करीत हिंडत आहे. तो माझ्यावर फार संतापला आहे, व माझा सूड घेणार आहे. कशाबद्दल ? छे, अशी गोष्ट कधी होणार नाही. तो माझा जिवलग मित्र आहे. आपले दोघांचे हेतू तो जर आपल्याला सहाय्य नसतां, तर कधीच शेंवट्यास गेले नसते, समजलीस.

सुंदरा—तो रागावला ह्मणजे त्याच्यापुढे कोणाचे कांहीं चालत नाही.

रंगराव—परंतु माझ्यापुढे त्याच्या रागाचे कांहींच चालणार नाही.

(इतक्यांत सुंदरराव रागाने येतो.)

सुंदरा—अगबाई, तो पहा आलाच बरे ! रागाने त्याचे डोळे पहा कसे फिरून गेले आहेत ते ? या वेळेला तरी त्याच्या दृष्टीस पडूं नये हे बरे.

[ती आंत जाते.]

रंग—अग ए अशी घाबरतेस काय ? तो काय करणार आहे.

सुंदरराव—[रागाने तरवार उपसून] दाखवितो तुला काय करणार ते अग चोरा; लफंग्या, विश्वासघातक्या, प्रथम माझ्याशी चांगले गोड गोड :

लून तुमच्या बहिणीवर माझी प्रीति आहे. अशा लांब लांब बाता मारून शेवटीं अशी दगाबाजी केलीस अं: ! तुझ्या सारखा अधम, चांडाळ, मनुष्य साऱ्या दुनियेंत नसेल. तूं माझा जिवलग स्नेहीना ! आपल्या स्नेहार्शीं तुझे असें वर्तन ? आपल्या मित्राचा विश्वासघात केल्याबद्दल तुला चांगलें प्रायश्चित देतां. आपल्या केलेल्या गुन्ह्याबद्दल जबाब देण्यास तरवार घेऊन तयार हो. तूं आतां माझ्या तावडींतून कोठें जाणार. आज एक रंगराव तरी राहिल किंवा सुंदरराव तरी राहिल.

रंगराव—सुंदरराव, जरा शांत व्हा. तुम्ही माझे जिवलग स्नेही असून मी तुमच्याशीं दगाबाजी कशी करीन. जी मला जिवापेक्षां जास्त आवडते, व जिचें माझ्यावर तसेंच प्रेम आहे, त्या आर्षीं दोघांनीं आपलें प्रेमबंधन विवाह विधीनें जास्त दृढ केलें यांत वाईट तें काय केलें ? अशा रीतीनें लग्न होणें जरा अनुचित खरें, पण तसें केल्याशिवाय दुसरी तोडच नव्हतीं असें मला मागून कळलें.

सुंदर—असें केल्याशिवाय दुसरी तोड नव्हती, असें म्हणायला तुम्हाला शरम नाही वाटत ? मित्रद्रोह केल्याशिवाय दुसरें गत्यंतरच नव्हतेंना ! मग प्रथमच तसें सांगायचें होतें, प्रथम लांबलांब बाता कशाला मारल्या. माझे तिच्यावर प्रेम आहे, असें जर सांगतास तर तुम्ही आणि मी प्रतिस्पर्धी झालों असतो. मग त्यांत ज्याचा डाव साधता त्याचा साधता. असला नीचपणा आणि विश्वासघात करून या थराला तर गोष्ट आली नसती.

रंगराव—सुंदरराव, मी तुमच्याशीं विश्वासघात मुळींच केला नाही, याबद्दल तुमची पक्की खात्री असू द्या.

सुंदर—नाहीं कसा !

रंग—पण तो कोणचा, तें तर सांगा.

सुंदर—अहो मोठें कारस्थान करून गजरेला तिच्या बापाच्या वरांतून काढून नेऊन, तिच्याशीं लग्न लावलेत; प्रथम माझ्याशीं ती मला नको. तिच्यावर माझी प्रीति नाही, वगैरे गोष्टी सांगितल्यात, तेव्हां तुम्ही माझे विश्वासघात केलात कीं नाही तें सांगा.

रंग—छे, हो, तसें नाही

मुंदर—नाहीं कसें, ज्या खंडेराव देशपांड्यानें तुम्हाला शोधून आणून तिची आणि तुमची गांठ घालून दिली. ज्याच्या घरी ती कांहीं वेळ होती, व जेथून तुम्ही दोघेजण मग पळून गेलांत, त्यानेंच मला प्रत्यक्ष सांगितलें. तेव्हां तें खोटें कसें असेल. बाहेर मैदानांत चलत असल्या तर चला. नाहींतर येथेंच तुमचे माझे दोन हात होऊं द्या.

(तरवार पाजळून तयार होतो. व त्याच्या अंगावर जातो.)

(सुंदरा तेते.)

सुंदरा—अरे देवा, हे दोघे हातघाईवर आले.

मुंदरराव—तुला गजरा पाहिजे, नाहीं. गजरा?

सुंदरा—(आपल्याशीं) ही गोष्ट या थराला कां आली, आणि दादा इतका रागानें बेफाम होऊन, तरवार उपसण्यापर्यंत त्याची मजल कां येऊन पोहचली तें मी आतां समजलें. एवढें सर्व फक्त एकमेकींच्या नांवाच्या अदलाबदलीमुळे झालें. (उघड) दादा—दादा—

(गजरा येतें.)

गजरा—(आश्चर्यानें थक्क होऊन) हा काय चमत्कारिक प्रसंग ! येथें नर रक्ताचा सडा पडायची वेळ आली. सुंदरा, हें काय ?

सुंदरा—बाई, हें सर्व तुझ्यामुळे होत आहे. पहातेस काय ! रागामुळे तो कांहीं देहभानावर नाहीं.

[दोघीजणी जाऊन त्याच्या हातांतली तरवार घेतात.]

सुंदरा—दादा, काय हें मांडलें आहेस. टाक ती तरवार हातची.

गजरा—जरा शांत व्हावें.

सुंदरा—चिच्याकरितां तूं हें भयंकर कृत्य रागाच्या आवेशांत करीत होतास, ती तर तुझ्याजवळ उभी आहे.

गजरा—आपण मला ओळखलेंत कां ? इतक्यांत आपल्याला माझा विसर पडल्याना ! शर्त झाली बाई !

मुंदरराव—[दोघीकडे पाहून] अरे, हें काय ? ही आमची ताई. ही

महाराणा राजसिंह

बंग भाषेतील प्रसिद्ध कादंबरीकार राव बहा० बाबु बंकिम चंद्र चट्टोपाध्याय यांच्या मूळ बंग भाषेतील “ राजसिंह ” नावाच्या ऐतिहासिक कादंबरीचे मराठी भाषांतर आहे. मानसिंह, जयसिंह इत्यादि राजपुतांनी आपला नात्याभिमान सोडून आपल्या मुलीवाळी, दीलीपतीच्या चरगी घातल्या ब त्यांची अखंड प्रीति संपादिली ! तोच प्रसंग रूपनगरच्या राजतनयेवर आला असता, तिने तो प्रसंग महाराणा राजसिंहाचे मदतीने मोठ्या शौर्याने व युक्तीने पार पाडून; दिल्लीश्वरासही कसे धुडकाविले हे यांत फारच मार्मिकतेने सांगितले आहे. पृष्ठे ६० किंमत फक्त पांच आणे. व्हॅल्यूपेव्हलने मागवा.

पितृबंधमोचन

ही ऐतिहासिक कादंबरी श्री शिवछत्रपतीच्या चरीत्रापैकी एका भागावर रचलेली आहे. तो काल ह्यणजे इ० स० १६४६ पासून इ० स० १६४९ अखेर पर्यंतचा होय. श्री शिवछत्रपतींनी, महाराष्ट्राच्या जी मोठी टोलेजंग इमारत उठविली; त्याचे पहिले तोरण; ज्या तोरणागडावर बांधिले; त्या वेळेपासून. पुणे, मुपे, चाकण, पुरंदर वगैरे किल्ले व तालुके हस्तगत होईपर्यंतची सर्व हकिगत फारच मनोरम यांत उतरली अ पृष्ठे १८० किंमत अवनी बारा आणे. व्हॅल्यूपेव्हलने मागवावी.

ह्यापैकी कोणास कांहीं पुस्तके लागल्यास तीं मागील पत्यावर मागविण्याची मेहरबानीने तजविज व्हावी.

कादंबरीसंग्रह

कादंबरीसंग्रहास सहा वर्षे पूर्ण होऊन, हे सातवे वर्ष लागले आहे. ह्या सहा वर्षांत त्यांतून निरनिराळ्या विषयांवर वरीच पुस्तके प्रसिद्ध झाली आहेत, तीं सर्व ऐतिहासिक विषयांवरील आहेत व पुढे त्याच विषयांवरील देण्याची आहेत; परंतु रुचिवैचित्र्याकरितां प्रसिद्ध इंग्रज प्रहसनकार शेरिडन यांच्या “ ड्युएना ” नामक ग्रंथाचे भाषांतर; “सटवाई किंवा नटमोगच्याची फट फजिती” हे ह्या अंकामुन सुरुं केले आहे. ते तीन चार अंकांतच संपले; हे संपल्यानंतर दुसरे ऐतिहासिक विषयांचेच पुस्तक सुरुं होईल.

दरमहा थोडीथोडी पाने दिल्याने, वाचकांजवळ संपूर्ण ग्रंथ राहणेस अडचण पडते व वाचनाची गोडीही कमी होते. ही कल्पना कित्येक आश्रयदात्यांप्रमाणे, आमच्या मनांत आली नाही असे नाही; परंतु कांहीं वाचकांना—“दरमहाचे दरमहाच अंक—थोडीथोडी कां पाने असेनात,” अंक यावेत—असे फार वाटते; दोन किंवा तीन महिन्यांनी एकदम पुस्तक, येईपर्यंत त्यांस अवकाश नसतो. यामुळे त्यांच्याकरितां, आतांमही प्रतिमासी रुटकळ अंक देणे भाग आहे. तथापि आमच्या कित्येक वाचकांस संपूर्ण ग्रंथ तयार झाल्यावर घेणे इष्ट असेल, त्यांनीं वर्गणी एक रुपया पाठवून नांव नोंदवावे. पृष्ठे १६ प्रमाणे १९,२ पृष्ठांची जेव्हाही पुस्तके निघतील तेव्हाही पाठविली जातील. अशा वर्गणीदारांचे लिष्ट निराळें ठेवण्यांत येईल. मात्र यांच्याकडून किंमती बद्दल एक

रुपये ^{१००} पाहिजे. मज्जीप्रमाणे काडद्वारे कळवावे.

पांडुरंग बळवंत देवल.

गायआळी पुणे.

वर्गणी टपाल हंशीलासह एक रुपया.

कादंबरीसंग्रह.

यातायातैः सुबहुभिः श्रान्तोसि यदि हे सखे ॥
एकं गुह्यनच्छायं सीतारामपदं भज ॥ १ ॥

वर्ष ७] मे १८९९. [अंक ५

पुणे येथे "श्री भागवत" छा० छा०.

द्वितीय विषयांचे भाषांतर करणे किंवा स्टेज एडिशन
अथवा प्रयोग करणे वगैरे सर्व हक्क देवल
यांनी आपलेकडे ठेविले आहेत.

प्रकाशक—पांडुरंग वळवंत देवल

सन १८९९.

किंमत दोन आणे.

जाहिरात पांच वर्षांचें पंचांग पुस्तक.

शके १८२१२२२३२४२५

ह्या पुस्तकांत शके १८२१ सालांत सात ग्रह एका राशींत आले आहेत त्यांचे फलांचा विचार, पंचांगाशिवाय पाहिजे त्या तिथीकरून तारीख व तारखेवरून तिथी काढण्याची जंत्री, वारचक्र, शीघ्र पर्जन्य षडण्याचीं लक्षणें, जमिनींत पाणी कोठें असतें ह्या संबंधी माहिती, वधू-वरांचे टिपणावरून घटित गुण किती येतात व दोष कोणकोणते आहेत हें पाहण्याचें पत्रक, गोत्रावली, प्रत्येक दिवसाचा स्पष्ट सूर्य, लग्न सारणी, व शिवाय इतर उपयुक्त विषयांचा संग्रह केला आहे. ह्या पंचांग पुस्तकाची किंमत दहा आणे व टपालखर्च दोन आणे पडेल. ह्या शिवाय ज्योतिषमंडळी, शालोपयोगी, व इतर सर्व पुस्तकें आमचेकडे विकत मिळतील.

आमचेकडे कोणी जन्म कुंडली अगर पत्रिका पाठविल्यास त्यांचीं फलें लिहून पाठवूं. पत्रिका करणें असल्यास जन्म वेळ पाठवावी. त्याचप्रमाणें वर्ष प्रवेश व मासप्रवेश करून फलें कळवूं. जसें काम असेल त्याप्रमाणें फी घेण्यांत येईल. पत्र पाठवून खुलासा मागविला असतां फीचे दर कळविण्यांत येतील.

पत्ता—नासिक येथें । विष्णु रावजी रहाळकर ज्योतिषी.
आदित्यवार पठेंत. । विष्णु गणेश चितळे ज्योतिषी.

पांच वर्षांचें पंचांग कर्ते.

सवाई माधवनिधन

अथवा

मराठ्यांच्या वैभवाचा शेवटचा पडदा.

आमच्या स्वराज्याला उतरती कळा लागण्याला, कोकोणाची महत्वा कांक्षा कारणीभूत झाली, हें ह्या नाटकांत थोडक्यांत दाखविलें आहे. हें चार अंकांचेंच नाटक आहे. परंतु प्रयोगास उत्तम मावळें आहे पृष्ठ १४४ किंमत सहा आणे. मुद्दाम कमी किंमत ठेविली आहे. वि. पी. नं. मागवा

सटवार्ड.

अथवा

नट मोगच्याची फट फजिली.

हें नाटक

प्रसिद्ध इंग्लीश नाटककार आणि वक्ता

शरिडन याच्या ' ड्युएना ' नांवाच्या नाटकाच्या आधारे

अनंत नारायण भागवत

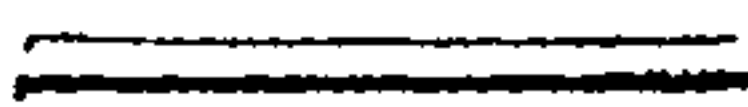
माधवराज्यारोहण, वसईचा मोहरा, पृथ्वीराज आणि संयोगिता

पितृबंधमोचन भाग १ इत्यादि पुस्तकांचे कर्ते

यांनी लिहिले ते

कादंबरीसंग्रहाच्या " श्री भ.गवत " छापखान्यांत छापिले.

किंस्त सहा आणे.

प्रस्तावना.

“ सटवाई अथवा नटमोगन्याची फटफजिती ” हें लहानसें हास्यकारक नाटक प्रसिद्ध इंग्लिश वक्ता आणि नाटककार जो ‘ शेरिडन ’ त्याच्या ‘ ड्युएना ’ या लहानशा नाटकाच्या आधारे लिहिलें आहे. मूळ नाटकाचें मीं भाषांतर केलें आहे असें नाहीं. त्या हेतूनें जे कोणी हें नाटक मूळ ग्रंथाशीं ताडून पाहण्याचा प्रयत्न करतील, त्याची या कामांत बरीच निराशा होईल. जे मोठमोठे इंग्लिश नामांकित वक्ते आणि नाटककार होऊन गेले, त्यांत शेरिडन याची गणना आहे. त्यांतून हास्यकारक नाटके, प्रहसनें, वगैरे लिहिण्यांत त्याचा बराच हातखंडा होता. तो जात्या विनोदी, थट्टेखोर, गमती, मंडळींत बसला ह्मणजे कांहीं तरी गंमत करून त्यांना हांसवून हांसवून पुरेसा करणारा, अशा स्वभावाचा असल्यामुळे, त्याचीं बहुतेक नाटके हास्यरस परिलपुतच आहेत. ज्या मनुष्याचा जसा स्वभाव असेल, त्याच स्वभावाचें प्रतिबिंब बहुतेक अंशीं त्याच्या लेखांत, बोलण्यांत आणि कृतींत स्पष्ट दिसल्याशिवाय राहत नाहीं, असें ह्मणतात ते खरे आहे, असें निदान शेरिडनच्या कृतीवरून तरी ठरतें. त्याशिवाय त्याच्याविषयींच्या मजेदार आख्यायिकाही प्रसिद्ध आहेत, त्यावरून तर त्याचा विनोदी आणि थट्टेखोर स्वभाव स्पष्ट होतो. आनंद पर्यवसायी आणि दुःख पर्यवसायी आणि ऐतिहासिक नाटके लिहून शेक्सपिअर जसा प्रसिद्धिस आला, तसा शेरिडन नुसतीं नाटके लिहूनच कांहीं प्रसिद्धिस आला नाहीं. तो उत्तम वक्ता ह्मणूनच प्रसिद्धिस आहे. पण जीं कांहीं थोडींबहुत नाटके त्यानें लिहिलीं आहेत, त्याच्या योगानें त्यानें पूर्वीं मिळविलेल्या कीर्तिस चांगली भर पडून तो जास्त प्रसिद्धिस आला असें ह्मणण्याला कांहीं हरकत नाहीं. त्याच्या कांहीं नाटकांत हास्यरस जो भरला आहे, त्याचा थोडासा मासला तरी चाखण्यास निळावा ह्मणून हा अशा प्रकारचा अल्पसा प्रयत्न केला आहे. तो आमच्या आश्रयदात्यांनीं गोड करून घ्यावा.

इंग्लिश लोकांच्या रीतिभाती, अचार विचार, त्यांतून लग्न पद्धती तर आपल्या इकडच्या सर्व गोष्टींच्या अगदीं विरुद्ध आहेत. त्या दोन्ही

गोष्टींचा मेळ कधीच पडत नाही. शेरिडनच्या बहुतेक नाटकाच्या संविधानकांत नायक आणि नायिका यांच्या प्रणयविवाहाचा घोंटाळा आहे. कोणी कांहीं खटपट करतो, कोणी कोगाला फसवितो, कोणी दुसऱ्याचें सोंग घेतो, कांहीं तरी करतो आणि शेवटीं बायको उपटतो; अशा तऱ्हेचें असतें. तशाच तऱ्हेचा लग्नाचा घोंटाळा याही नाटकांत आहे. मूळ नाटक इंग्लिश आहे, असें घेऊन चाललें ह्मणजे मनाचा तितका विरस होणार नाही. तीस, चाळीस वर्षांपास आमची इंग्लिश विचाराची पण मराठी पोषाख केलेली सटवाई जर रंगभूमीवर आली असती तर, ती लोकांस मुळीच आवडली नसती. परंतु सध्यांची स्थिती तशी नाही. सांप्रत ज्या रंगभूमीवर “त्राटिकेचा थयथयाट, प्रेमगुंफेची गुंतागुंत,” वगैरे गोष्टींचा कालमानाप्रमाणे जर कोणी तिरस्कार करित नाही, तर अशा ठिकाणी सटवाईच्या लपंडावीला कोणी नको ह्मणेल व त्याजमुळे तिला हिडिस फिडिस करील असें वाटत नाही. तीही आपलें थोडेसे कौशल्य दाखवून सगळ्यांचा निरोप घेईल.

जे प्रवेश आपल्या इकडच्या रीति रिवाजाला मुळीच जुळत नव्हतें. ते काढून टाकले आहेत. संबंध तुटक न दिसेल एवढी खबरदारी होईल तितकी ठेवली आहे. फक्त शेरिडनची मुळची खुबी कशी आहे, एवढें दाखविण्याचा हा अल्पसा प्रयत्न आहे. सटवाईमुळे नटनोगऱ्याची फजिती झाली ह्मणून दोन्ही नांवें दिली आहेत.

मुक्ती फौजेतील मंडळींनी आपल्या इकडचे पोषाक केल्यावर त्यास पाहण्यानें, त्याचप्रमाणे आपल्या इकडची कांहीं मंडळी येशूख्रिस्ताच्या कळपांत जाऊन पवित्र होऊन, आणि त्यांचेच पोषाक करून तद्रूप बनल्यावर, त्या गांवठी साहेबास पाहण्यानें जसें आपणास आतां आश्चर्य वाटत नाही, कारण आपल्या डोळ्यांना तसें पाहण्याची संवय झालेली आहे, त्याचप्रमाणे मवयामुळे प्रेक्षक जनांच्या दृष्टीस सटवाई, ही खास इतकी चमत्कारिक दिसणार नाही, अशी मला आशा आहे.

तारिख २१ फेब्रुवारी
सन १८९९ मु० अक्कलकोट.

आपला नम्रसेवक,
अनंत नारायण भागवत.

येथें कशी आली. आणि ही दुसरी कोण ? अरे ही तर माझी प्रियकर गजरा. काय हा गारुड्यचा तमाशा आहे ! कांहीं जादू तर नाही येथें.

सुंदरा—दादा, तसेंच कांहींसें झालें आहे खरं ! भलताच अविचार करीत होतासना ? इतका रागानें आंधळा कशानें झालास ?

गजरा—आपल्या दासीबद्दल आपल्या सख्या बहिणीला आणि मुलीला वराच्या बाहेर काढून देणारीं माणसें, डोळे अमून आंधळां नाहीतर काय ? शाबास आपली. आपल्या चातुर्याची तारिफ जितकी करावी तितकी थोडीच आहे.

सुंदरा—रागानें आणि मत्सरानें मनुष्य कसें आंधळें होऊन जातें, तें तुझ्या आतां अनुभवास आलेंच असेल. त्या आवेशांत तूं माझ्या सौभाग्यावर घाव घालून, आपल्या पायावर धोंडा पाडून घेत होतास.

गजरा—इतकें रागाच्या आणि मत्सराच्या स्वाधीन होणें, शहाण्या आणि समजूतदार माणसाला शोभत नाही.

सुंदर—खरोखरच मला कांहींएक रागाच्या आवेशांत भान राहिलें नाही. चुकलों मी. रंगराव, ताई, चुकलों मी. मला क्षमा करा. मी मोठा अपराधी आहे.

गजरा—अपराध्याला, त्याच्या लहान मोठ्या अपराधाप्रमाणें शिक्षा झालीच पाहिजे.

सुंदर—माफी मागीतली ह्मणजे अपराधी सुटतो नाहीग ताई !

गजरा—नुसती त्यानें क्षमा मागीतली ह्मणजे तो नाही सुटत.

सुंदरा—दादा, ज्याचा अपराध केला असेल त्यांनीं सोडलें ह्मणजे अपराधी सुटतो. तूं दोघांचा अपराध केला आहेस.

रंगराव—सुंदरराव, मी तुझाला क्षमा केली. माझ्या मनांत त्याबद्दल कांहीं नाही.

सुंदरा—(गजरेकडे वळून) गडे आतां राहिलीस तूं ! पूर्वीचे शब्द तुझ्या लक्षांत असतीलच !

गजरा—माझ्याकडे काय आहे ? रागाच्या आणि मत्सरासारख्या दुष्ट मनोविकाराच्या स्वाधीन न होण्याची खबरदारी घेतली ह्मणजे झालें. कारण आतां सारखे मोठे मोठे अनर्थ आणि त्यापामून सर्वांना दुःख विनाकारण होतें.

सुंदर—हैं मी विसरणार नाही. बरें, रंगराव, ताई हा सर्व बोंटाळा झाला कसा. हैं मला प्रथम सांग !

सुंदरा—चल, आंत ये, जरा म्बन्ध हो. झगजे तुला सर्व सांगतें.

[सर्व जातात.]

प्रवेश ६ वा.

स्थळ—महिपतराव बाबासाहेबांचा दिवाणखाना.

पात्रे—महिपतराव आणि सुंदररावाचा हुज्या सटवाजी येतात.

महिपतराव—सटवाजी, तुम्हाला सांगितल्याप्रमाणें बैठक घालून रोषनाईची, पानसुपारीची, हारतुऱ्याची सर्व तजवीज तुम्ही नीट लाविली आहेना ? एवढेसें देखील कमती पडूं देऊं नका. तूं नीट एकदां सर्व पाहून ये; आणि दिवाणजीना ह्यणावें कीं, कोणाकडे आमंत्रण वगैरे पाठवायला विसरूं नका. [तो स्तब्ध उभा राहतो.] अरे ए शंखा, असा मुकस्तंभासारखा माझ्याकडे नुसतां पाहत उभा काय राहिला आहेस. आज भांग बींग तर प्याला नार्हीसना ! प्यायला नसलास तर सध्यां पिऊं नकोस. सर्व जिकडे तिकडे झाल्यावर मग लेंकोहो करा काय हवें तें; आणि बसा गोंधळ घालीत. ममजलें ! (तो जाऊं लागतो.) घरांत कांहीं कमी जास्ती असलें कीं, यांची लेंकांच्याची भांग प्रथम बोकाळते. अरे पण सटवाजी, आज सुंदररावाची कोठें गडबड दिसत नाही. दुपारपासून आहे कुठें तो.

सटवाजी—ते कठें गेले आहेत, ते मला माहित नाही धनीसाहेब. छोटे धनीसाहेब माझ्यावर सकाळीं खूप रागावले. समोर आलास तर झोडीन असं ह्मगालें. तेव्हांपासून मी त्यांना पाहिलें नाहीं.

महिपतराव—असतील एखाद्या नाहीं. बरें. येईल तो वेळेपर्यंत.

[तो जातो व पुन्हां येतो.]

सटवाजी—धनीसाहेब, हे खंडेराव देशपांडे आले आहेत.

[तो जातो. खंडेराव लग्नाच्या पोषाकानें येतो व नमस्कार करतो.]

महिपतराव--ऐश्वर्यवान भव. यावें, यावें, जांवई बोवा यावें. या बसा असे. दोघेजण आलांत ना ! सुंदरा कुठें आहे. माझी सुंदरा.

खंडेग--तो आंत पलिकडच्या बाजूला उभी आहे. तिला आपली फार भाति वाटते.

महिपत--[उठून] कुठें आहे ती पाहूं. गरीब विचारी, फार अश्राप पोर. पोरी, अशी भिऊं नकोस. माझा सर्व राग गेला. चल अशी पुढें ये.

खंडेराव--बाबासाहेबांनीं सर्व क्षमा केली आहे. त्यांना नमस्कार कर. ते तुला चांगला आशिर्वाद देतील.

(सटवाई बुरखा घेतलेली येते व नमस्कार करते.)

महि--अष्टपुत्रा सौभाग्यवती भव. पोरी इतकी भ्यायलीस ना ! [तिच्या पाठीवरून हात फिरवून तोंडावरचा पदर एका बाजूला करतो व आश्चर्याने चपापून मागे सरतो.]

खंडेराव--पाहिलें ना बाबासाहेब, ती आपल्या रागाला किती भिते ती. अगदीं थरथर कांपते आहे.

महिपत--(आश्चर्याने) अरे ही लावचट कोण ? ही तर आमची सटवाई. अहो पण सुंदरा कुठें आहे सुंदरा !

खंडे--बाबासाहेब, ही आपल्या समोर उभी आहे ना ! असें काय करतां. प्रिये, बाबासाहेबांपुढें लाजायचें कांहीं काम नाही.

महि--काय गाढव आहांत हो तुम्ही. सुंदरा ह्मणून तुम्ही हिच्याशीं लक्ष नाहीना लावलेत !!

सटवाई--[खालीं वांकून व हात जोडून] बाबा--

महिपत--सटवे. मला आणखी बाबा ह्मणतेस. लाज नाही वाटत बाबा धणायला. इतकी बेशरम झालीस अं !

खंडे--लाडके, तुला काय सांगायचें असेल तें आपल्या वडिलांना स्पष्ट वळेल असें सांग. जा, जा, पुन्हां पाया पड. क्षमा माग. त्यांच्या गळ्याला देखील फार झालें तर मिठी घाल. लाजुं नकोस. ह्मणजे त्यांना ओळख पटेल.

बाबासाहेब, प्रत्यक्ष आपल्या मुलीला आपण ओळखत नाहीं हें काय ?
अग जा, भेट आपल्या बापाला कडकडून !

(ती पुन्हां पाया पडून त्याला भेटायला जाते.)

महिपत—अरे संटव्या, गोंघा, कोठें आहेतरे. धांवरे धांवा. दगा, खून.

(सटवाजी आणि दुसरे चाकर धांवत येतात.)

सटवाजी—(घाईने) काय झालें. काय झालें. धनीसाहेब.

महिपत—अरे हा देशपांड्या सुंदरा ह्मणून ही कोठली लावचट वेऊन
आला आहे. ती आतां माझ्याजवळ येऊन माझा गळा दाबणार होती.

खंडेरा—अरे ही यांची मुलगी सुंदरा तुझी धनीन. तुला ओळखत नाहीं
कां ? हा हतारा हिला आपली मुलगी नाही ह्मणतो. घरांतली सगळीं मंडळी
आज भांग प्याली आहे वाटते.

सटवा—(हातानें) वा, रावसाहेब, चांगलें, फार चांगलें, फार नामी,
वाहवारे गवखूं. वारे बजरबटु.

[रंगराव आणि सुंदरा येतात तीं दोघें त्याच्या पाया पडतात.]

महिपत—अरे हा रंगराव शितोळे येथें कशांला आला. याला कोणी
बोलाविलें. कोण रे तूं चोरा. लफंग्या.

रंगराव—बाबासाहेब, या आपल्या सुंदर कन्येचा मी पती आहे.

खंडेराव—अगदीं बरोबर. याबद्दल मी शपत देखील घेईन. हेच हिचे
पती आहेत. या दोघांची मीच गांठ घालून दिली. हीं दोघें कांहीं वेळ मा-
झ्या घरीं राहून मग आपल्या घरीं गेलीं.

महिपत—काय तुम्ही यांची गांठ घालून दिलीत. यांना तुम्ही ओळखतां कां ?

खंडेरा—चांगलें ओळखतो. हे तर आमचे स्नेही रंगराव शितोळे मी
यांना फसवून जी घोरपड बळजबरीनें यांच्या गळ्यांत अडकविली ह्मणून
मांगितलें, ती हीच.

महिपत—तुम्ही भांग, गांजा, दाख तर प्याला नाहीत ? कां तिन्ही
प्यायलात. इतके आंधळे आणि भ्रमिष्ट कशानें झालांत. काय मूर्ख आहे हा.
अहो हीच माझी सुंदरा.

खंडेराव—बाबासाहेब, तुझाला आतां काय झालें आहे ह्मणावें तें मला कळत नाही. तुझाला ह्यातारचळ भरला आहे; आणि वयाच्या मानानें साफ दिसत नाही हेंच खरें. ती नव्हे तुमची मुलगी. ही ही तुमची मुलगी वरें बाबासाहेब.

महिपत—सगळेच गाढव आहांत झालें. [सटवाईकडे पाहून] सटवाई, हें काय गौड बंगाल आहे ? ह्या पैकीं तुलाच याची माहिती असली पाहिजे.

सटवाई—बाबासाहेब, सर्व सांगतें. आपल्याला सर्व माहित झालेंच असेल ! पण—

खंडेराव—हें काय ! ही काय आणखी सांगते.

सटवाई—रागाच्या आवेशांत, सकाळीं मला काढून लावण्याबद्दल आपण मुंद्राताईना घराच्या बाहेर काढून लावलेत. आपण खूप रागांत होतात. आपलें तोंड खिडकीकडे होतें, आणि त्याच भरांत हातानें आपण जा जा ह्मणालांत. मीच खरोखर बाहेर गेलें कीं, दुसरें कोणी गेलें हें आपणाला समजलें सुद्धां नाही.

खंडेराव—आतां या बाबासाहेबांना ह्यातारचळ लागला, किंवा दिसत नाही, असें कसें ह्मणावें. यांनीं आपल्या मोलकरणीला घराच्या बाहेर घालविण्याच्या ऐवजीं, आपल्या मुलीला कींही बाहेर घालविली. यांची दृष्टी साफ नाहीशी झाली हेंच खास.

महिपत—हा पहा येथें शहाणागाढव, नटलेला सजलेला नंदीवेल, माझ्या मुलीशीं लग्न लावण्याच्या ऐवजीं तिच्या मोलकरणीशीं पाट लावणारा उभा आहे. गध्या, लंबकर्णा, तुझी दृष्टी गेली कीं माझी गेली रे. ह्मणे ही तुमची मुलगी आहे. सटवाई, वरें पुढें हें सर्व कसें झालें, तें सांगशील ?

सटवाई—बाबासाहेब, मला फार कांहीं सांगायचें नाही. मुंद्रा ताईच्या जागीं मी राहिलें. यांना जेव्हां आपण माझ्या भेटीला पाठविलेंत त्यावेळीं यांचे, या पतिराजाचें, मीं आपल्याकडे मन ओढून घेतलें.

खंडेराव—[त्रामून रागानें] कोण मी तुझा पती. जळो तो तुझा नवरा !

सर्व फंद फितूर, जादूचे मंत्र, गौड बंगाल, लुच्चेगिन्या, फसवेगिन्या, भामटे-गिरी, लटपटपंच्या, लपंडाव भरले आहेत.

रंगराव—अहो शहाणे गृहस्थ, फसवेपणावद्दल आपणच कां दुसऱ्याला नावें ठेवता. बाबासाहेब, याच हरामखोरावें प्रथम लुच्चेगिरी केली. यानें दुसऱ्या करितां जो खाडा करून ठेवला होता, त्यांत हाच प्रथम पडला; आणि हें सर्व यानें आपल्या हातानें करून घेतलें.

महिपत—अरे शहाण्याच्या कांद्या, मला फसविणार होतास काय, तूं नंदी बैला !

मुंदरा—होय बाबा, तुम्हालाच फसविण्याचा त्याचा विचार होता. यावद्दल मी तुमची खात्री करते.

महिपत—असेल, मला फसविण्याचा याचा खास वेत असेल. त्याशिवाय या पाजीला माझी मुलगी कोणती हें कळलें नाहीं. अहो उंटावरचे शहाणे, लांबकाने, गर्दभराज, सजलेले नंदीबैल, जन्मभरपर्यंत आपण आपल्या नववधूवरोवर सुखानें संसार करा.

मुंदरा—खंडेराव देशपांडे महाराज, प्रेमाच्या गोष्टींत असले लपंडाव वेळवे, शेंकडो भानगडी कराव्या, वाटेल त्याला फसवावें आणि आपला मतलब साधावा असें आपणच ह्मणताना. मग त्यांत काय आहे. आपण जसें दुसऱ्याशीं लपंडाव खेळलात, तसें दुसऱ्यानें खेळले याचा अनुभव आपल्याला आला हें एक चांगलेंच झालें.

रंगराव—अहो लुच्चे, सोदें, भामटे, फसवे, कावेबाज अशा पदव्या आपण आज मिळविल्यात खऱ्या.

मुंदरा—कावेबाजपणांत त्यांचें खरें चातुर्य दिसून आलें.

महिपत—यांच्या कावेबाजपणावरून यांची आत्या याना लुच्च्या कोल्हा असें ह्मणत होती, असें हेच मला सांगत होते, नाहीं हो ?

खंडेराव—हा मुसळगांवचा देशपांड्या तुमच्या असल्या थडेल्या आणि धमकावणीला भीडिल असें तुम्हाला वाटतें काय ? काय हा सर्व मूर्खाचा बाजा भरला आहे पहा.

रंगराव—अहो शहाणे, जें झालें आहे तें ठीक आहे. आणखी जें पदरीं पडलें त्यांत आनंद मानून स्वस्थ बसाल. तर त्यांत खरा शहाणपणा आहे. आपली विद्या आपल्यालाच फळली. जास्त जर आपल्या हातानें आपल्या नांवाचा डांगोरा पिटवून घ्याल, तर उलटी तुमचीच जास्त फजिती होऊन, गांवचां पारें पाठीस लागतल व शेणमारही करतील.

खंडेराव — जा हो, असल्या तुमच्या धमकावणीला मी भीक घालीत नाहीं. बाबासाहेब, हें सर्व तुमचें कृत्य आहे. आपल्या मुलीला कोंडून ठेवली-त त्यावेळीं आसले डोळे झांकले होणे वाटतें ? तरी मी तेव्हां आपल्याला हिच्या वयाबद्दल आणि रूपाबद्दल बजावीत होतों, पण आपण अगदीं वेड्याचेंच पांवरूण घेतलें होतें. ठीक आहे. सरळ मार्गानें जर हा तंट्या घरांतल्या घरांत आपण मिटवीत अमाल, तर चांगली गोष्ट आहे; नाहीतर मला हा चावडीवर न्यावा लागेल. मी तुमच्या मुलीशीं झणून लग्न लाविलें आहे. या लावचट, खप्पड, थरड्या, काळ्या अस्वलीणीशीं लाविलें नाहीं.

सटवाई—(रागानें) काय हो महाराज, मी मात्र लावचट, खप्पड आणि काठी अस्वलीण अं: ! आपण मात्र पिचक्या आणि वारिक डोक्याचे, टाकीच्या घावाच्या तोंडाचे, ओंठावर आणि बसलेल्या गालफडावर मिशांचे व कलुच्यांचे खराटे बाळगणारे, नंदवैलाप्रमाणें आणि नटव्याप्रमाणें सजणारे नटमोगरे, आपण तेवढे मात्र मदनचे पुतळे होय ? बोवडासारख्या दाई मिशा वाढविणाऱ्या, मला असें झणतोस तुला शरम नाही वाटत !

महिपत—सटवाई ठीक केलेंस. छान, छान. नामी !!

सटवाई—वऱ्या बोलानें शुद्धीवर येऊन सरळ मार्गानें चालतां कीं नाहीं. नाहीतर तुम्हाला आणि तुमच्या पाठीला माहित असेल कीं, तुमचे चांगले काल उपटून तुम्हाला शुद्धीवर आगणारा एक आहे. सुंदरराव, अरे सुंदरराव.

खंडे—(आपल्याशीं) नकोरे बाबा त्या आग्या वेताळाशीं गांठ.

(इतक्यांत सुंदरराव येतो.)

सुंदर—काय, काय आहे बाबा.

महिपत—अरे ह्या मुमळगांवच्या लुच्च्या देशपांड्यानिं तुमी बहिण

झणून, तिला घरांतून काढून सटवाईशीं लग्न लावले. आतां तूं मेहुण्याच्या नात्यांत यांचे हे लांब कान पिळून, आपले कान पिळकीचे पागोटें माग आणि यांची चांगली थाटमाटानें बोटवण कर.

सुंदर—यांची का बोटवण करूं ! कां महाराज, आपण आमचे शालक ना, तेव्हां आपला आदरसत्कार चांगला केला पाहिजे; नार्हांतर आपली स्वारी रुसेल एखादी.

खंडेराव—कोण हे तुम्ही गाढव लोक आहांत; आणि काय हा तुम्ही चावटपणा चालविला आहे. चावडीवर जाऊन तुमच्याकडून चांगला जाव घेईन तेव्हां राहिन.

(इतक्यांत सटवाजी कोतवालास आणि शिपायास घेऊन येतो.)

सट—तुम्हास जे गृहस्थ पाहिजे आहेत, ते हे गृहस्थ. (खंडेरावास दाखवितो.)

कोतवाल—मुसळगांवचे खंडेराव देशपांडे ते आपणच काय ?

खंडेराव—होय हेच ते ! (खंडेराव चपापतो.) अहो असे चपापता काय ? सांगा पुढें होऊन.

कोतवाल—शिपाई, यांना ताब्यांत घे. भीमगांवच्या सावकारास खोटी हुंडी पटवून फसविल्याबद्दल आणि नामपूरच्या वाण्याच्या दुकानांतील कापड चोपडांचा व दागिन्यांचा अपहार केल्याबद्दल तुम्ही सरकारचे गुन्हेगार आहांत.

सुंदर—त्या अपराधांत लोकांच्या मुली फसवून नेल्याचाही अपराध लागू करा.

कोतवाल—शिवाय खोटें नांव घेऊन लोकांना लुबाडण्याबद्दलचा गुन्हा तुम्ही केला आहे. लोकांचे कपडे आणि दागिने भाड्याने आणून ते तुम्ही दावून ठेवलेत.

खंडे—मी—मी—मी—ना—हीं—(त्याची बोबडी वळते.)

कोतवाल—आतां नाकबूल जाण्यांत कांहीं अर्थ नाही. तुमचे स्नेही मंताजीराव यांनीं सर्व कबूल केलें आहे. कोतवाल चावडीवर ते आपली वाट

पहात आहेत, चला लौकर. शिपाई हातकडी अडकव जल. (त्यांच्या हातांत हातकडी घालतात.)

रंग—[कड्याकडे बोट करून] ही आपली तिची दासी आता पुन्हां सवामणाच्या बयाशीं आपल लग्न लागेल. ती आपला पाय कुठेही हालू चालू देणार नाही. सुंदरापेक्षां ही फार सुंदर आहे.

सुंदर—कानवाल साहेब, हे आमचे मेहुणे आहेत, तेव्हां यांना चांगले थाटामाटाने आणे आदरसत्काराने मिरवीत न्या. नाहीतर हे रागावतील.

खंडे—अरे—संत्या—मित्राचा विश्वासघात केलास अं: ! (दांतओंठ चावतो.)

रंग—तुमच्या मित्रांनीं तुमचा विश्वासघात केला, यांत तुम्हाला फारसे वाईट वाटू नये.

खंडे—सुंदरापरी सुंदरा जाऊन, पायांत आणि हातांत ही बया मात्र पडली. एवढे हे सगळे कृत्य त्या अस्वलीण काळुंध्या सटवाईचे. सटवे, ये—तर—

सटवाई—जा, जा, खंडोबा, वाव्या, जा. तुझ्या पाठीमागे चणे भरडायला येण्या इतकी कांहीं मी वेडी नाही. मेला मुसळगांवचा देशपांड्या झाला.
(कोतवाल त्याला घेऊन जातो.)

(गजरा येते. सुंदरास भेटते. व बाबासाहेबास नमस्कार करते.)

सुंदरा—ये, ये, वहिनी ये.

महिपत—[आश्चर्याने] हे काय लचांड, खंडेरावाने सुंदरास पळविली आणि सुंदररावाने गजरेस पळवून आणली वाटते. शाबास धन्य आहे बोवा.

सुंदरा—बाबा, ही माझी जिवलग मैत्रिण असून माझी भावजय होण्यात अगदी योग्य आहे गंभीरराव आपला शब्द मुळीच मोडणार नाहीत. राजघराण्यांत देखील जी सहज शोभेल, तेव्हां हिच्यापेक्षां जास्त सुंदर सून आपल्याला दुसरी कोण मिळणार ?

सुंदर—बाबा, रंगराव आपल्याला जामात शोभतो. त्याच्या सध्यांच्या स्थितीचे आपण कांहीं मनांत आणू नये, रूपगुणांत कांहीं कमी नाही. संप-

त्ति ही दुपारची सावली आहे. आतां ज्याअर्थी ते आपले झाले, त्याअर्थी त्यांना सर्व प्रकारानें आपल्या बरोबरीचे करून सोडले ह्मणजे झालें. त्यांचें शील आणि घराणें चांगलें असून नामांकित आहे.

रंग—[पुढें होऊन महिपतरावाच्या हातांत पत्र देतो.] बाबासाहेब वडिलांच्या आशिर्वादानें आतां सर्व ठीक होईल. माझ्यावर प्रसंग आल्यामुळें मी आपलें ठिकाण सोडून देशेदेशीं हिंडत होतों; व अज्ञात वासांत आपलें आयुष्य कंठीत होतों. माझे खरें नांव, गांव, स्थिती मी कोणासच आजपर्यंत कळविलीं नव्हती. आजच्या आनंदाच्या दिवशीं हें माझ्या मित्राकडून पत्र आलें.

महिपत—[पत्र पाहून] माझ्या परममित्र सर्जेराव जाधवाचे आपण चिरंजीव. संपतराव, तुमची मालमत्ता, जहागीर, सरकारांत जप्त असलेली तुझाला परत मिळाली व माझ्या जिवलग मित्राचा पुत्र भेटला. केवढा आजचा हा आनंदाचा दिवस.

संपत—आपल्या सुंदर कन्येवर मीं द्रव्य लोभानें मुळींच प्रेम ठेविलें नाहीं. तिनें देखील मी गरीब स्थितींतला मनुष्य, हें जाणूनच प्रेम ठेवलें; आतां ती सर्वस्वी मालकीण आहे. तिच्या आत्मांना ती गरीबाच्या घरीं पडली, याबद्दल वाईट वाटण्याचा प्रसंग देवानें आणला नाहीं, यापेक्षां आणखी आनंदाची गोष्ट कोणची पाहिजे. पण आपल्या कन्येचें देशपांडीपण मात्र गमावलें!

महिपत—संपतराव, आह्मी ह्यातारी माणसें, जितकी रागाच्या वेळीं निग्रही होतो, तो आमचा निग्रह दुसऱ्याही कामांत तसाच तुझाला दिसल्याशिवाय राहणार नाहीं. माझ्या सर्व संपत्तीचा मालक हा सुंदरराव आणि ही माझी सुंदरा. मी ह्यास पेटून भलताच अविचार करीत होतो. व माझ्या सुंदरीच्या कपाळीं अक्षय्य दुःख आपल्या हातानें लिहीत होतों, तें या सटवाईनें आपल्या कृतिनें पुसून टाकून आनंद, ऐश्वर्य आणि सुख असें लिहीलें.

सुंदर—वडिलांचे आशिर्वाद काय करणार नाहींत.

महिपत—भयंकर कड्यावरून जात असतां, जराका पाऊल चुकलें कीं, मनुष्य जसें पार जातें, त्याप्रमाणें, हड्डीपणामुळें, रागामुळें, आविचारामुळें आणि एव्हढ्याशा चुकीमुळें मनुष्य फसतें, व दुःख कुपांत कसें पडतें हें या-

वरून तुमच्या ध्यानांत चांगलें येईल. सटवाई आजचा हा आनंदाचा दिवस तूं आणलास. तुला तुझी पूर्वीची जागा दिली आहे. या मुलांचा संभाळ करणें तुझ्याकडेच आहे.

संपत—प्रवासांत कधीं कधीं अलभ्य लाभ होतात असें झणतात त्याचा, वडिलांच्या चरणांचा, या मित्राचा, आणि या अमोल रत्नाचा अलभ्य लाभ झाल्यामुळे स्वरोस्वर प्रत्यय आला.

महिपत—मी आज सत्यनारायणाची पूजा केली आहे, त्याच्याच कृपेनें सर्व गोष्ट झालें. तर चला, सर्वजण आंत सत्यनारायणाचा प्रसाद घेऊं. मुलांनीं प्रपंचांत नेहमीं कामविकाराच्या स्वाधीन न होतां, आपल्या कुलाला, शीलाला, आणि पूर्वज-लौकिकाला स्मरून वर्तन ठेवेलेंत, झणजे तुमची संसारयात्रा सफल होईल.

संपत—तथास्तु.

(सर्व नातात.)

